

Osmanlı Devleti'nin
MAKEDONYA MESELESİ

Süleyman Kâni İrtem

TEMEL YAYINLARI

YAYIN NO: 104

Tarih/Kültür Dizisi: 9

ISBN: 975-410-046-2

© S.K.İrtem' in yayınlanacak eserlerinin
her türlü telif hakları Temel Yayınlarına aittir

Dizgi

Temel Dizgi / Ayhan Özcan

Tashih

Burcu Kocahanoğlu

Kapak

Ebru Grafik

Baskı

Özener Matbaası

1999 – İSTANBUL

TEMEL YAYINLARI

Piyerloti Cad. Dostlukyurdu Sok.
Hacıbey Ap. No. 10 Daire 5
Tel:(0-212) 516 23 52 - 517 73 20
Fax: (0-212) 517 75 96
Çemberlitaş - İSTANBUL

Süleyman Kâni İRTEM
İstanbul Eski Valisi ve Şehremini

Osmanlı Devleti'nin
MAKEDONYA MESELESİ

Balkanlar'ın Kördüğümü

Yayına Hazırlayan
Osman Selim KOCAHANOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ - <i>Makedonya Meselesi ve Yazar Hakkında Birkaç söz...</i>	11
---	----

Birinci Bölüm

GİRİT MESELESİ

1. Osmanlı-Yunan harbi ve Girit Meselesi...	29
2. <i>Âli Paşa'nın fevkalade yetkiyle Girit ıslahatına memur edilmesi...</i>	32
3. Girit ayaklanması, Yunan megalo-ideası ve Kara Todori Paşa'nın istifası...	40
4. <i>Yunan filosunun Girit'e asker çıkarması ve kral adına adayı teslim alması...</i>	43
5. Girit'teki Müslüman-Hıristiyan çatışması ve büyük devletlerin müdahale etmeleri...	46
6. <i>Osmanlı-Yunan harbinin Yıldız'daki müzakereleri...</i>	53
7. Yunanistan'a harp ilânı ve Serasker Rıza Paşa...	61
8. <i>Osmanlı ordusunun harp planı ve kumandanları...</i>	66
9. Neticesiz bir Türk zaferi...	72

İkinci Bölüm

BULGAR MESELESİ

1. Bulgar meselesi nasıl başladı?.. Fener Patrikhanesi ve Elenizm siyaseti...	79
2. <i>Bulgar milli uyanış hareketi ve Bulgar Eksarhlığının kurulması...</i>	82
3. Bulgaristan muhtariyeti ve Şarkî Rumeli valisi Aleko Paşa...	85
4. <i>Rus panislavizmi, Filibe ayaklanması ve vali Gavril Paşa...</i>	89
5. Şarkî Rumeli hadisesi ve Prens Batemberg...	93
6. <i>Sırp-Bulgar harbine Bâb-ı Âli yabancı gibi seyirci kaldı...</i>	97
7. Almanya, İngiltere ve İtalya arasında Rusya'ya karşı bir anlaşma...	101
8. <i>Abdülhamid Rusya'ya Bulgaristan'ı işgal etmesini teklif ediyor!..</i>	104

Üçüncü Bölüm

MAKEDONYA MESELESİ

1. Karadağ ve Arnavutluk meselesi nasıl başladı?...	111
2. <i>Arnavutlar, Berlin Kongresi ve tarihin garip cilvesi...</i>	117
3. Sadrazam Said Paşa'nın Arnavutluk Lâyihası...	121
4. <i>Karadağ Prensi Nikola ve Çetine Manastırı'nın mukaddes çanı...</i>	124
5. Avusturya'nın gizli Arnavutluk plânı ve Abdülhamid'in Balkan siyaseti...	127

6. Arnavutluk üzerinde Avusturya-İtalyan rekabeti...	134
7. Şark Meselesinin en çapraşık bölgesi: Makedonya...	138
8. Makedonya'nın Osmanlılığı, mezhepler, kiliseler ve Hıristiyanlık...	142
9. Makedonya meselesi içinde Elenizm, Slavlık ve Bulgar Eksarhlığı...	148
10. Makedonya üzerinde Avusturya ve Rusya rekabetinin kızışması...	155
11. Makedonya'da Bulgar ihtilâl komiteleri, papazlar ve çeteler...	160
12. Bulgar komitelerinin dağa kaldırdığı Amerikalı rahibe...	169
13. Balkan milletlerinin Makedonya'daki kilise ve mektep kavgaları...	176
14. Sadrazam Said Paşa ile Rus Sefiri arasında hararetle bir münakaşa...	182
15. Makedonya ıslahatı meselesi ve Bâb-ı Âli-Saray çekişmesi...	190
16. Said Paşa'nın "gazeteci lisansı" ve Sultan Abdülhamid...	198
17. Makedonya Müfettiş-i Umumiliği nasıl ve niçin kuruldu?...	212
18. 1902 Bulgar ayaklanması ve Selânik olayları...	217
19. Müfettiş-i Umumî Hüseyin Hilmi Paşa ve Metropolit Gerasim Efendi meselesi...	228
20. Makedonya ıslahatı için öne sürülen "Mürzsteg" programı...	237
21. Bulgar komitelerine karşı Rum çeteleri...	248
22. Makedonya'da zorla kabul ettirilen mâlî ıslahat projesi...	257
23. Meşrutiyet'in ilânı, Makedonya ve Reval Mülakatı...	264
24. Sultan Abdülhamid'in bir gizli ittifak hikâyesi...	270

25. Makedonya meselesinde Abdülhamid'in yeni ittifak arayışları...	279
26. <i>Büyük Bulgaristan rüyası ve Şıpka şenlikleri...</i>	294
NOTLAR	299

Osmanlı Devleti'nin
MAKEDONYA MESELESİ

Birinci Bölüm
GİRİT MESELESİ

1 - Osmanlı-Yunan harbi ve Girit meselesi...

Kırım savaşından sonra Bâb-ı Âli Avrupa'nın nasihatlarını dinlediği, ıslahat politikasını takip ettiği sıralarda Giritlilere bir fermanla bazı imtiyazlar vermişti. Bu imtiyazlara göre Girit'in bir umumî meclisi olacaktı. 300.000 nüfuslu Girit ahalisinin üçte ikisi Hıristiyan olmak dolayısıyla bu mecliste ekseriyet Hıristiyanlarda bulunacaktı.

Girit'ten tahsillerini bitirmek için Yunanistana gönderilmiş gençler memleketlerine döndükleri zaman ve imtiyazları az göreyerek tahriklere başlamışlardı. Genç Yunanlılar da Giritli arkadaşlarına bu yolda yardım ediyorlardı. Avrupa'dan yardım görmek umutları da böylelerine en büyük moral kuvveti oluyordu.

Bundan sonra Avrupa kabinelerinde Girit gürültüleri hiç eksik olmamıştır. Fakat Avrupa için Girit'te vaziyet Mora isyanındaki vaziyetin aynı değildi. Çünkü Mora'da Müslüman ahalisi pek az olduğu halde Girit'te mühim bir kütle teşkil ediyordu. Müslümanlar zengin idiler ve arazinin büyük bir kısmına malik bulunuyorlardı. Yunanistan hiç bir vakit Girit adasına temellük etmemiştir.

Türkler bu adayı Yunanlılardan değil, Venediklilerden zaptetmişlerdi. Yunanlılar için Girit egemenliği hayafı bir ihtiyaç değildi. Avrupa'ca da Girit meselesi Avrupa'nın yüksek menfaatlerine dokunacak bir mahiyeti haiz görünmüyordu. Fakat Girit rahat durmuyordu.

1284-1866 ihtilâli üzerine Sadrazam Âli Paşa bizzat Girit'e gitmişti. Âli Paşa'nın Girit'e gitmesi dahilinde, hariçte hayli ehemmiyetle telâkki edilmişti. O sıralarda Fransa'dan üç senelik bir konturato ile Şarl Mismar Fransızca "*Lâ Türkî*" gazetesini baş muharrirliğine getirilmişti.

Âli ve Fuad Paşalar'ın parlak zamanlarıydı. Hem dost, hem rakip olan bu iki siyasî o senelerde Osmanlı İmparatorluğu kubbesinin anahtar taşı sayılırlardı; Abdülâziz'in elinde hariç ve dahili görmek için bir dürbün hizmetini görüyorlardı. Fuad Paşa ile Mismar arasında samimiyet hasıl olmuştu. Bu samimiyetle idi ki bir gün Fuad Paşa İslâm âleminin halinden bahsederken Mismar'e:

– İslâmiyet asırlarca muhitinde icazkâr bir terakkî âleti olmuştur. Bugün ise geri kalmış, makineleri paslanmış bir saattir ki yelkovanını ilerletmek için zembereklerinin işletilmesi pek zor! yolunda telehhüflerde bulunmuştu.

Fuad Paşa Abdülâziz'le Avrupa seyahatinden avdetinde Mismar'e Fransa'nın halini beğenmediğinden bahisle:

– Allah memleketinizi muharebeden korusun!

Demişti. Vakıa Fransa'nın hali iyi değildi amma kendi memleketinde siyasî vaziyeti sağlamlaştırmaktan ziyade gözü hariçle meşgul olan Üçüncü Napolyon, nezaket kaidelerini bile biraz ayak altına alarak misafirliği esnasında Abdülâziz'e Adayı Yunanlılara bırakmasını tavsiye edecek derecede Girit işlerine ehemmiyet veriyordu. Girit sularına bir Fransız filosu da göndermişti.

Girit'te kumandan olan serdar-ı ekrem Ömer Paşa'nın Girit âsileriyle bir müsademesinde Fransız amiralı müdahale ederek ateşi kesmezse karaya Fransız askeri çıkaracağını serdara bildirmişti. Avrupa diplomatları Devlet-i Âliyeyi askerlerini kalelere çekmesi için tazyik ediyorlardı.

Âli Paşa, zamanının birinci dereceden diplomatlarından idi; Fuad Paşa ile birbirinin mütemmimi gibi idiler. Hariciye Nâzırı Fuad Paşa gerilmiş bir ip üstünde müvazeneyi kaybetmeğe çalışan bir siyaset cambazı gibi bu dağdağalı günlerde de soğukkanlılığını muhafazaya çalışıyordu. Şam vakasında, Yunan hududu meselesinde harekete geçmeğe imkân bulunca iş gören siyasilerden olduğunu isbat etmişti.

Mahmud Nedim Paşa zamanının meşhur Rus sefiri General İgnatiyef 1871’de hükûmetine gönderdiği bir raporda Âli Paşa’yı “*Osmanlıların en incesi ve en yüksek dessası*” diye tavsif etmişti. (1)

Âli Paşa basiret ve ihtiyat düsturlarına pek bağlı davranır, kuvvet ve şiddet gösterilecek yerde de kendisinin sabır ve tahammül hassasına dayanırdı.

Bu tanzimatçı iki devlet adamı üstadları olan Reşit Paşa ile beraber Osmanlı Devletinin siyasetini yirmi beş sene kadar bir müddet ellerinde tuttularsa da Kavur ve Bismark gibi fırtınalara, cezir ve medlere karşı vatanlarının emniyetini ve selâmetini temin eden büyük kaptanlar derecesine yükselmediler. Devletin azameti namına sağlam bir siyaset temeli atmağa vakit bulamadılar; (her güne o günün zahmeti yeter!) yolunda bir hareket düsturu takibine mecbur kaldılar.

İngiltere’de ve Fransa’da artık Kırım muharebesi günlerinin hayırhahlık ateşi gittikçe sönmekteydi. Bununla beraber lord Çatam o sıralarda bir defa “Osmanlı İmparatorluğu mevcudiyetinin Avrupa muvazenesi için katiyen elzem olduğunu kabul etmeyenler ile münakaşa bile etmem” demişti.

Palmerston da “ecnebi devletlerin vükelâsı gözleri önünde Devlet-i Âliyenin medeniyet yolunda katettiği mesafeye, padişahın vükelâsı ise başlarını hiç arkalarına çevirmeyerek daima bu yolda katolunacak mesafeye bakmalıdırlar” diye teşviklerde bulunuyordu.

Dük dö Valmy neşriyatında ıslahatta görülen teehhürleri mazur göstermeğe çalışıyordu. (2)

Osmanlı padişahının tebaası arasında müsavâtı temin etmesi isteniliyor. Fakat nasıl? Kendisine deniliyor ki:

“Müsavâtı temin et amma, tebaandan bir kısmı için müstesna kanunlar yap! İttihadı tesis et amma, tebaandan bir kısmı için tefrikayı himaye et; bunların orta çağlardan kalma müesseselerine dokunma!”

Şark Meselesinin Avrupa sulhünü vakit vakit ihlâl eylediğinden şikâyet edilir; Şark Meselesinin bir ejder olduğu, bu ejderin bir başı kesildikçe diğer bir başı büyüdüğü söylenir.

Kabahat kimde? Avrupa devletleri kaç Osmanlı cemaati varsa bunlardan her birini bir devlet gibi saymasınlar. Türklerin isyanları bastırmaktan âciz oldukları iddia olunuyor. Bu maatteessüf sahidir! Ancak bu isyanlar Avrupalılar tarafından yardım gördüğü zamanlarda... Âsileri cüretlendiren haricî mesnedleri kaldırmız! İsyânların da kolaylıkla yatıştırıldığını görürsünüz!)

Avrupa artık bu pek doğru sözleri hatırlamak bile istemiyor gibiydi. Bâb-ı Âli de, siyasî entrikalar ve dahiliî haricî gâileler arasında bocalayıp duruyordu.

2 - Âli Paşa'nın fevkalade yetkiyle Girit ıslahatına memur edilmesi...

Âli Paşa Girit'te zahmetsiz, sıkıntısız bir gün geçirmedir. Bütün yorgunluklarına rağmen iktidar ve maharetinden beklediği üzere devletin faydasına olarak adada eski katî egemenlik vaziyetini iade edemedi. Yusuf Kâmil Paşa, Âli Paşa'ya Meclisi Vâlâ başkâtibi Çorlulu Ali Paşa ahfadından Mahmud Celâled-

din Bey'i -Paşa- Türkçe kâtibi olarak almasını tavsiye etmiş, Âli Paşada bu tavsiyeyi kabul etmişti. Mahmud Celâleddin Bey Âli Paşa yanında ne yolda hareket etmesi lâzım geleceği hakkında kendisini irşad eylesini Yusuf Kâmil Paşa'dan niyaz etti; Yusuf Kâmil Paşa da:

– Her sözüne ferman, her yazdığına hayran düsturuna riayet edersiniz! diye yol gösterdi. Mahmud Celâleddin Bey de bu yolu zekâ ve dirayetiyle mükemmelen takip etmeği bildi!

On dört yaşında Meclis-i Vâlâ kalemine girdiği zamanlardan beri kendisini şahsen tanıyan Âli Paşa'nın teveccüh ve iltifatlarına mazhar oldu.

(Mahmud Celâleddin Paşa Girit işlerine hasıl ettiği vukuf dolayısıyla sonra 1886 ve 1888 senelerinde fevkalâde memuriyetle, 1891'de vali vekâletiyle üç defa Girit'e gönderilmiştir.)

Fuad Paşa, Sadrazam Âli Paşa'ya, Girit'e gideceği günlerde hususî Fransızca kâtipliğinde kullanılmak üzere M. Mismerr'i tavsiye etmişti. Âli Paşa'ya takdimden evvel Fuad Paşa Mismerr'e şu tembihle bulunmuştu:

– Âli Paşa kimse ile mukayese edilemeyecek bir diplomattır. Ancak o işleri halledecek yerde bunların içinden ustalıklarla sıyrılmığı, kurtulmığı, bunları baştan savmığı bilir. Girit'te ise filiyat lâzım. Orada ilk yapılacak iş serdarı atlatmaktır.

Ömer Paşa kadınlara ve oyuna müptelâ bir mülâzım gibi hareket ediyor! Tesalya ordusu kumandanı Müşir Hüseyin Avni Paşa Girit'e en muvafık adamdır; Hüseyin Avni birinci derecede bir generaldir. Âli Paşa nezdinde adını ileri sürmek fırsatını kaçırmayın. Âli Paşa Hüseyin Avni Paşa'nın padişahın hareminden bir kadın dolayısıyla teveccühünden mahrum olduğunu söylerse bu hal onun Tesalya'da olduğu gibi Girit'te de kullanılmasına mâni teşkil edemeyeceğini söyleyin! (3)

Âli Paşa yanında Ticaret Nâzırı Kabulî Paşa, *-eski paralar kolleksiyonu meşhur idi-* Ferik Rauf Paşa, Server Efendi, hukuk ulemasından Kara Todori Efendi, Kostaki Adosidis ve Doktor Sava Efendiyle, Türkçe kâtibi Mahmud Bey (beşi de sonra paşa olmuşlardır.) Hoca Mecid Efendi'den mürekkep bir heyetle ve Sultaniye vapuruyla hareket etmişti.

Âli Paşa da Mismar'den hoşlanmıştı; onunla içtimaî, felsefî muhabeselerde bulunurdu. Hanya'da oturdukları konakta Mismar, Kara Todori Efendi ile bir arada yatıp kalkıyorlardı. Mismar'ın verdiği malûmata göre Kara Teodori Efendi günün işleri ne olursa olsun jurnalını yazmadan istirahatata varmazdı; hayatının en küçük teferruatını bile zapteder, hislerini, fikirlerini günü gününe kaydederek vicdanının, hayattaki tecrübelerinin bilânçosunu daima göz önünde tutardı.

Kara Todori Paşa'nın bu jurnalı elbette ailesince mahfuzdur. Bunun siyâsî kısımları neşredilmiş olsa birçok enteresan noktaların gelişceğinde şüphe edilemez.

Âli Paşa'nın Girit'te hususî maişeti, hemen yeknasak [değişmez, tekdüze] denilecek bir şekilde devam etmiştir.

Her akşam yemekten evvel iştahı açmak için biraz rakı içilirdi. Üç ayaklı sedef bir masa üstüne zeytin, havyar gibi mezeler dizilirdi. Sonra yemek için heyet büyük bir masa etrafında toplanırdı; hizmet alafranga idi. Yalnız ramazanda iftar alaturka dörder kişilik sofralarda edilirdi. Bu sofralarda kaşık bulunursa da çatal bıçak kullanılmazdı; el ile yenilirdi.

Âli Paşa çok söz söylemezdi; hele söylememesi lâzım gelen şeyleri pek iyi bilirdi. Paris kongresinde Fransa imparatoru ve imparatoriçesi Rusya murahhaslarına pek çok avanslarda bulunmuşlardı. Bundan müteessir olan Lord Klarandon Âli Paşa'ya:

– Acaba mağlup olan biz miyiz? diye sormuş, fakat hislerini harice göstermemek için ağzı âdeta bir zırh ile örtülmüş denilebilen Âli Paşa'yı şikâyete sevk edememişti.

Bu küçük adamın bir muharebede bulunsa nasıl hareket edeceği bilinmezse de makamında, iş başında en ciddi ve vahim haberleri alınca çehresinde bir tegayyür görülemezdi. Fransızca kâatibi Mismar kendisine bir müsvedde takdim edince Âli Paşa dikkatle okur, hoşuna gitmeyen bendleri, cümleleri çizer, tadil ve tashih eylerdi; kelimeleri seçmede pek isabet ederdi; fikirlerinin ifadesinde âdeta ölçü ile vuzuha, münakkahiyete itina ederdi. Mismar merak etmişti:

Acaba Âli Paşa bir şeyi beğenmeyince bunu bir küçük hareketle olsun anlatamaz mıydı? Âli Paşa daima bir divan üstünde çömelmiş otururdu. Mismar nihayet bir gün bir yazısını tashih ederken Âli Paşa'nın divanın kenarında ayağının oynadığına dikkat etti. Bu hareketin her tashihde, her kabul edilmeyen fikirde tekerrür ettiğini gördü. Artık Âli Paşa'nın bu farkedilir edilmez ayak hareketi Mismar için fikirlerinde, ifadelerinde bir pusula gibi nâzım ve rehber vazifesini gördü! (4)

Bir gün Mismar Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın ıslahatta muvaffakiyetini takdir eden Âli Paşa'ya Abdülâziz'in bütün Müslümanları terakkiye sevk eylemek için teşebbüslerde bulunması lüzumundan, bunun kendisi için bir vazife olduğundan bahsediyordu. Âli Paşa'nın ayağının oynadığını görür, sözü keser; Âli Paşa biraz sustuktan sonra Mismar'ın mütalaalarına şu sözlerle cevap verir:

– İçinde yuvarlandığımız siyasî ve malî müşkilâtı biliyorsunuz. Yapabildiğimiz şey günü gününe yaşamaktadır. Âtiyi ancak Allah bilir!

Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa bir kadın meselesi yüzünden Girit'ten uzaklaşmağa mecbur kaldı. Rivayete göre (Sfakya) da bir Rum karısını elde etmek için tercümanıyla evlendirmeye karar vermiş, zıf gecesi tercüman yerine odaya kendisi girmesiy-le kadın bağırıp çağırmağa başlamış, bu skandal üzerine Âli Pa-

şa kendisini davet ederek iki saat görüştüktan sonra İstanbul'a yolcu etmişti.

(Ömer Paşa bundan sonra 1871'de ölünceye kadar men-kûp yaşamıştır.)

Mismer Fuad Paşa'nın tembihini unutmuyarak Hüseyin Avni Paşa'yı Âli Paşa'ya hatırlatmış, Hüseyin Avni Paşa bu suretle Girit kumandanlığına celbedilmişti.

Rusya hükûmeti Girit'te müşterek bir teftiş yapılması fikrinde bulunuyordu. Diğer devletlerden de buna temayül edenler vardı. Bâb-ı Âli'ye yapılan telkinler hakkında izahat vermek üzere İstanbul'dan Âli Paşa nezdine Maarif Nâzırı Suphi Bey gönderildi. Bunun üzerine Âli Paşa Hanya'dan Bâb-ı Âli'ye gönderdiği 9 Şaban 1284 tarihli bir lâyhada müşterek teftişin uyan-dıracağı mazarratları meydana koydu.

Giritlilerin çoğu Yunanistan'a iltihaktan başka bir şey düşünmüyordu. Müşterek teftiş bunu resmen meydana çıkaracak, Girit'te Devlet-i Âliye'nin egemenliğini sağlamağa taraftar olan diğer devletler de bunun neticesinde Avrupa efkârı umumiyesinde hasıl olacak meyelâna mukavemet edemeyecek, bu teftiş usulünün sonra adalara, hattâ Rumeli'ye bile teşmil edilmesine yol açılacaktı. Bâb-ı Âli bunu kabul etmedi. Âli Paşa lâyhasında:

"Girit'e verilen müsaade ve imtiyazlardan sonra bunların haricinde adanın Yunanistan'a ilhaki yahut müstakil bir emaret veya bir Hıristiyan cumhuriyeti teşkilinden başka bir şey kalmadığını, devletçe ne yapılsa ve kendilerine ne verilse Girit Hıristiyanlarının bu üç şekilden birini onlara tercih edeceğine şüphe edilemeyeceğini, bunu anlamak için de ecnebilerle müşterek bir teftişe lüzum olamayacağını" yazdı.

Âli Paşa'nın bu lâyhısından, Girit'ten ümid kestiği, hissolunmaktadır. Lâyhada devletlere verilecek cevap hakkında

vükelâya yol gösterirken Âli Paşa'nın nezaketi ifrata vardırıldığı da görülüyor:

“Bendelerinin her şeyde, hususuyla böyle ince ve mühim meselelerin iyi bir neticeye varması için işe yarıyacak rey bulup vermekten aczim müsellemler ve mücerrep iken hakkımda gösterilen itimad...” ve “Her tarafı sahihan müşkilât ve muhataralar ile muhat olan böyle mühim bir meseleye rey karıştırmaya liyakatim kâfi olmadığını bilir olduğum halde uzun uzadıya tasdie kalkışmam mücerred padişahımızın iradesini yerine getirmek emelileridir.”

Yolundaki tevazuları, muhaliflerine nihayet,

Kim etti sana bu kârı teklif!

Dedirtecek derecede fazla ve lüzumsuz sayılabilir! Girit'e eskisine nisbetle daha geniş imtiyazlar verildi.

Âli Paşa'nın Girit'teki icraat ve tertibatı Yeni Osmanlıların şiddetli itirazlarını celbetmiştir. Ziya Paşa'nın meşhur Zafernamesi ve şerhi Âli Paşa aleyhinde siyasal tenkid ve tehzil yolunda kaleme alınmıştır. Âli Paşa Girit işini doğrusu pamuk ipliğine bağlayarak ve boşuna yorgunluktan başka ciddî bir şey elde edemeyerek İstanbul'a döndü, meşhur olan ıslahat lâyihasını yazarak Abdülâziz'e takdim etti.

Bu lâyihasında da Rusya'nın yaptığı tahrikler hakkında şiddetli sözler, tebaaya siyasî haklar verilmesine dair tavsiyeler vardı.

Abdülâziz'in halini, mizacını bildiği için Âli Paşa bu ah-rarane lâyihasında münşiyane tekellüfler ihtiyar ederek fikirlerini muahazeden korumak, gönül okşayan sözler arasında dileklerini terviç ettirmeğe yol bulmak istemişti. Sadrazamın fikir itibarıyla ne demek istediğine mutlaka dikkat etmemiş olan Abdülâziz bu lâyihayı güzel yazılmış buldu. İşte o kadar!

Âli Paşa da âdeta bu lâyihayı takdim etmekle kendisini vicdan azabından ve mânevi mesuliyetten kurtulmuş saydı; muhteviyatını tatbik padişahı tazyik etmedi! Girit meselesi de devletin vücudunda açık bir yara kaldı. Girit'te Âli Paşa'nın maiyetinde bulunmuş olan Rum memurların üçü de sonra adanın valiliğinde tecrübe edildiler.

Girit'e prens olmak arzusuna düşen Kostaki Adosidis Paşa'nın valiliği zamanında umumî erkânı harbiye reisi Müşir Muhtar Paşa ile temyiz mahkemesi âzâsından Salim Efendi Girit'e gönderildi.

"30 Teşrinievvel 1378 - H. 1295" tarihinde imzalanıp Avrupa konsoloslarının oturdukları mahalle nisbetle "Halepa Mukavelesi" namını alan bir nizamname ile Girit'e imtiyazlar teyid olundu ve genişletildi. Bunun üzerine (25 Zilkade 1295 - M. 17 Kasım 1878) tarihinde sadır olan fermanın bir maddesi dikkati celbedecek şöyle bir kaydı ihtiva ediyordu:

"Şayet Girit mahkemelerinin istiklâlîne, merî kanunlara, Adanın nizamnamesine -1284 *fermanı*- mugayir emirler gelirse icraya konulmayacaktır!"

Halepa Mukavelesinden sonra Girit Hıristiyanları bir müddet Müslümanların ellerindeki emlâk ve araziye para ile satın alarak Girit'te Müslüman tasarrufunu ehemmiyetten düşürmek yolunu tuttular. Fakat Müslümanların ellerine böyle para dökmek tedbirinden çabuk vazgeçtiler. Daha kestirme gitmek, Müslümanları ürkütüp adadan kaçtırmak, kalanları öldürerek mallarına besbedava konmak kendilerine en uygun bir çare göründü.

İlk valiliği ancak 12 gün süren Aleksandr Kara Todori Paşa'dan sonra vali olan Yani Fotyadis Paşa zamanında Müslümanlara taarruzlar şiddetlendi. Fotyadis Paşa ilk beş sene valiliğinde umumî mecliste ki Hıristiyan ekseriyetiyle hoş geçindi; müddetinin hitamında ikinci bir beş sene için valiliğe tayin olundu; fakat bu defa Hıristiyan fırkaların şikâyeti üzerine azle uğradı.

Girit valiliğine gönderilen Yanyalı Sava Paşa'ya da Hristiyanlar emin olamadılar. O da istifaya mecbur kaldı. Kostaki Antepulo Paşa zamanında Girit'in hali büsbütün bozuldu. Bâb-ı Âli Şûra-yı Devlet tanzimat dairesi reisi Mahmud Celâleddin ve yaverlerden ferik Ahmet Ratip Paşaları gönderdi; Halepa Muka-velesinde Giritliler lehine gümrük varidatının yarısı mahalline bırakılmak gibi bazı tadilât yapıldı. Fakat iğtişâşları ortadan kaldırmak mümkün olmadı. Kostaki Paşa da istifa etti.

Yerine gelen Nikolaki Sartinski Paşa ise haysiyetini bile muhafaza edemeyerek birçok defa ıslıklarla tahrike uğradı. 1889'da Girit'in Yunanistan'a ilhakı arzuları meydana vurulmağa başlandı. Fakat Müslümanların Yunan kralının tebaası olmaksansa bire kadar kırılmağı ihtiyar edecekleri anlaşılıyordu. Umumî meclis ile vali arasında da ihtilâflar devam edip gidiyordu.

Abdülhamid bu geçimsizliği vesile ederek Halepa Muka-velesini bozmağı düşündü. Valinin yanına bir de askerî kumandan tayin ile salâhiyetlerini kuvvetlendirdi. Girit'e Hristiyan vali göndermekten de vazgeçti.

Rıza (adliye nâzırı olan zattır), Şakir, Cevad (sadrizam) Mahmud Celâleddin (nafia nâzırı) paşalar birbirini müteakip Girit'e vali oldular. Rıza Paşa adada örfi idare kurmak istedi. Şakir Paşa bunu talik etti. Mahmud Celâleddin Paşa üç sene kadar Girit'i idare etti. Rumlar için yeni memuriyetler açarak bu sayede birçok Hristiyanları elde etmeğe muvaffak oldu.

Fakat umumî meclisi toplanmağa davet etmemesi şikâyetleri artırdı. 1894 Ağustosunun birinci günü Halepa'daki konağında bir silâh sesini müteakip Mahmud Celâleddin Paşa alın- dan hafif bir yara aldı. (Düşmanları valilikten kurtulmak için pa- şanın bunu kendisi tertip ettiğini iddia ederler.)

3 - Girit ayaklanması, Yunan megalö-ideası ve Kara Todori Paşa'nın istifası...

Adanın umumî meclisi iki sene toplanmadı. Hıristiyanlar mütemadî şikâyetlerde bulundular. Turhan Paşa vali vekili olarak Girit'e geldi. Büyük devletler müdahale ederek Girit'e Hıristiyan vali nasbını istediler. Abdülhamid 1895'de Kara Todori Paşa'yı tekrar valilikle Girit'e gönderdi.

Bu defa Rumlar memnun göründüler. Rum şairleri yeni valileri için kasideler tertip ettiler. Yerli Hıristiyanlar artık istiklâl adım atıldığı zehabında bulundular. Bu hal ve vaziyetten Girit Müslümanları müteessir oldular. Girit askerî kumandanı da Hıristiyan valinin reylerini, sözlerini dinlemek istemiyordu. Girit'te bir ihtilâl ıslahat komitesi teşekkül etmişti. Kara Todori Paşa umumî meclisi toplanmağa davet etti.

Fakat merkezi Atina'da bulunan fesad komitesinin bu meclisteki âzası vasıtasıyla yerli Hıristiyanları isyana davet edeceğine haber alarak meclisi vaktinden beş gün evvel kapattı. Muhalif fırkanın reisi bulunan Sifaka:

– Umumî mecliste faslolunamayan işler dağlar başında silâh ile tesviye edilecektir! tehdidini savurdu; dediği gibi de oldu. Adanın ötesinde, berisinde iğtişâşlar başladı. Girit Hıristiyanları şimdi “Osmanlı tabiiyetinde muhtariyet” istiyorlardı.

Kara Todori Paşa asker kuvvetinin artırılmasını Bâb-ı Âliye yazdı. Valiliğe tayinini arzu etmekte bulunan kumandan Ferik Hasan Tahsin Paşa mevcut askerinin âsaiyişi idameye kâfi olduğu hakkında İstanbul'u ikna etti. Kara Todori Paşa istifasını verdi. Yerine Turhan Paşa'nın -hariciye nâzırı- tayini (8 Mart 1896) ada Müslüman ve Hıristiyanlarının efkârını bir kat daha galeyana getirdi.

Osmanlı-Yunan harbini intaç eden ve bu senelerde Avrupa Şark Meselesinin en mühim safhalarından sayılan Girit işleri hakkında buraya kadar verdiğim izahat ile Girit iğtişaçlarının ilk zamanlarında Bâb-ı Âlice köklü ve kafî adımlar atılmayarak yarım tedbirler ittihaz edile edile meselenin nasıl bir çıkmaza sevk olunduğunu göstermek istedim.

İşin bundan sonrası ise tabii bir kat daha çapraşık bir şekilde ve Bâb-ı Âli ile sarayın gün kazanma *-buna gün geçirme ve kaybetme demek daha uygun düşer-* ve zelilâne uzlaşma siyasetiyle geçer. Abdülhamid, Girit umumî meclisinin inikadını tehir ediyordu; Girit Hıristiyanları Halepa Mukavelesinin feshi demek olan bu yolda muamelelerden şikâyetlerini ayyuka çıkarıyorlardı; Atina'daki Girit komitesi adada Epitepia namıyla teşekkül eden komiteye silâh ve para gönderiyordu.

Bu yüzden Müslüman ve Hıristiyan ahalinin birbirlerine husumetleri arttıkça arttı. Hanya yolları kapandı. Müslümanlar, aleyhlerinde bulunan Rus ve Yunan konsoloslarını öldürdüler. Adada müteferrik mevkilerdeki Müslümanlar sahildeki şehirlerle çekildiler. Hıristiyanlar dağları tuttular. Ada bir maktel halini aldı.

Âsilerin topladıkları mebuslardan mürekkep bir meclis Osmanlı hükûmetinin adada dört binden fazla asker bulundurmamasına, Girit'te icra kuvvetinin devletlerce tasvip olunmak şartıyla padişah tarafından nasbolunacak bir Hıristiyan ortodoks valiye tevdi edilmesine karar verdi. Girit Hıristiyanlarının bu arzu ve kararları İstanbul'daki büyük elçiler tarafından müzaheret gördü. Bu elçiler Girit için bir nizamname hazırladılar. Bunu Bâb-ı Âliye de kabul ettirdiler.

Bu nizamname mucibince büyük devletlerin muvafakıyla Girit'e padişah tarafından beş sene müddetle Hıristiyan bir vali tayin olunacak, bu vali adada güvenliği muhafaza için asker

kullanabilecek ise de başka ahvalde askerler muayyen mevkilerde kalacaklardı.

(Aralarında siyasi bir münasebet bulunmamakla beraber 1896'da İstanbul'da bir Ermeni kıyımı da çıkması bu seneyi Abdülhamid siyasetinin en buhranlı tarihlerinden biri olmak üzere kaydettirmiştir.)

Girit'teki konsoloslar bu nizamnameyi âsilere tebliğ ettiler; onlar da kabul ederek büyük devletlere minnettarlıklarını bildirdiler. Mesele iyi bir şekil ile kapanmış zannedildi. Fakat tatbikata geçilmek istenilince ihtilâfların ardı arası kesilmedi.

O günlerde bir şey yapmağa kendisinde iktidar duymayan Yunanistan Girit ahvalini sükûnet ve dikkatle takip ediyordu. Yalnız Girit'in hâmesi sıfatını takınmış olan Rusya, Fransa ve İngiltere'ye müracaatla umumî meclisin inikadına Bâb-ı Âlinin müsaadesi istihsal olunmasını istedi. Devletler bu müracaata ehemmiyet vermediler.

Berlin Muahedesinde Bâb-ı Âli Girit için 1868'de tanzim olunan esas nizamnamenin hakka muvafık görülecek tadilâtıyla beraber ahkâmının icrasını taahhüd eylemişti. Yunan hükûmeti bu defa Berlin muahedelerini imza eden Avrupa devletlerine müracaatta bulundu. Bâb-ı Âli Yunanistan'ın bu müracaatını şiddetle protesto etti. Almanya bu işe karışmayacağını bildirdi; İtalya Habeşistan'la uğraşıyordu. Diğer devletler de gene pek mühimsemediler.

Ama Abdülhamid ufukta bir Avrupa tazyiki belirmesine meydan bırakmamak fikriyle Girit'te meclisin toplanmasına rızasını bildirdi. Tam bu sırada *-siyasi taliin aksi darbesi!*- Hanya'da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında kanlı bir mücadele oldu.

Avusturya Girit ahvalinin Makedonya'da fena tesirler hasıl edeceğinden telâş etti; Bâb-ı Âliyi şiddetle tazyike koyuldu. Şarkî Rumeli'ye, Mısır'a asker göndermekten imtina etmiş, ne-

ticelerini de görmüş olan Abdülhamid bu defa Girit isyanını yatıştırmak için adaya asker sevkine kalkıştı.

O günlerde İngilizlerin Cebelüttarık, Malta, Kıbrıs, Mısır'dan sonra Girit ile Akdeniz hâkimiyetini katî surette tamamlamak emellerinde bulduklarından şüphelenmeyen yoktu. Girit Hıristiyanlarında da bu emellere hizmetle İngilizlere teslim olmak arzuları uyanır gibi oldu. Diğer Avrupa kabineleri bundan telâşa düştüler. Büyük devletler Girit meselesinin halline aralarında karar verdiler. Adaya harp gemileri gönderdiler.

4 - Yunan filosunun Girit'e asker çıkarması ve kral adına adayı teslim alması...

Abdülhamid malûm siyaset mesleğince, Avrupa devletlerinin birleşebileceklerine bir türlü inanmıyordu. Rusya, Fransa, Avusturya, İngiltere Halepa Mukavelesinin tatbikini istediler; Almanya ve İtalya da bu talebe iltihak edince Abdülhamid 1896 sonunda ada için umumî bir af ilânıyla umumî meclisin inikadını emretti. Turhan Paşa'yı vali ve kumandan Abdullah Paşa takip etmişti.

Abdullah Paşa'nın icraatı Atina gazetelerince pek şiddetle tenkid ediliyordu. Bu neşriyat Avrupa'da kamuoyu (efkâr-ı umumiyyeyi) paşanın aleyhine çevirmişti. Bunun için uhdesinde yalnız kumandanlık bırakıldı. Girit valiliğine gene Hıristiyan ricalden birinin tayini tensip olunarak Sisam Beyi *Corci Beroviç* Paşa tayin edildi. Abdülhamid'e inanmayan Girit Hıristiyanları bu müsaadelerin büyük devletler tarafından teminini istediler. Hıristiyan üyeler (âza) meclise gelmediler. Büyük devletler ıslahat icrasına vakit bırakmaları için Giritlileri tehdid ile umumî meclisi akdettirdiler.

Bu sırada Resmo civarında Müslümanların ayaklanması üzerine Avrupa kabineleri padişaha karşı şiddetli dil kullanmağa başladılar. Müslümanlar akın akın Hanya ve Kandiye etrafında toplanıyorlardı. Girit'in içi ve işi karışıkça karışıyordu.

Artık ne Girit'te iğtişâşların ve kıtallerin, ne devletlerle Bâb-ı Âli arasında siyasi müzakerelerin, ne de tatbik edilemeyen karar ve itilafların sonu gelmiyordu. Konsoloslar toplanıyor, raporlar tanzim ediyorlardı. Abdülhamid de gûya elçilerden ziyade müsaadekâr davranıyor görünmek üzere Girit'e mahsus bir komisyon göndermişti. Fakat siyasal ve süel hiç bir teşebbüs Girit'te sükûneti âsayişi tekrâr ettiremiyordu.

Girit'e geniş bir muhtariyet verilmişti. Girit Hıristiyanları buna razı olsalar metbuları ile anlaşmak, adada sükûn ve âsayiş takarrür etmek kabil olacaktı. Fakat Girit Hıristiyanlarıncâ şimdi artık "Osmanlı idaresinde muhtariyet" kâfi görünmüyordu; Girit Türk idaresinden ve hâkimiyetinden çıkarak Yunanistana iltihak etmeliydi.

Bu fikrin Girit'te olduğu gibi Yunanistan'da da şiddetli taraftarları vardı. Yunanistan'taki fırka Girit'e iane, cephane ile adada tahrikleri hiç eksik etmiyecek maharetli müşevvikler gönderiyordu.

İlhak emeline ancak Girit'te sükûnun teessüs etmesiyle varılacaktı. Bunun için ıslahat tatbikatında Hıristiyanlarca ataletler, mümanaatlar vaki oluyordu. Diğer taraftan Osmanlı hükûmeti de Girit'teki Müslümanları bîkes ve himayesiz bırakıyor gibi görünmekten çekindiği için Girit Nizamnamesinin tatbikinde sürat ve faaliyet gösterilmesine taraftar bulunmuyordu. Girit müslümanları Avrupa müdahalesinden ürküyor, bu müdahaleler neticesinde kudretleri kırıla kırıla nihayet kendilerini mahvedecek bir idarenin teessüsünden çok endişe ediyorlardı.

Girit valisi Beroviç Paşa 1897 Kânunusânisinde meclis için intihabat icrasını emretti. Bu meclis adanın takarrür eden

muhtariyet devresini açacak, kabul edilen şekli katî surette tesis edecekti.

Yunanistan'a iltihak fırkası kaybedilecek vakit kalmadığına hükmetti. Kânunusaninin yirmi beşinden otuzuna kadar beş gün içinde adanın muhtelif noktalarında (halk kararnameleleri) ünvanıyla bir takım beyannameler neşredildi. Bunlarla Girit'in Yunanistan'a iltihakı ilân ediliyor, Yunan kralı adayı tesellüm etmeğe davet olunuyordu.

Girit Hıristiyanlarının bu defa açıktan açığa göstermekten çekinmedikleri bu arzu Müslümanların son derece hiddetlendirdi. Büyük karışıklıklar başladı. *Etniki Eteryä Cemiyeti* iltihak taraftarlarının zaten hazırlamış oldukları Atina efkâr-ı umumiyesini galeyan için beyannameler neşriyle nümayişler tertip etti.

Yunan hükümeti de Avrupa'yı bir emri vaki karşısında buldurmanın zamanı gelmiş olduğuna hükmetti. Hanya'daki konsolosunun bir telgrafı kendisine Girit işlerine filen müdahale vesilesini hazırladı. Bu telgrafname şöyle yazılmıştı:

(Türk askeri kaleden şehre ateş etmeğe başladı, bu katliam işaretidir. Şehrin bütün Hıristiyanları öldürülecek. Kalanları kurtarmak için karaya asker çıkarmalarını konsoloslardan istedim. Reddetteler. Hiç ümid kalmamıştır.)

Bu telgraf vaziyeti hakikatiyle anlatmıyordu. 1897 kânunusanisinde Hanya'da Rumlarla Türkler arasında çıkan kavgalar köylere sirayet etmişti. Konsolosların müdahaleleri bunları men için müessir olamıyordu. Fransız ve İngiliz harp gemileri karaya asker çıkardılar. Yunanistan bunu haber alınca Girit sularına iki harp gemisi gönderdi. Bu gemilerden Hanya limanına gelen birisi Osmanlı bayrağını selâmlamadı. İngiliz amiralının tavsiyesi üzerine ve vusulünden 24 saat sonra kaleyi topla selâmlamak mecburiyetinde kaldı.

Devletler Girit Türk ve Rumlarını silâhtan nasıl tecrid edecekleri müzakerelerini uzatıp dururken Atina'daki tezahürler

üzerine kral ikinci oğlu prens Jorju bir filo ile Girit'e gönderdi. Bu filo şubatın on beşinde miralay Vassos ile 2000 kişilik bir kuvveti karaya çıkardı. Vassos bir beyanname neşrederek adayı Yunan kralı namına tesellüm ettiğini bildirdi!

Bu Yunan kuvveti Türkleri kalelerden çıkaracak, âsayişi iade eyleyecekti! Yunan kralı namına Girit'e hâkim olacak, adada Yunan kanunlarını tatbik ettirecekti. Yunan hükûmetinin bu cüretkârane hareketi vaziyeti büsbütün karıştırdı. Avrupa hükûmetlerini endişe içinde bırakan bu sürpriz üzerine kabineler Yunanistan'a bir protesto verdiler. Yunan hükûmeti katliamların önünü almak için buna lüzum gördüğü mukabelesinde bulundu!

1886'da Yunanistan bir seferberlik hareketiyle Tesalya'da hududunu tashih ettirmeğe muvaffak olmuştu. Şimdi böyle bir darbe ile Girit'i elde edebilmek ihtimalini düşünüyordu. Yunanistan'ın malî ahvali berbaddı. Haricî borçlarının taksitlerini ödeyemiyordu. Girit'e sahip olmak, yahut Devlet-i Âliye ile bir savaştan muvaffakiyetle çıkmak haricî itibarını artırmağa hizmet edecekti. "Büyük fikir"e erişmek için bu da bir büyük adım daha olacaktı! Fakat Rusya, Fransa, Almanya, Yunanistan'ın Girit'te bir emri vaki ihdas etmesine meydan vermediler.

5 - Girit'teki Müslüman-Hristiyan çatışması ve büyük devletlerin müdahale etmeleri...

Bugünlerde Girit'te üç egemenlik vardı:

1. - Sahilde ve limanlarda Avrupalıların ortaklaşa muhtelit egemenliği;
2. - Girit'in iç taraflarında Yunan hükûmeti hesabına miralay Vassos'un egemenliği;

3. - Kalelerde Osmanlı egemenliği!

Bu garip vaziyet daha ne kadar zaman devam edecekti? Sonu ne olacaktı? Ada'ya Devlet-i Âliyenin hâkimiyetini tam olarak kabul etmeli, yahut adayı Yunanistan'a vermeli veya Girit'in muhtariyetini sağlamalı idi.

Birinci şıkkı yerli Hıristiyanlara olduğu kadar Avrupalıların havsalarına sığdırmak ve kabul ettirmek kabil olamayacaktı. İkinci şık Balkan hükümetlerinin itirazlarını ve taviz dileklerine kalkışmalarını davet edecekti. Devletler üçüncü şıkkı kabul ettiler.

Bâb-ı Âli, Miralay Vassos geri çağırılmadığı takdirde Girit'e fiilen müdahale ederek asker göndereceğini devletlere tebliğ etti. Bunun üzerine Bâb-ı Âli ile muhaberele girişen büyük devletlerin kabineleri aralarında çar çabuk bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşma siyaset tarihinde misli görülmemiş bir usulü ortaya çıkardı: Girit büyük devletler elinde bir vedia olacaktı!

Rusya hariciye nazırı kont Moravye kabinelere yazdığı tahrirat ile vaziyeti şöyle hülâsa etti: "Girit'in Yunanistan'a iltihakı fikri katî surette bertaraf edilmiştir. Bâb-ı Âlinin askerî müdahalesi de vaki olmayacaktır. Devletler Bâb-ı Âli ile itilâf ederek adaya lüzumu kadar asker çıkaracaklardır; âsaişin ve katî bir halin teessüsüne kadar ada Avrupa askerlerinin elinde vedia olarak kalacaktır."

Yunanlıların Girit'te görünmesi ada Hıristiyanlarını bir kat daha cüretlendirmişti. Girit'e gönderilmiş donanmalarının amiralleri ada ahalisine bir beyanname neşrederek padişahın metbuiyeti altında Girit adasının tam muhtariyetini sağlamağa büyük devletlerin katiyen azmettiklerini bildirdi.

Girit'teki ecnebi kuvvetlerin ve idarenin riyaseti devletlerce İtalya vis amiralına tevdi olundu. Giritli avukat Venizelos ihtilâl meclisinin riyasetini deruhte etmişti.

(Osmanlı son sadrazamı Tevfik Paşa Perşembe mecmuasından neşrolunan beyanatında Venizelos'un gençliğinde Atina'da Osmanlı sefaretine 15 lira maaşla casusluk ettiğini, o vakit sefaretçe Lefter Efendi diye yad edildiğini bildirmiştir.)

Bu meclis muhtariyeti reddederek iltihak maksadını elde etmeden Girit Hıristiyanlarının silâhlarını bırakmayacaklarını ilân etti. Amiraller için zecrî tedbirlerine müracaat lâzım geldi. Amiraller lüzum gördükleri tedbirleri itidal fakat metanetle tatbik ediyorlardı.

Devletlerce işgal edilmiş noktalara kadar taarruz cüretini gösteren, Hanya civarında bir tepeye ateş açan Miralay Vassos'a donanma toplarıyla cevap verdiler. Yunanlıların (Akrotiri) savaşı dedikleri bu on dakikalık uğraşma Vassos'un cüretlerini hayli kırdı.

Ancak bu topların velvelesi Avrupa gazetelerinde, Mebusan meclislerinde akisler peyda etti! Fakat bu defa kabineler bu kuru gürültülere pabuç bırakmadılar.

Paris'te Yunan gayretkeşi meşhur İntransigeant muharriri Henri Roşfor bugünlerde Fransa'nın Girit siyasetini şiddetle takbih eden bir makale yazmış, Yunan elçisi (Deli Yani) de bu yazısı için teşekkür etmek üzere Roşfor'u ziyarete gitmişti. Fransa Hariciye Nâzırı Hanoto elçi ile mülâkatında bu ziyaretten şikâyet etmiş, bu hareketin elçilik sıfatına uygun düşemeyeceğini söylemişti.

Deli Yani – Siz daha mektepte iken ben elçiydim. Elçilik sıfatıyla mütenasip olmayan şeyleri her halde sizden iyi bilirim. Böyle ihtarlara ihtiyacım yoktur! diye çıkışması üzerine Hanoto da şu sert mukabelede bulunmuştu:

– Ben daha pek küçük bir çocuk iken evimdeki kapıcı da gazete okumasını bilirdi. Acaba o da şimdi benden ziyade vukuf ve malûmat sahibi midir?

Böyle yüze çıkmış Yunanlıların sabırsızlıkla büyük bir mesele çıkarmalarına meydan vermek istemeyen kabineler Girit'teki amirallarını lüzum görecekları tedbirleri ittihazda serbest bıraktılar. Onlar da dairesi bir iğtişaş merkezi haline gelen ve âsilerle, Yunan gazetecileriyle daimî münasebette bulunan Yunan konsolosunu adadan çıkmağa icbar ettiler.

Bugünlerde kendisinden pek çok bahsedilen Venizelos da ihtilâl icra heyeti reisliğinden istifa etti. Büyük devletler tehdid ve korkutma ile adada nizam ve intizamı bir derece iadeye muvaffak oldular. Bu devletlerin Girit'teki erkânı bundan sonra şehirlerde Avrupa bayrakları çekmeğe, Yunan kuvvetlerinin teşebbüslerine mani olmağa, yerli memurlara emirler vermeğe kendilerinden salâhiyet ve iktidar gördüler. Prens Jorj filosunu geriye çekti. Hanya'da yalnız kalan bir Yunan zırhlısı da bir ay sonra Pire'ye avdet etti.

Karada Miralay Vassos'un yapmadığı vahşet kalmıyordu. İslâm köy ve kasabalarına hücum ediyor, Müslümanları kılıçtan geçiriyordu. Büyük devletlerin erkânı bu gibi hareketlerden sakınmasını miralaya tebliğ ettiler. O da taarruzlarını tahfife mecbur kaldı; Hristiyanları kıyama teşvik ile iktifa etti!

Bir hafta kadar zahiri bir sukûnetten sonra ortalıkta tekrar kargaşalık çıktı. Zaten perişan bir hale gelen Müslümanlara karşı Hristiyanlar tehdidlerini, tasallutlarını artırdılar. Yangın en birinci tedhiş vasıtası oldu. Vali ile asker kumandanı konsolosların, ecnebî deniz kuvvetlerinin yardımını istediler; bu yardımın müessir olmadığını gören vali Beroviç Paşa korkarak kendini kurtarmak için haremi ve Karadağlı jandarma neferleriyle birlikte Rusya'nın (İkinci Aleksandr) zırhlısına altıca etti. Bâb-ı Âliye istifasını bildirdi.

Girit jandarmasını tensike memur Şerefeddin Paşa da mayetiyle beraber bir Avusturya vapuruna kapağı attı. Abdülhamid, Beroviç Paşa'ya memuriyet merkezine dönmesini emretti

ise de o bir Avusturya gemisiyle Korfo'ya gitmeği tercih etti. Konsolos aileleri de gemilere çekildiler. Ecnebî devletler erkânı metrûk buldukları hükûmet konağında İtalyan miralayı Amoret-ti'yi valilik vazifesine başlattılar.

Bâb-ı Âli, vilâyet meclisi âzasından İsmail Hakkı Bey'e vali vekili sıfatıyla amirallar ile istişare etmesini, onlarla kararlaştırmadan kendiliğinden hiç bir iş görmemesini emretti.

Bu günlerde Müslümanlara erzak ve mühimmat yetiştir-mek üzere Kandiye sularında bulunan (Fuad) vapuruna Yunan zırhlısı tarafından ateş edildi; geminin sahile yanaşması menolundu. Ecnebî filolarından karaya yüzer kişilik kuvvetler çıkarıldı. Her hükûmete adada bir mıntika ayrıldı. Kandiye İngiliz işgaline geçti. İngiltere, Avusturya, Rusya, İtalya mıntukalarında istedikleri tarzda idareler tesis ettiler. Arnavut jandarmalar maaş alamadıklarından gürültü çıkardılar. Ecnebî deniz kuvvetleri bundan bir kısmını öldürdü; bir kısmını hapsedti; iğtişaşı yatıştırdı!

Karadağlılardan jandarma teşkilâtı yapıldı. Bunların maaşlarını Ruslar verdiler!

Abdülhamid Girit'i bu suretle ecnebilerin ellerine bıraktıktan sonra büyük devletler arasında ihtilâflardan istifade ederek Girit'te hâkimiyet ve saltanat haklarını muhafaza edebileceğini hâlâ umuyordu. Kaçan Beroviç Paşa yerine Fotyadis Bey'i Girit'e vali tayin etmek istemiş, bunu büyük devletler de kabul etmişti. Fakat Fotyadis Bey bu memuriyeti kabul etmedi. Padişah Kara Todori Paşa'yı tekrar Girit'e göndermek istedi ise de o da reddedince tekrar Fotyadis Bey'e müracaat etti.

Büyük devletler bugünlerde şu iki noktada birleştiler:

1 – “Ahval-i hazıraya nazaran” Girit “hiç bir vakit” Yunanistan'a ilhak edilmeyecektir. Devlet-i Âliye'nin hâkimiyeti altında kalacaktır.

2 – Büyük devletler tarafından Girit'te idarî ve tam bir muhtariyet tesis olunacaktır. Girit ahalisi, dahilî muamelelerinde Bâb-ı Âlinin nezaret ve teftişinden tamamıyla âzade olacaklardır.

İngiltere valinin Bâb-ı Âlice intihabına itiraz ediyor, Yunanistan'ın da bu işe karışmasını istemiyordu. Prenslik kelimesini ilk evvel ortaya koyan Rusya oldu. Artık her şafadan bir ses çıkıyordu. Ada'nın halindeki berbatlık da çaresiz devam ediyordu. İhtilâl esnasında Osmanlı askerleri kalelere çekilmişlerdi.

Girit millî meclisi Osmanlı askeri Ada'yı tahliye ederse Hıristiyanların silâhlarını bırakacağını vadetti. Avrupalılar da adada sükûneti iade için bu askerlerin adadan çıkmasını müesir bir tedbir saydılar! Cevad Paşa'yı Girit'e kumandan gönderen Abdülhamid, Ada'da Osmanlı askerlerinin bulunup bulunmaması meselesinin ancak Yunan askerinin Girit'ten çekilmesi üzerine müzakere edilebileceğini bildirdi. Bu suretle padişah hâkimiyet haklarından birini daha fedaya razı oluyor demektir!

Girit'te amirallar beyannamelerle halkı sükûnete davet ediyorlardı. Palikaryaların Müslümanlara tecavüzleri devam edince Müslümanlar da birkaç yerde Hıristiyanlara karşı silâh kullanmağa mecbur kaldılar. Palikaryalar amiralların beyannamelerine bir beyanname ile cevap verdiler; bunda Girit meselesinin halli için tek bir çare bulunduğunu, onunda Adanın Yunanistana iltihakını tasdik etmek olduğunu bildirdiler.

Avrupalılar Girit'te sükûneti iade için adaya hariçten erzak ve cephaneye ihtalini meneylemeği tensip ederek Ada etrafında abluka ilân ettiler. Yalnız Yunan askerinin bulunmadığı bazı noktalara da çıkarılmasına göz yumdular. Amirallar Müslümanları Hıristiyanların mütevali taarruzlarından kurtarmak için bunları Avrupa ve Osmanlı askerleri arasındaki hat dahilinde şehirlere getirdiler.

Bunun üzerine Müslümanları beslemek meselesi çıktı. Girit'te buna imkân bulunamadığı için ada Müslümanlarının Ro-

dos'a ve Adana havalisine nakli muvafık görüldü! Fakat Adanın Türklerden tahliyesinin mânasını anlayan Bâb-ı Âli buna katıyen razı olmadı. Hıristiyanlar fırsat buldukça Müslümanları imha siyasetlerinde devam ediyorlardı. Osmanlı hükûmeti Müslümanların iaşesini temin için erzak göndermeğe gayret ediyorsa da bunu muntazaman ve kâfi derecede yapamıyordu.

Bâb-ı Âliye ikinci bir müracaatlarının da reddedildiğini gören devletler, nihayet bu redde ehemmiyet vermemek ve Müslüman aileleri Anadolu'ya nakleylemek istediler. Bâb-ı Âli bu hareketi şiddetle protesto edince devletler Müslüman yerli ahalden evvel Osmanlı askerlerinin tedricen Girit'i bırakmalarını talep eylemeğe karar verdiler ve Girit muhtariyetinin şartlarını tayin için aralarında sıkı müzakereler icra ettiler. Bu müzakereler neticesinde:

- 1 – Padişahın metbuiyeti;
- 2 – Devletler tarafından Osmanlı veya ecnebî olmak üzere intihap ve padişah tarafından tasdik olunacak valinin beş sene istihdamı;
- 3 – Adliye ve jandarmanın tensiki; Osmanlı askerinin adedi azaltılarak muayyen noktalarda ikamesi;
- 4 – İdaresi Osmanlı düyun-u umumiyesine tevdi olunacak maktu bir verginin Osmanlı Devletine verilmesi;
- 5 – Muhtariyet teessüs edinceye kadar Avrupa büyük devletlerinin murahaslarından mürekkep bir komisyonun muvakkaten adayı idare etmesi gibi hususlar takarrür etti.

Devletler bu müzakerelerle vakit geçirirken Yunanistan'daki Etniki Eteryâ Cemiyeti günden güne faaliyetini artırıyor. Bu cemiyet Osmanlı hududuna Yunan zabitleri idaresinde çeteler göndererek tecavüzlerde bulunuyordu.

Yunan ordusu baş kumandanı nasbolunan Prens Kostantin Yunan askerlerini tahrik ve teşçi eden nutuklar irad ediyordu.

Artık ufukta harp alâmetleri belirliyordu. Fakat Abdülhamid Yunanistan ile harbe girişmekten tevakki ediyordu. Asker toplamak Abdülhamid'i en ziyade kuşkulandıran bir mesele idi. Girit'i siyaseten alamayan Yunanlılar ise harp hazırlıklarına faaliyetle girişmişlerdi.

6 - Osmanlı-Yunan harbinin Yıldız'daki müzakereleri...

Etniki Eterya müntesipleri kralı iknaa muvaffak olmuşlardı. Yunanistan'ın Rumelideki ajanları Yunan askeri hududda görünür, görünmez Rumeli'deki Rumların hemen kıyam edeceklerini umuyorlardı. Osmanlı Devletinin vücudunda mafsallar artık tutmuyordu!

Yunanistan Girit'i Makedonya sahasında fethedecekti! Devlet-i Âliye daha 1886'da Yunanistan ile bir harp ihtimalini göz önüne almıştı. Bunun için o vakit bir plân hazırlanmış, bu plân rivayete göre Von der Golç Paşa tarafından da tetkik edilmişti. Askerî debboylar bir derece dolu bulunuyordu. 1886'da olduğu gibi rediflerin çırıl çıplak kalmaları ihtimali yoktu.

Girit'te Miralay Vassos Müslümanları imha için yangınlar, tahripler yapıyordu. Yunanistan Rumeli hududunda asker tahşid ediyor, Yunan askerleri komite elbisesiyle çete halinde hududdan içeri giriyor, Osmanlı askeriyeye musademedede bulunuyorlardı. Devletler gerek Yunanistan'a, gerek Devlet-i Âliye'ye:

“Muharebe zuhurunda mütecevizi umumî sulhü ihlâl etmesi neticelerinden mesul tutacaklarını, harbin neticesi ne olursa olsun mütecevizin bundan hiç bir menfaat elde edemeyeceğini” tebliğ eyliyorlardı. Fakat Yunanistan'da böyle tebliğleri dinleyecek hal kalmamıştı.

Abdülhamid'in ve ona fikren muin olan ikinci kâtip İzzet Paşa ile Hersekli Kâmil Bey ve Lütfi Ağa gibi mabeyn ekânının harp aleyhinde buldukları rivayet ediliyordu. Bu da Yunanlıların cüretini artırıyordu. Osmanlı Devleti Avrupa gazetelerine eğlence sermayesi olmuştu. Bu gazeteler Osmanlı "hasta adamını" artık "can çekişiyor" addediyorlardı; her gün bir tezyife bir yenisini ilâve ediyorlardı.

Osmanlı Devleti için hem hudud bir devletin himayesi altında bulundurduğu çetelerin tecavüzlerini meneylemekteki müşkilât günden güne daha vuzuh ile meydana çıkıyordu. Yunanistan'da ise en küçük çete hareketleri halka en büyük (süel) muvaffakiyetler gibi gösterilmekte, hissiyat gittikçe kabarmakta idi. Yunan hükûmeti meramına harpsiz nail olacağına dair gizli bir kanaat besliyordu. Yunanlılar 1881'de bir silâh patırdısı ile bir vilâyet kazanmışlardı; 1886'da gösterdikleri galeyana Avrupa'da büyük ehemmiyet verilmişti.

Abdülhamid'in harpten nefreti herkesçe malûmdu. Yunanlılar gene bir takım sebepler, iddialar ortaya koyarak makadralarını elde edebileceklerini temin ediyorlardı. Buna güvenilecek evvelce muvaffakiyet temin eden harp gürültülerine gene başlamakta gecikmediler. Fakat bu defa evdeki hesabın her zaman çarşıya uymayacağını, siyasî hilelerin de kuvvete istinad etmesi lâzım geleceğini anlamakta gecikmeyeceklerdi.

Abdülhamid'in mühayyilesi Yunan donanmasının bir cüretli hamle ile Çanakkale Boğazını geçmeğe çalışıp çalışmayaacağı hakkında vehim ile işliyordu. Buna karşı bir tedbir lâzımdı. Fakat "Haliç'te lengerendazı mehabet" zırhlıları nasıl kimildatmalıydı? Abdülhamid dua ile hacı gemisi bile yürümediğini bilmez değildi.

Bu düşünceler ile donanmayı yürüeyebilecek hale olsun getirmek üzere biraz masraf ve fedakârlık ihtiyarını zarurî görmüş,

nihayet hareketinden o kadar ürktüğü bu gemileri savaşın ilânından bir ay kadar evvel Hasan Rami Paşa ku nandasında Çanak-kale'ye göndererek Boğazı kuvvetlendirmeğe karar vermişti.

1897 Nisan iptidasında Yunanistan'da Armatollerden, Epirililerden, Makedonyalıtlardan ve Amilkar Sipriani'nin gönüllü İtalyanlarından mürekkep olarak teslim edilen çeteler Tırhala ve Kalabaka taraflarından ilerlediler; 8-9 Nisan gecesi Grebene istikametinde Osmanlı hududunu aştılar. 1500 kişiye balığ olan bu Yunan kuvveti bir Osmanlı karakol mevkiini iptida zapta muvaffak olmuş ise de sonra yetişen nizamiye kuvvetleri tarafından geriye püskürtüldü.

Bu entrikalı tecavüz de Abdülhamid'i harp partisinin arzusuna meylettirmede. Fakat hudud etrafında bu yolda tecavüzler tekerrür ettiği için artık barut kokusu her tarafta duyulmağa başladı. Abdülhamid de nihayet vükelâyı mabeyne davetle meseleyi müzakere etmelerini irade etti. Bu müzakerelerde hazır bulunan İzzet Holo Paşa vükelâca harp tarafı iltizam edilmemesi için padişah namına tebligat makamında telkinlerde bulunuyordu.

Vükelâ arasında İzzet Paşa'nın Devlet-i Âliye'yi harbi kâbulden meneylemek mukabilinde büyük miktarda mükâfâtı nakdiye alacağı şayiisi de veran ediyordu. Sadrazam Halil Rifat Paşa Tophane müşiri Zeki Paşa'yı yanına çağırarak bazı evrak gösterdi. (5) Bu şayiaya padişaha isma edilmek derecesinde ehemmiyet verildi. Fakat Abdülhamid böyle rivayet ve şayialarla ür-küp fikrinden rücu edecek istidad da değildi; zaten böyle şayialar düşmanların ihtiralarından başka şey olamayacağını o bilmez miydi?

Vükelâ meclisinde Abdülhamid'in mizacı işleri dürtüp bük-mek olduğunu bilmeyeniyoktu. Bunun için müzakere esnasında:

– Verilen malûmat etrafıyla tahkik olunsa, birden bire tüfek patlatılmasa! Yolunda mizacgirane ifadelerde bulunanlar görülüüyordu.

Mabeynci beyler ikişer ikişer vükelâ yanına gelerek fikirlerini âdeta imtihana çekiyorlardı! Eski zamanlarda muharebe-lerde düşmandan dil almağa çalışılırdı. Şimdi sarayda vükelâ ağzından söz kapmağa bakılıyordu!

Müzakereye nihayet verilince Sadrazam Halil Rifat Paşa - *İzzet Holo Paşa mecliste hazır bulunduğu halde*- vükelânın reylerini toplamağa başladı. Nafia Nâzırı Mahmud Celâleddin Paşa harp aleyhinde fikirler beyan etti. Bahriye Nâzırı Hasan Hüs-nü Paşa:

– Ben ekseriyete tabiyim! dedi. Serasker Rıza Paşa müte-cellidane harp taraftarlığı etti. Siyasî vaziyeti ortaya koyduktan sonra:

– Harpten imtina intihardır; bölünme hazır ve devlet için ölüm muhakkaktır! yolunda sözler de söyleyince mecliste soğuk bir hava esti. Sanki bir ölüm havası...

Arap İzzet Paşa'nın meclisten çıktığı görüldü. Rey toplamak inkıtaa uğradı. Vükelâ yeis ve endişe içinde sükût ediyorlardı. Bu hal bir buçuk saat kadar sürdü. İzzet Paşa'nın padişah-tan ne haber getireceğine intizar edildi. İkinci kâtip paşa nihayet avdet etti.

“Harbin kaybedilmesi devlet için tamiri kabil olamayacak mühlik bir darbe olacağı cihetle iyi düşünülmesi” suretinde bir irade tebliğ eyledi. Bu iradede kelimelerle tasrih edilmeyen mazmun İzzet Paşa'nın tavır ve haliyle ikmal olunuyordu! Açık-çası padişah harbin ilânına taraftar değildi!

Müzakereye yeniden başlandı. Âzadan bazıları toplanacak askerın ilbasındaki müşkilâtı, ihtiyar olunacak masarifi ileri sür-düler. Serasker paşa'nın bütün itirazlara cevabı hazırды. Arada, sırada vükelâdan biri ikisi meclisten dışarıya çıkıyor, İzzet Paşa'dan harbe muhalefet fikriyle aşılandıktan sonra meclise avdet

ediyorlardı. Evvelce rey beyanından kaçınan, yahut harbe meyyal bulunanlar bu defa gûya yeni deliller karşısında, yeni ilhamlar almışlar gibi kuvvetle harp aleyhdarlığı ediyorlardı.

Artık başka bir illet ve hikmet araştırmağa lüzum ve ihtiyaç görülmeyerek son defa telâkki olunan ferman-ı hümayun üzerine yeniden reye müracaat şıkkı terviç edildi. Serasker Paşa bu defa da eski reyinde ısrar etti:

– Yunanistana karşı bikaydane hareketimiz Rumeli'nin taksimi demektir. Hamiyet erbabı bu fikre iştirak edemez. Hayat ve mematumız arasında bıçak sırtı kadar yer kalmamıştır. Tarih ileride hepimizi telin eder. Şu sırada silâhımızla hayat eseri gösteremezsek Avrupa efkâr-ı umumiyesinde ne hale düşeceğimizi düşünelim. Aksi halde siyasî kuvvetimiz değişecektir. Masraf bahsine gelince toplanacak askerin melbusatı için bir akçe istenilmeyecektir. Diğer masraflarda da ehem mühimme tercih ile tahsisat haricine çıkılmamağa bakılacaktır. Devletin hayatı, mematı bugün verilecek karara muallâk bulunuyor.

Bu şiddetli sözler gene müzakereye kapı açtı. Saatler geçiyor, hâlâ katî bir karar verilemiyordu. Müzakere bir daha inkıtaa uğradı. İzzet Paşa meclisten çıkıp hali padişaha anlatmağa gitti.

Bu arada Maliye Nâzırı Nazif ve Hariciye Nâzırı Tevfik Paşalar serasker Rıza Paşa'nın yanına geldiler.

Nazif Paşa – Pek büyük mesuliyet alarak lisan kullanıyorsunuz. Bunun diğer bir suretle tesviyesi çaresini düşünelim.

Tevfik Paşa – Allah sizden razı olsun, sağ olun! Yegâne fedakârlık siz gösteriyorsunuz. siyaset bitmiştir. Şimdi söz topondur!

Üç paşa böyle toplanmış konuşurlarken evvelce dışarıya çıkmış olan Şûra-yı Devlet Reisi Kürt Said Paşa içeri girdi. Serasker Paşa'ya yaklaşarak yanına oturdu.

– Türkoğlu Türk, İslâmoğlu İslâm, tam bir Osmanlı olduğunu bu defa da anlattın! diye başlayarak padişahın sualine karşı ne fikir yürüttüğünü şöyle izah etti:

– Dışarıya çağırılmışım. Bil vasıta hususî mütalâam soruldu. Öteden beri cereyan eden müzakerelerde kalbimiz başka, dilimiz başka olduğunu söyledim. “Serasker Paşa vatana, devlete muhabbeti uğruna her şeyi göze alarak lisanını asla değiştirmedim. Doğrusu da budur. İki defa hariciye nezaretinde bulundum. Benim de anladığıma göre meselenin siyasî şekilde halli sırası geçmiştir. En doğru mütalaa seraskerin mütalâasıdır. Bu mütalâanın terviçinden, ona teslimiyetten başka mantık ve hikmet yoktur, kalmadı!” sözlerini de ilâve ettim.

Bu esnada İzzet Paşa gene meclise avdet etti. Vükelânın hususî surette dışarıya çağırıldığı kapı bu anda aralıklandı. Biri si iki parmağını uzatıp Serasker Rıza Paşa’yı çağırırdı.

Müzakere başlayalı 54 saat olmuştu. Rıza Paşa dışarıya çıktı. Kurenadan Arif Bey’i gördü.

– Buyurun!

Rıza Paşa – Nereye?

Arif Bey – Huzura?

Rıza Paşa, Arif Bey’i takip etti. Arif Bey kapıda kaldı. Rıza Paşa içeri girdi. Bir masa üstüne Tesalya haritası yayılmıştı. Abdülhamid ayakta idi. Padişah evvelâ bütün müzakerenin bir hülâsasını yaptı; sanki müzakere zabıtnamelerini dikkatle okumuş gibiydi. Sonra:

– Ben sizin gibi tecrübesiz değilim. Benim tecrübem sizinkinden ziyadedir. Bu harbin ziyayı aynı vahamettir! dedi. Rıza Paşa sükût ediyordu. Padişah fikrini söylemesini istedi. O da vaziyeti bildiği, gördüğü gibi anlattı.

– Şu vaziyette devam edersek bizim için elimiz bağlı, müzbihiyet muhakkaktır. Kalbimizi evvelâ Allah’a, saniyen

peygamberin ruhaniyetine, salisen talii hilâfetpenahinize bağlıyalım dedi. Harita üzerinde harp plânını, tedafüi ve taarruzî hareketleri tafsilen arz ve irae etti.

Harbe kimin tarafından sebebiyet veriyorlarsa mesuliyet o tarafta kalmak üzere harbi kabul lüzumunu teyid eyledi. Bu süreklî mülâkat neticesinde Abdülhamid harbin ilânına kanaat ve teslimiyet gösterdi.

– Mademki böyle ısrar ediyorsun; kabul ettim. Fakat şimdi meclisi mahsusa gittiğin zaman şiddeti lisandan vazgeç, sükût et! tembihinde bulundu.

Rıza Paşa meclise avdet etti; yerine oturdu; artık müzakereye iştirak etmedi. Bu dakikada mecliste bulunmayan İzzet Paşa şifre kâtibi Kâmil Bey ile birlikte müzakere odasına girdi. Üçüncü defa rey toplanılmağa başlandı. Padişahın harbi kabul meyli vükelâya hemen aksetmişti; mecliste şimdi artık harp havası esiyordu. Son gelenler müzakereye netice ve karar verilmesi hakkındaki iradeyi tebliğ eylediler.

Mahmud Celâleddin Paşa sandalyasını çekerek masanın başına geldi. İptida İzzet Paşa ile Kâmil Bey'e baktı. Evvelki fikrinden rücuva yol açmak istiyerek:

– İfadeniz gibi de olur, dedikten sonra serasker paşaya döndü:

– Serasker paşanın buyurdıkları gibi de olur! sözleriyle güya iki fikrin arasını buluyor gibi davrandı. Sonra gene İzzet Paşa ile Kâmil Bey'e teveccühle:

– Af buyurursunuz amma serasker paşanın bu kadar saat-tir çalışarak, çabalayarak anlatmak istediği yol daha salimdir. Zaman geçmiştir. Buhran içindeyiz. Biz serasker paşa gibi açık söyleyemedik!

Dedi. Nihayet vükelâ arasında “Yunan hükûmetine harp ilân edilmezse Rumeli muhataraya girer, devletin haysiyetini ve

haklarını korumak mümkün olamaz.” noktasında ittifak hasıl oldu! Harbe karar verildi. Mahmud Celâleddin Paşa umuma hitaben:

– Müsaade buyurulursa harp mazbatasını tanzim edeyim. Teberrüken bu da benim hizmetim olsun! sözlerini ilâve etti. Kalemî, kâğıdı alıp yazmağa başladı. Mazbata yazılınca herkes mühürledi. Arzolundu; bir çeyrek geçmeden mucibince iradesi de çıktı.

Yunanistan ile harp hakkında Yıldız'da cereyan eden uzun ve heyecanlı müzakerelerin safhalarını serasker Rıza Paşa'nın hatıratından başka bildiren münteşir malûmat kaynağı yoktur sanıyorum. Varsa benim elime geçmedi. Bu sebeple ben de bu müzakereleri naklederken, zarurî olarak, yalnız bu hatıratı takip ettim. Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın torunu bay Fuad Simavi gönderdiği bir mektupta bu meselede büyük babasının hareket tarzına dair şu cümleleri yazıyor:

(Müzakere esnasında büyük babamın beyanatından pek az bahsediyorsunuz. Büyük babam Yıldız'da Encümene giderken istifanamesini de beraber götürmüştü. Çünkü Abdülhamid harbi istemiyordu. Muharebenin Rumeli için değil, Osmanlı Devletinin Rumeli'de bekası için elzem olduğu, bundan tevakki edilecek olursa bütün Balkan devletleri yüz bularak kıyam edecekleri büyük babamın ileri sürdüğü nazariye idi. Şurası doğrudur ki, kendisine yalnız serasker paşa zahir olmuş idi; diğer vükelâ "Rıza-i Âliye" muvafık değil diye son dakikaya kadar mütereddid idiler.)

Harp ilânına karar verilmezse Halil Rifat Paşa'nın istifa niyetinde olduğunu bizde yazdık. Ancak elde paşanın encümende, yazdığımızdan fazla, neler söylemiş olduğunu gösterecek Rıza Paşa hatıratından başka bir vesika yok ki, onun da muhteviyatını bahse katalım.

Süleyman Kâni İrem

7 - Yunanistan'a harp ilâmı ve Serasker Rıza Paşa...

Rıza Paşa harp emrini Tesalya ordusu baş kumandanına tebliğ için kalemi aldı; besmeleyle bir telgrafname yazdı. Bu telgrafnameyi çektirmek için yerinden kalktı. Sadrazam Halil Rifat Paşa kendisini bir dakika tuttu. Çantasını açtı; çıkardığı bir kâğıdı Rıza Paşa'ya uzattı. Bu varaka Halil Rifat Paşa'nın istifanamesi idi. Rifat Paşa:

– Allah sizden razı olsun. Müzakereye iştirak etmediğimin sebebi sizin mesainize bir şey ilâve edemeyeceğimi anladığımdandır! Eğer harbi kabul ettiremiyediniz bu istifanameyi verecektim!

Dedi. Rıza Paşa mabeyn telgrafnamesine giderek Tesalya kumandanına harp emrini verdi. Vusul cevabını aldıktan sonra hem vükelâya, hem padişaha arzetti.

Rıza Paşa'nın bu suretle hareketi, harbi emri vaki haline getirmek içindi ve geçmişten ibret aldığına delâlet ediyordu. 1886'da da Yunanlılarla hudud ihtilâfı çıktığı zaman muhasamatın açılması için ilk irade şifahen çıkmış, Veli Rıza Paşa tarafından seraskere bildirilmişti.

O zamanın seraskeri Ali Saip Paşa şayet bir takım fena sonuçlar çıkarsa iradeyi böyle çarçabuk icraya koyduğundan dolayı mevkiini kaybedeceğini, mesul tutulacağını muhakkak görmüştü de böyle mühim bir işin Bâb-ı Âlinin haberi olmadan icra edilemeyeceği cevabını vermişti. Hududda muhasamat filen başlamışken iki tarafın baş kumandanları aralarında hasıl olan muvafakat üzerine hükümetlerinin kararına kadar tatil eylemişlerdi. Bâb-ı Âliye ise harp kararını verememişti.

Eğer 11 sene evvel ordunun umumî karargâhına muhasamata başlanması emri verilmiş olsaydı harbin 1897'de olduğu

gibi o zaman da Türk silâhının muzafferiyetiyle bitmesi ihtimali kuvvetli idi. Von der Golç Paşa (Osmanlı - Yunan seferi) eserinde diyor ki:

“O zamanki kumandan Ahmed Eyüp Paşa Sırp Muharebelerinde, Bulgaristan’da büyük kıtalara kumanda etmiş bir zattı. Ethem Paşa’dan ziyade istiklâl ile de hareket edebilirdi. Ali Saip Paşa o vakit Rıza Paşa gibi davranmış olsaydı ahval ne kadar başka bir renk alacak, ne kadar elim ve müessif vakaların önüne geçilecek, belki Girit adası da Osmanlı Devletinde kalacaktı! Politikacıların verebilecekleri en son karar harpdır. Fakat bundan ne pahasına olursa olsun içtinap etmek fikri hiç bir veçhile emin bir semere veremeyeceğini Yunanlılarla o vakit yapılan bu tecrübe de göstermişti.”

Bu defa harp ilânına müncer olan müzakerelerin seyrine ittilâ hasıl eden mabeyn halkı Serasker Rıza Paşa’yı ellerini öperek teşyi eylediler. Vükelâ, İzzet Paşa’nın son dakikada iradeyi geri aldırmağa muvaffak olmasından korkuyorlardı. Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa harp ilânı beyannamesini gece yarısında sefaretlere gönderdi. Hükümdarlara telgraflar yazıldı. O gece İstanbul’daki Yunan elçisi Prens Mavrokordato’ya pasaportları verildi. (18 Nisan 1897).

İşte Yıldız sarayında Türk-Yunan harbinin ilânı böyle keşmekeşlerle vaki olmuştu! (6)

Büyük heyecan...

Yunan harbinin ilânından iki gün sonra Serasker Rıza Paşa saraya celbedildi. Tophane Nâzırı Zeki Paşa ile Müşir Şakir Paşa da orada idiler. Muavine -gönüllü- asker tertibi müzakere edilecekti. Bunun için heyetten karar isteniliyordu. Serasker Rıza Paşa:

– Gönüllü asker zamanı çoktan geçmiştir. Artık davul, dümbelekle harp olmaz. Gönüllü asker yazılmak isteyenler kanuna tevfikan askere yazılırlar. İcap eden kıtalara taksim olunurlar.

Dedi. Fakat eski usulde gönüllü asker toplanmasında ısrar ediliyordu. Serasker Paşa orduda bu tarzda gönüllü asker kullanılması ecnebî müdahalesini davet edeceği için kanun haricinde kimsenin kabul olunmaması emrini vermişti. Halbuki heyete gelip giden Arap İzzet Paşa'nın masa üstünde unuttuğu bir kağıttan mabeynce vilâyetlere gönüllü asker yazılması emri verildiği anlaşılıyordu!

Padişahın iradesiyle seraskerin emri birbirini cerh ve nakzediyordu! Heyet sabaha kadar birer sandalye üstünde müzakere, münakaşa ile vakit geçirdi. Müzakare ertesi günü akşama kadar devam etti. Gece saat üç, üç buçuk -ezanî- raddelerinde Çit köşkü kapıları açıldı. Sıra ile Gazi Osman Paşa, Hassa Müşiri Rauf, Müşir Hüseyin Fevzi, erkân-ı harp reis vekili Ethem, merkez kumandanı Sadeddin Paşalar sonra başkâtip Tahsin Paşa girdiler. Bunlar da heyete memur edilmişlerdi. Arap İzzet Paşa çekilmişti.

Rıza Paşa başkâtime de asker işleri müzakere olunacağından çekilmesini tefhim etti. Heyetçe Rıza Paşa'nın fikri tasvip olundu. Harp plânı mucibince Yanya tarafında müdafaa, Tesalya cihetinde taarruz esası takip edilecekti. Harbin ilk günlerinde Yanya cihetinde Yunanlılar muvaffakiyeler kazanıyor, Tesalya'da taarruzun matlûp ve muntazır semeresi görülemiyordu. Mabeynde askerî komisyon harbe aid müzakerelerinde devam ediyordu.

Serasker Rıza Paşa Hülâsa-i Hatıratında şu sözleri yazıyor: "Bazı taraflardan muharebeye lâyenkati müdahale ediliyordu. Binnetice Loros vukuatı zuhur etti."

Rıza Paşa'nın (bazı taraflardan) deyiş zikretmek istemediği tabî Abdülhamid'den başkası değildi. Paşa Yanya cihetindeki muvaffakiyetsizliği bu müdahalelere ve müdafaa ordusunun kuvvetini dağıtmış bulunmasına atfediyor. Türk-Rus harbinde bu

yolda müdahalelerin âkibeti malûm olduğu için *süel (!)* heyet buna haklı olarak sinirleniyordu. Gönüllü meselesine Rıza Paşa'nın reyine göre karar verdiğinin ertesi günü Arap İzzet Paşa gene bir irade ile komisyona geldi. Tebligatını yaptıktan sonra mihlanıp kaldı. Gazi Osman Paşa dayanamadı. İzzet Paşa'ya:

– Sen kimsin? diye sordu. O da:

– İşte irade getirip tebliğ edenim! mukabelesinde bulundu. Osman Paşa kızdı:

– Askerlere mabeynci irade tebliğ etmez. Maiyet-i seniye erkân-ı harbiyesi vardır. Komisyona tebliğ edilecek irade varsa o vasıtaıyla tebliğ edilir; netice de o vasıtaıyla arz olunur. Dışarı çık! cevabını verdi. İzzet Paşa muharebenin sonuna kadar bir daha komisyona gelmedi. (7)

Osmanlı ordusunu iyi tanıyan Von der Golç Paşa'nın bu 1897 seferi hakkında yazdığı eserde *-Yakup Şevki Paşa tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.-* Osmanlı kumanda heyetini teşkil eden zevat hakkında verdiği hükümlerin şüphe yok ki hakikî bir kıymeti vardır Von der Golç diyor ki:

“Osmanlı ordusu erkân-ı harp cihetiyle fena teçhiz ve ihzar edilmemişti. Bu zabitlerin büyük kısmı her hangi bir Avrupa ordusunda bulunsalar gene rütbe ve mevkillerinin kendilerinden bekleyeceği hizmet ve vazifelerin uhdesinden gelirlerdi. Bunlardan birisi olan Ahmed Muhtar Paşa oğlu yaver Miralay Mahmud Bey esasen ordunun erkân-ı harbiyesine dahil değilken gönüllü olarak harp meydanına gelmişti. Mahmud Muhtar Bey Berlin'de erkân-ı harbiye mektebine devam etmiş, yedi sene hassa alaylarından birinde bulunmuş, İstanbul'a avdetinde erkân-ı harbiye mektebinde muallimliğe tayin edilmişti; büyük harp meselelerinde malûmatını eserleriyle göstermiştir.

Prusya hassa alayında tahsilini ikmal etmiş olan Miralay Rıza Bey de erkân-ı harp zabitleri heyetinde maharet ve iktida-

ıyla temeyyüz edenlerdendir. Rıza Bey otuz yaşlarında olan diğer bir çok erkân-ı harp zabitleri gibi Golç Paşa'nın talebesindendi. Sonradan Epir cihetine tayin edilen kaymakam Esad Bey Almanya'da tahsil görmüş, İstanbul'da erkân-ı harbiye mektebinde erkân-ı harbiye vezaifi muallimliğine tayin edilmişti. Cidden cesur ve gayyurdu.

Umumî karargâhta en eski erkân-ı harp zabiti olan miralay Sabit Bey de Berlin'de hassa kazmacı taburunda üç sene bulunarak tahsilini ikmal etmişti. Tab'an sakin, fakat işinde metin, çalışkan bir zattı.

En ziyade hayret ve taaccüp nazarlarıma çarpan Rusya muharebesinde baş kumandan Mehmed Ali Paşa'nın damadı ve neslen Polonyalı Celâleddin Paşa'nın oğlu kaymakam Enver Bey'dir. Enver Bey dolu kafalı, şedit fikirli, tetkik ve tecessüsü sever, sulh ve sükûnete hahişli, nazariyatını ikmale muhtaç, genç, faal mizaçlı, sevimli ve kahramanca bir tabiata malik bir zattı. Fakat harbin ciddî ahvaline, hakikî icraat ve mesailine henüz vakıf değildi. Darülharekâtı pek iyi tanırdı. Az müddet devam eden sefer esnasında iki rütbe birden terfi eylemiştir.”

Harp meydanında gene livalığa kadar yükselen Miralay Seyfullah Paşa da kendisinden genç ve daha az mahir, fakat daha çok talihi bazı arkadaşlarının kendisini rütbece geçtiklerini görmüşlerdendir. Seyfullah Bey 1884'te erkân-ı harbiye dersinde Golç Paşa'ya muavin tayin olunmuş, sonra bu dersin müstakil hocası olarak bu mühim hizmeti pek âlâ ifa eylemişti. 1886 Yunan hadisesinde Atina ataşemiliteri olmuştu. Salâhiyetle harekete, şan ve şerefe haris, hıslı ve şedit, seyyar ve müteharrik bulunmağa hahişli, hüsnü nazar sahibi bir zattı. Yunanistan'ı, darülharekâtı pek iyi öğrenmiş bulunduğu için muharebede tayin edildiği ordu erkânı harbiye ikinci reisliğine pek münasipti.

8 - Osmanlı ordusunun harp planı ve kumandanları...

Ethem Paşa'nın erkân-ı harbiye reisi Ömer Rüştü Paşa, İstanbul'da müşkil bir mevki olan birinci ordu erkânıharbiye reisiydi. Bir ordu kumandanının müstakilâne hareket ve faaliyetine sed çeken büyük mâni ve müşkilleri, o kumandanın maruz bulunduğu muhataraları hep orada öğrenmişti. Sakin, ihtiyatkâr ve mütereddid, fikren ve cismen yorgun idi; sarayca her vakit itibar ve ehemmiyetle tanınmış, bir çok hizmetlerde bulunmuştu. Yaşça Ethem Paşa ile birdi; askerî malûmatı oldukça eskiydi. Fakat fenî hususlarda çalışkan ve değerli bir zat olarak bilinirdi.

Devletin eski komutanlarından kurulu heyetin, Ethem Paşa'nın orduyu sevk ve idaresinde büyük tesiri olmuştur. Bu heyet, büyük askerî hareketleri müttehidin düşmanın imhasına sevk ve tevcih eylemekten ziyade yegâne bir mevzi ve vaziyette muharebe etmek usulünde müttefik idi. Bu heyetin reisi de Ethem Paşa'nın müşaviri Ömer Rüştü Paşa idi.

Ömer Rüştü Paşa, genç ve cesur erkânın tazyiklerine daima mukavemet ve muhalefet gösterirdi. Ordu topçusunu, amelî tahsilini Almanya'da ikmal etmiş olan Rıza Paşa sevk ve idare eylemiştir. Rıza Paşa Viesbaden'de bulunduğu topçu alayında pek parlak nam ve hatıra bırakmıştır; amelî iktidarı orada umumun dikkat nazarını celbetmişti.

Rıza Paşa bir gün Almanya imparatoru I. Vilhelm'in huzurunda bir bataryayı sevk ve kumandaya memur edilmiş, bu vazifeyi ipek iyi ifa eylemişti. Golç Paşa 1887'de Abdülhamid tarafından Almanya imparatorunun doksanıncı yıldönümünü tebrike memur edildiği vakit kabul resminde imparator bu Türk zabiti hakkında takdirler beyan etmiş ve bataryaya kumandasından bahisle:

– Fevkalâde iyi yaptı demişti.

Rıza Paşa muharebe esnasında 38 yaşlarında idi. Bünyesi kuvvetli, tabiatı metin, amelî bir basirete, hakikî bir cesarete, hiç bir tehlikeden çekinmemek hassasına malikti. Harbe ait her nevi ahval ve mesailde fevkalâde bir mahareti, hılkî bir fetaneti vardı. Ethem Paşa ile ordusu kendisinden pek büyük muavenet ve istifadeler görmüştür.

Topçu sınıfı Türk generallarının muharebeyi hüsnü suretle sevk ve idare eylemeleri için en emin bir vasıta ve müracaat-gâhtı. İşte bu vasıtanın başında da şimdi böyle bir metin kumandan bulunuyordu.

Neşet Paşa'dan başka bütün fırka kumandanları baş kumandan gibi harpten evvel meçhul şahsiyetler idiler. Ferik Hayri Paşa şahsan cesurdu, pek metin ve sert bir idare ve icraat memuru idi. Bu hassa, evvelleri Osmanlı ordusununda pek kıymetli telâkki edilirdi. Hayri Paşa pek kuvvetli bir istiklâl hissine malikti. Fakat bu harpte bir kumandan gibi istediği tesiri icraya ve harekete fırsat bulamadığı için bu hassası tehlikeli olmuş, harbin bütün muvaffakiyet ve kahramanlıklarını üstüne almak için Farsale'de ve Dömeke'de iki fırsat eline geçmişken ikisini de kaçırmıştır, bir müptedi gibi davranmıştır.

Ferik Neşet Paşa Rus muharebesinde Prens Hasan Paşa kolordusunun erkân-ı harbiye riyasetinde bulunmuş, 1886 Yunan vakasında bir efsun taburunu esir ederek kendisini göstermiş, sonra Anadolu'da bir redif fırkasına kumandan olmuştu; fiilen büyük bir seyyar kıtaya kumanda etmek fırsatına nail olmamıştı.

Ferik Memduh Paşa alaydan yetişmeydi. Mektep talim ve terbiyesi görmemişse de şahsan cesur ve tab'an kuvvetliydi. Erkânı harbiye zabitlerinin fikir ve tekliflerini de kabul ederdi; Havran ihtilâfında temeyyüz eylemişti.

Liva Haydar Paşa harpten evvel bir redif livasına kumandan idi. Erkân-ı harp değildi. Kıtalarda da çok bulunmamıştı. Ekseriya yaverlik hizmetinde kullanılmıştı. Çok ihtiyatkâr olması cihetiyle bu harpte kendisini pek az gösterebilmiştir.

Ferik Hakkı Paşa küçük, şedit, tab'an necibane bir serbestîye maildi. Muhtelif asker sınıflarının sevk ve idaresi için büyük mikyasta bir kumandana elzem olan malûmat ve mahareti yoksa da faaliyeti ve izgüzarlığı yüzünden medhedilirdi; Ethem Paşa'nın fikir ve emirlerini iyi icraya gayret eylediği rivayet olunurdu.

Ferik Hamdi Paşa erkân-ı harplikten yetişme ise de büyük mikyasta icraat ve harp faaliyetleri göstermek için hiç bir fırsata nail olmamıştı.

Çerkes Süleyman Paşa harpten evvel metin ve otoriter bir alay kumandanı olarak tanınmıştı. Bütün sefer müddetince hususî hiç bir icraat ve mahareti görülmemiştir. Amma kumandası altındaki fırka da zaten zayıftı.

Bu paşalar usul ve kaidesine muvafık büyük bir manevra, yahut büyük kıtaların buna benzer talim ve amelîyatını asla görmemişler; kumandaları altına verilen büyük ve mühim kıtaları ömürlerinde ilk defa bu harpte görüyorlardı.

Epir darülharekâtında ordu kumandanı Hıfzı Paşa aynı zamanda birinci fırka kumandanı idi. Rusya muharebesinde (Gornidubniyak) mevkiinde muzafferane müdafaasıyla şöhret kazanmış olan, Yanya vilâyetini de idare eden Hıfzı Paşa artık çok ihtiyarlamıştı. Ne icraatına hakkıyla mümanaat edecek şiddet ve maharete malik, ne de muharip kuvvetin seferberliğini ve mülkün müdafaasını cüretle ve vaktiyle tertip ve ihzar eylemeğe kâfi faaliyet ve basirete sahipti.

Tesalya ordusu kumandanı iken sonra baş kumandan olan Ethem Paşa'nın bu makama tayin edileceğini kimse hatırına ge-

tirmiyordu. Herkes bu makam için başkalarını tasavvur ve ümid ediyordu. Ethem Paşa gençliğinde serasker yaveri olmuş, sonra padişah maiyetine geçmiş, Sırp muharebesinde, Plevne muhasarasında bulunmuştu. Ferik rütbesiyle Kosova valisi iken dinç, şen, mükrim ve mültetif görünürdü. Herkesin itibarını kazanmıştı. Avrupa'lı ailelerle münasabette bulunmaktan çekinmezdi. Girit kumandanlığında da hürmeti celbetmişti. Havran'da Dürzülere, Zeytun'da Ermenilere karşı hareketlerde temeyyüz eylemişti. Fakat büyük mikyasta asker kıtaları sevk ve idaresinde tecrübe sahibi olmak, ehliyetini göstermek fırsatına nail olamamıştı.

Padişahın teveccüh ve iltifatından bir ara sükût etmiş idiyse de Yıldız'daki hâmleri vasıtasıyla bu teveccüh ve itibarı iadeye muvaffak olmuştu.

Ethem Paşa erkân-ı harbiyeden yetişmiş olmakla beraber hiç bir ecnebî lisanıyla tekellüm edemezdi. Amelî tecrübelerinden istifade eylemiş ise de her halde büyük bir kumandan sıfat ve hasletlerine malik değildi. Hayırhah, mütehakkimane bir tabiatten ziyade ihtiyatkâr ve derundiş idi; nefsine itimadından ziyade itidal ve ihtiraz sahibiydi. Bunlar ise bittabi bir başkumandanda vücudu elzem ve mürecceh evsaftan değildir.

Zaten Ethem Paşa'da bu gibi evsafı aramamalıdır. Çünkü aksi takdirde sarayca ehemmiyet ve itibarı sifira müncer olurdu! Kendisi fena tanınırdı. Kâfî bir istibdad ve tahakküm arzusunda bulunan bütün hükümdarlar gibi Abdülhamid de büyük ve tam bir mesuliyetle hiç kimseyi iş başına koymazdı. Metin ve cesur bir zatı namzed olduğu yüksek bir makamdan mahrum etmek için kendisini münhasıran o işin eri ve makama lâıyk göstermek kâfi gelirdi! Padişahın en çok itimat ettiği adamlar ya mazileri basit olanlar yahut iktidar ile şöhretten mahrum bulunanlardı.

Ahvalin gidişine iyice vakıf olanlardan hiç biri zaten Osmanlı ordusunun en kıymetli ve tecrübeli serdarları olan Muh-

tar, Fuad, Osman Paşalar'dan birinin Yunan muharebesine kumandan tayin edileceğini hatırlarına bile getirmiyorlardı. Bunlar ötekini, berikini düşünürken Ethem Paşa tayin idilince bu tensibi tabî bulmuşlardı.

Ethem Paşa'da filvaki Gazi Osman Paşa'nın ef'alindeki şiddet ve icraatındaki cesaret, Fuad Paşa'daki resanetli cevher ve ateşli fikir, Muhtar Paşa'daki âlimane basiret ve kâmilâne maharet mefkud idi, fakat onda da askerî meziyetlerden birçok şeyler vardı. Bir defa tab'an diplomattı denilir; bu doğru ise Allah ona büyük bir lûtufta bulunmuş demektir. Çünkü böyle bir hususiyete malik olmadıkça hiç kimse o günlerdeki şartlar altında Osmanlı hükûmet ve ordusunda başkumandanlık makamını muhafaza edemezdi!

Ordusu başında bir Osmanlı kumandanının halini düşünelim:

Onun âmir, mühacim, dimağı askerî fikirlerle meşbu, zihninde yalnız düşmanına tefevvuk ve galebe etmek fikri mevcut bir Avrupa generali gibi tasavvur ve tahayyül etmemeli. Onun vasafı iktidarıyla yapacağı iş padişahın fikir ve maksadlarını orduda tatbik ve icra eylemekten ibarettir!

Ethem Paşa'nın asıl maksadı da Osman, Fuad, Muhtar Paşalar'ın buldukları muharebelerde isbat ve izhar ettikleri meziyetlerle onlar gibi parlak bir şöret ve şan kazanmak değildi; bilâkis padişahın muti bir evlâdı, sadık bir bendesi, buna göre devletin en şedid ve cesur adamından daha değerli ve makbul bir adamı olmaktı. Ethem Paşa teferrüd ve temeyyüz etmek için değil, padişahına olan sadakatini, iataatini isbat ve izhar etmek için intihap edilmişti. Nail olduğu teveccühün devam ve bakasını arzu ederse kendisini ve işlerini buna göre idare ve tanzim eylemeğe de mecburdu.

İşte bu nokta-i nazardan bakılırsa ahval başka suretle görülür. Onun da padişah nezdinde dostu da, düşmanı da vardı.

Cüzî bir fenalık ve talihsizlik teraziyi derhal düşmanlar cihetine meylettirebilirdi. İhtiyatkârlık lâzım ve mecburi idi.

1877’de serdar Abdülkerim Paşa’nın vakitsiz geriye çağırılması Tuna ordusunun perişanlığını icap eden sebeplerden biri olmuştu. Şimdi de ilk muvaffakiyetsizliğin öyle bir hali intaç edeceği muhakkaktı. Ordunun saadeti namına başkumandanın tam askerî hareketler zamanında değişmesine meydan vermemek değerli ve muvafık bir meslekti.

Ethem Paşa maiyetindeki generallerin bile tam itaatından emin değildi. Yanında hususî şifresiyle saray ile muahebere eder bir müfettiş bile vardı. Bunun için tehlikeli bir teşebbüsünde derhal padişahın nazarından düşmesi ihtimali hafif değildi. Ethem Paşa da mesuliyetten kurtulmak için Yıldız’dan kendisine tebliğ olunan harp plânını harfiyen tatbika bütün dikkatini sarfetmişti.”

Golç Paşa’nın Yunan savaşındaki kumanda heyeti hakkındaki bu takdir ve tenkidleri de bize gösteriyor ki bu heyetin daha mükemmelini teşkil etmek kabildi. Fakat işte kumandanlar seçilmiş, savaşa başlanmış bulunuluyordu. Bu heyetin idaresi ve sevkiyle hareket eden ordunun muvaffakiyet haberleri geciktikçe sarayda telâş ve heyecan da artıyordu. Yunan donanmasının Çanakkale Boğazına hücumundan korkuluyordu.

Şeyh Ebülhüda Efendi’nin Yunan donanmasının Çanakkale’den içeri girmemesi için iki müessir muska yazdığı, bu muskalarından birinin Seddülbahir tepesine; diğerinin karşı sahilde diğer bir tepeye gömdürüldüğü o günlerde şayi olmuştu! Böyle elim vaziyetlerde şahsiyata mahal olmadığı şüphesiz ise de Abdülhamid’in Yunan muharebesinin ilk günlerinde şeyhlerin keşiflerine ve mânevi, ruhanî imdadlarına müracaat eylemiş olması hiç istibad olunacak bir hal değildir!

Abdülhamid’in bu muskalarla korkusu zail olmuş muydu? Burası bilinemezse de Yunan donanmasının Boğazda bir

muvaffakiyet elde etmesi ihtimalinin de kendisine uykularını kaçtıracak bir kâbus tesirini yapacağında şüphe edilemez. Donanmanın bilindiği haline göre Abdülhamid'in bu düşünceleri yersiz de değildi. Fakat Yunan donanması Boğazı zorlamak cüretine teşebbüs edemedi.

9 - Neticesiz bir Türk zaferi...

Seferberliğin ilânından beri Tesalya ordusu kumandanı Ethem Paşa aleyhinde entrikalar çevriliyordu. Kumandan Ethem Paşa saraydan icra edilen tebligata tuttuğu ihtiyat ve teeni ile hareket mesleğini feda etmiyordu. Endişe arttıkça Abdülhamid harbi ilân ettiğine pişman olmakta idi.

Müşir Fuad Paşa zât-ı şahaneyeye Gazi Osman Paşa'nın serdarlıkla harp sahasına gönderilmesini tavsiye etti. Osman Paşa icabı halinde derhal harp harekâtının idaresini ele almak üzere müfettişlikle Selâniğe gönderildi.

Meşhurdur: Eski Avusturya seferlerinde Osmanlı ordusuyla galibane çarpışan general Montecuculi imparator yanındaki harp meclisinin kendisine tebliğ edilen kararlarını hiç açmadan avdetinde imparatora takdim eder. İmparator emirlerini niçin tatbik etmediğini sorar; Montecuculi:

– Haşmetpenah! Onları öptüm, bir çekmeceye koydum; gene size getirdim! cevabını verir.

Montecuculi zamanında telgraf yoktu. Ethem Paşa mabeynden gelen şifreli emirleri açıp okumağa mecburdu. Amma o da kendisine tayin ettiği hattı hareketi bozmadı. Sarayda ise entrikalar kuvvetleniyordu.

Osman Paşa'dan sapartaya uğrayan İzzet Paşa (harbin açılmasına sebep oldu) diye hasmı serasker Rıza Paşa'nın şid-

detle aleyhinde bulunmakta idi. (Harbi açtırmak) töhmetiyle Rıza Paşa Çit köşkünde beş gün, beş gece alıkonuldu. Edilen taz-yikler o kadar arttı ki nihayet arkasından üniformasını çıkardı; mabeynci Arif ve şifre kâtibi Kâmil Beyler'le hünkâra şu haberi gönderdi:

– Meselenin serin kanla takip edilmesi lâzımdır. Allah'a tevekkül ile teşebbüs ettiğimiz bu işin sonunda muvaffakiyet memuldür. Mütalâam doğru çıkmazsa bu elbiseyi bir daha arkama giymemeğe yemin ederim!

Saray'da böyle endişelerle iki gün daha geçti. Rıza Paşa mabeyn telgrafhanesinden muharebe harekâtını takip ediyordu. Nihayet Tesalya ordusunun Milona Boğazını işgal ettiği haberini aldı. Kurenadan Arif Bey'i yanına çağırdı. Müjde haberini Abdülhamid'e isal eyledi.

On beş gündən beri memuriyeti makamına gidemeyen seraskere bunun üzerine izin verildi. Rıza Paşa serasker kapısına varınca telgraf müdürü Yenişehir'in zaptı telgrafnamesini eline tutuşturdu. Serasker paşa mabeyne malûmat verdikten sonra Bâb-ı Âliye gitti. Sadaret mektupçusu Ziya Bey'i gördü. Vükelânın ne müzakere eylediklerini sordu. Mektupçu Bey:

– Müzakere edilmiyor; matem tutuluyor. Herkes yeis içinde! cevabını verdi. Rıza Paşa meclise girince vükelâ ayağa kalktılar. Sadrazam Halil Rıfat Paşa:

– Paşa, ne var? diye sordu. Rıza Paşa galebe müjdelerini bildirince hepsi büyük teheyyüç ile tebriklerde bulundular. Şûra-yı Devlet Reisi Said Paşa ağlıya ağlıya Rıza Paşa'nın boynuna sarıldı.

Bu heyecanlı sahneden on dakika geçmişti ki kurenadan Faik Bey Bâb-ı Âliye geldi. Serasker Rıza Paşa'yı çağırdı. Pa-dîşahın selâmını ve şu iltifatlı iradesini tebliğ etti: “Ömrüm oldukça bu gayretini ve hizmetini unutmayacağım. Sadakatini kemiklerim dahi unutamayacaklardır!”

Faik Bey, Rıza Paşa'yı alıp mabeyne götürdü. Sarayda tebrikler, iltifatlar âdeta yağdı. Abdülhamid, Rıza Paşa'yı (Hanedanı âli Osman) nişanıyla taltif edeceğini bile bildirdi. Elim ve heyecanlı saatler, günler geçmişti. Muzafferiyet haberinin ilâvelerle bütün memlekete tebşirine irade sadır oldu. (8) Gazi Ethem Paşa idaresinde Türk ordusu muzafferin Yunanistan'da ilerledi.

Fakat Avrupa devletleri Yunanistan'ın büsbütün ezilmesine meydan vermemek istediler. Bu kadar güçlkle ilân olunan harpte galebenin Türk askerinde kaldığı görülünce Avrupalılar için savaşa nihayet verilmek insanî bir vazife sayıldı! Süel ve siyasal hesaplarında aldandıklarını neden sonra anlayan Yunanlılar, Rus grandüşeslerinden olan kraliçeleri Olga vasıtasıyla Rusya Çarından istimdat ettiler. Çar Nikola Abdülhamid'e bir telgraf çekerek Türk ordusunun kazandığı zaferi tebrik etikten sonra daha ileri gidilmesi siyasî teşevvüşleri mucip olacağından Osmanlı ordusuna tevakkuf emri verilmesini rica etti. Mabeyn baş kâtibi Tahsin Paşa hatıratında sarayda Aleksandr Kara Todori Paşa'nın bu telgrafnameyi tercüme ettikten sonra padişaha takdim ederken:

– Rusya Çarlarının iki asırdan beri böyle bir telgraf yazdıkları vaki değildir! Dediğini kaydediyor.

Osmanlı Askerinin Girit'ten çıkması...

Savaş Türklerin galibiyetiyle bitmişti. Sulh müzakerelerine başlanıldı. Bütün Türkler bu defa Tesalya'nın olsun Türk idaresine geçeceğini umuyorlardı. Avrupalılar ise buna rıza göstermemek üzere aralarında anlaşmışlardı. Avusturya elçisi Baron dö Kalıçe sulh müzakereleri arasında sert sert:

– Avrupa bundan sonra idareniz altına yeniden Hıristiyan vermeyecektir! sözlerini yüzünü ekşiterek söylemekten çekinmedi. (9)

Bu sözler Avrupa devletlerinin temayüllerini gösteren açık bir miyar ve mikyastı. Avrupa siyasîleri bu müzakereler esnasında devlet ve memleket siyasetinde dinî bir umdeyi ileri sürece kadar pervasızlık gösterdiler. Osmanlı-Yunan sulh müzakerelerinde “Hilâlden salibe geçen bir daha hilâle avdet edemez!” düsturunu esas ittihaz ettiler!

Zaferin semeresi Osmanlı Devleti için sağ tepelerinden pek cüzi bir hudud tashihinden ve tazminattan ibaret kaldı. Harbe sebep olan Girit meselesi de gûya muhtariyetle halledilmişti. Harp esnasında devletler Girit’i ellerinde “bir vedia” olarak tuttular ve bitaraf addettiler. Bir devletin hâkimiyeti altında bulunan bir kıtanın o devlet harp ederken bitarafılığı ilân edilmek suretiyle devletler arasında yeni bir hak kaidesi icad etmiş oldular!

Harbin sonuna kadar Girit adasının ablukası devam etmişti. Savaşta mağlûbiyetlerine rağmen Yunanlılar Girit’in ilhakını, Girit Hıristiyanları Yunanistana iltihakı bir türlü zihinlerinden çıkarmadılar.

İtalya ve Fransa bu arzulara mümaşat ediyorlardı. Almanya imparatoru gûya muhibbi hasülhası Abdülhamid’in sıkıştırılmasına iştirak etmiyordu. Avusturya ve Almanya’yı takiben askerini Girit’ten çekmişti. Rusya ve İngiltere Girit’te yerleşecekler gibi görünüyordu. Kandiye’de çıkan bir iğtişaş neticesinde bir İngiliz zabiti katledildi. Girit işi artık can sıkacak derecede uzamıştı. Devletler bunu daha ziyade uzatmamağa karar verdiler.

Almanya İmparatoru Triyeste’den Abdülhamid’i ziyaret için İstanbul’a hareket edeceği sırada padişahın Girit’teki askerinin çekilmesi istenildi. Abdülhamid bu talebi reddedemedi. 4 Teşrinisanı 1898’de artık bütün Girit adasında eşyayı toplayan 450 askerden başka Osmanlı kuvveti kalmamıştı!

Girit padişahın itibarî metbuiyeti ve Rusya, Fransa, İtalya, İngiltere’nin himayesi altında idarî muhtariyeti haiz oldu. Bū-

yük devletler Girit'i Osmanlı Devletinden ayırırken Abdülhamid zabtı ve idaresi o kadar çok Türk kanına mal olan bu adanın kaybedilişini halka unutturmak için (Girit) sözünün gazetelerde geçmesini menediyor, hattâ eski Arap harfleriyle yazılışı Girit'i andıran (bu harflerle geride kelimesi Giride gibi yazılırdı) kelimeleri bile kullanılmıyordu!

Düşman karşısında...

Osmanlı-Yunan savaşında yaralanan Hafız Abdülezel Paşa'ya tedavi edilmek üzere atından inmesini söylerler. İhtiyar kahraman:

– Benim yaşımda düşman karşısında attan inilmez!

Cevabını verdi. İkinci bir kurşun gelip kendisini attan cansız düşürünceye kadar, bir fedakârlık ve şecaat âbidesi gibi, atı üstünde vazife başında dikili durur!

İkinci Bölüm
BULGAR MESELESİ

1 - Bulgar meselesi nasıl başladı?.. Fener Patrikhanesi ve Elenizm siyaseti...

Bulgaristan Osmanlı idaresine geçtikten sonra epey müddet Bulgarlar yeni efendilerinin iyi ve adilâne idareleri sayesinde rahat etmişlerdi. Osmanlı idaresi bozulunca Bulgaristan'da haydutlar peyda olmuştu. Bunlar voyvodalar idaresinde bazan ellişer kişilik büyük çeteler teşkil ediyorlar, Müslümanlara, Müslüman köylerine tasallüt ediyorlardı. Bunlara bazan kadınların bile iltihak ettiği görülüyordu.

Osmanlı Devletine karşı ilk Bulgar hareketi Macar Prensi Batori'nin 1595'de Romen ve Sırlarla müştereken kıyamında vaki olmuştu. Bundan sonra Bulgaristan'ın ötesinde, berisinde ikide birde kıyamlar eksik olmadı. Her defa şiddetli tedibat birçok Bulgarları oraya buraya hicrete mecbur etti.

On dokuzuncu asrın iptidalarında artık Bulgarlar Rusya'nın kendilerini Türk idaresinden kurtaracağını ummağa başlamışlardı. Midhat Paşa'nın Tuna vilâyetinde haricî tahrik ve teşviklere müsaid olmayan şiddetli idaresi halefleri tarafından takib edilememişti. Bulgarlar Fener patrikhanesinin tazyiklerinden de son derece bıkmışlardı.

Patrikhane nazarında Bulgarlar ayrı bir millet olamazlardı. Onlar imparatorluğun payitahtında bulunan büyük ruhanî reis'in idaresinde Ortodoks camiasında en yüksek dereceyi işgal eden Rumlarla kaynaşmalı idiler. İstanbul Ortodoks patrikhanesi gibi Bulgar, Sırp, Ulah, Arnavut gibi elenizme yabancı unsurlara

karşı Roma katolik kilisesinin barbarlara karşı ifa ettiği “medenileştirmek” rolünü oynamağı kendisine en mühim vazife biliyordu. (10)

Patrikhanenin ruhani idaresi altındaki muhtelif cemaatlara karşı bu telâkki ve hareket tarzı memleketteki muhtelif unsurları şer’i esaslara dayanan siyasî idaresi altında tutmak isteyen Osmanlı padişahının meslekine de uymakta idi.

Patrikhane bu siyasette, Osmanlı hükûmetine yardım etmeğı kendi rolüne ve otoritesine muvafık buluyordu. Patrik, imtiyazları mucibince yalnız ruhanî bir reis değil, bütün ortodoks Hıristiyanların şeref ve vicdanlarının, talim ve terbiyelerinin, hattâ biraz da servetlerinin hâkimi bulunuyordu. Osmanlı memurları da onun bu hâkimiyetini takviye ediyorlardı!

Patrikhane bu vaziyetten istifade ederek Balkanlarda Elenizmi yaymak siyasetini takib ediyordu. Bu yolda kullanılan vasıtalarda hak ve meşrutiyet de aranmıyordu. Bir piskoposluğu patrikhaneden 500-1000 altına satın alarak Bulgaristan’a gelen bir Rum papaz, verdiğini Bulgarların kesesinden çıkardıktan sonra az zamanda zengin olmağı da düşünürdü. Bunun için her vesile ile din namına Bulgar köylüsünden para çekerdi.

Cahil papazların menfaatleri Bulgarların cahil kalmasında idi. Diğer taraftan Rum papazları Bulgarları Rumlaştırarak emelini takib ediyorlardı. 1823’de metropolid Yovakim Sofya civarında bir köyde Bulgarlığa aid bazı evrak bulunduğunu öğrenerek köylülere bunları bir arabaya koydurmuş ve kırdı yaktırmıştı! Tırnova metropolidi de eski Tırnova patriklerinin bir duvar içinde saklanmış kütüphanesini bulmuş, bütün Bulgar kitaplarını kendi bahçesinde yaktırmıştı!

Bu Rum terbiyesi Bulgarlara Bulgarlıklarını unutturuyordu; Bulgarlar kendilerine Bulgar demekte utanıyorlardı. Rum patrikhanesi 1767’de Ohri’deki müstakil Bulgar eksarhhanesini

de ilga ettirmişti. Bulgar azizlerinden Siril ve Metodi'nin icad ettikleri Slav alfabesini terk ederek Yunan alfabesini kabul eden Bulgar münevverleri, tahsillerini ikmal etmek üzere Atina'ya gidiyor, orada eski Yunan kâsıklarına kadar Yunan eserlerini öğreniyorlardı. Bu terbiye tarzı eğer Bulgar köylülerine kadar intişar edebilmiş olsaydı Bulgarların Rumlaşması emri vaki haline gelmiş bulunacaktı. Fakat olmadı.

On sekizinci asrın ikinci yarısında Pirlepelı Paısi isminde bir Bulgar papazı aynarozda Kilinadar manastırında Bulgarların eskiden Rumeli'de kurdukları devlete aid bazı evrak bulur. Bunları tetkik ile Bulgarların mazisiyle hali arasındaki büyük farktan derin bir teessür duyar. Tetkikatını başka manastırların kütüphanelerine kadar tevsi eder. Nihayet 1762'de "Bulgar milletinin, Çarlarının, azizlerinin tarihçesini" yazar, ilmî büyük bir kıymeti olmayan bu Bulgarca kitap bu papazın Yunanlıktan duyduğu nefreti göstermekle kalmaz mazisi şerefli milliyetlerinden utanmamaları lâzım geleceğini vatanperverane bir hırs ile de Bulgarlara anlatır. Paısi eserine şöyle başlıyordu:

"Ey sen ahmak esir! Neden kendine Bulgar demeğe utanıyorsun? Vaktiyle muzaffer ordularını İstanbul'un surları altına kadar getirmeğe muvaffak olmuş kralların yok mu idi? Aman dilemeğe icbar ettiği imparator Nikoforus'un kenarı altınla kaplatılan kafa tası içinde köpüklü şarab içen Çar Krum'un kim olduğunu unuttun mu? (II)

Huzurunda mağrur Romalı'nın diz çöküp İstanbul'un anahtarlarını takdim ettiği büyük (Simeon)un, Yunanistan'ı zapt ve Drac'ı işgal eden kudretli (Samoel)in kimler olduğunu artık bilmiyor musun? Bunlar kendilerine Greklerin cizye verdikleri Bulgar Çarları değil mi idi? Ey bedbaht esir! Kendine sahip ol! Bulgarlıkla iftihar et! Vatanını ve tannan dilini öğrenmeğe çalış!"

2 - Bulgar milli uyanış hareketi ve Bulgar Eksarhlığının kurulması...

Paisi'yi bu yolda takip edenler oldu. Vidin Paşası meşhur Pezvantoğlu yanında iki sene mahpus kaldıktan sonra kurtularak Romanya'da oturan Bulgar papazı Sofrani 1806'da Bükreşte ilk Bulgarca kitabı basırdı. Bu Sofrani 20 sene mütemadiyen Bulgarlara "bir Bulgar milleti vardır!" fikrini telkin eylemekten bıkmadı. Bundan sonra Paisi'leri, Sofrani'leri takip edenler çoğaldı.

1825'de bir Bulgar alfabesi basıldı. Rilski isminde (Rilo) manastırında yetişmiş Makedonya'lı bir Bulgar papazı Bulgarcanın gramerini yazıp neşretti ve 1835'de ilk yeni usul Bulgar mektebini Gabrova'da açtı. 15 senede mekteblerin adedi elliye geçti 1844'de ilk Bulgar gazetesi intişara başladı. Bu gayretler sayesinde Bulgar milleti uyanmıştı, Bulgarlar da bir millet itibarıyla kaybolmaktan kurtulmuş idiler. Bunu hakikî bir ayrılık şeklinde izhar eylemek lâzımdı. Bu da bir Bulgar dinî teşkilâtı vücuda getirmekle mümkün göründü. Dinî teşkilât siyasî teşkilâta mebbe olacaktı.

İlk evvel 1833'de Üsküb Bulgarları kendileri için bir Bulgar piskoposu istediler. Tevali eylediği halde dokuz sene sarayda redde uğrayan bu yoldaki teşebbüslerden sonra, devlet ricali büyük itibar sahibi Sisam Bey'i Vogoridi Bey'in -Aleko Paşahimmetiyle İstanbul'da ilk Bulgar kilisesi tesis edildi.

1856 fermanından sonra Bulgarlar toplu buldukları yerlerde kendilerine Bulgar papazı ve piskoposu istediler. Fakat Rum patrikhanesi bir Bulgar milleti tanımak istemiyordu. Patrikhanece ruhanî meselenin millî mesele ile karıştırılması Bulgarları büsbütün kızdırdı. Bulgarları uyandırmak için Odesa'da teşkil edilmiş bir komite tahrikâtına şiddet verdi. Patrikhanenin Avrethisarı'na tayin ettiği bir Bulgar Papazı Rumca lisanıyla ya-

zılmış incilleri yaktırdı! Bulgarlar patrikhaneye karşı husumette Roma kilisesine baş vuracak kadar ileri gittiler.

Şarkta katolik himayesini kendisine iş edinen Üçüncü Napolyon'un bu vesile ile Balkanlar'da büyük nüfuz sahibi olması İngiltere'nin hiç işine gelmedi ve Bulgar emellerinin tahakkukuna taraftar görünerek Bâb-ı Âliyi bu yola imaleye uğraştı.

Bulgarlar Rum Patrikhanesinin kendilerine gönderdiği Rum Papazları her tarafa kovmağa başladılar. Rum metropolitleri de mahallî hükûmet memurları vasıtasıyla Bulgarları tazyik ettiler.

Bu hal Bulgarları patrikhaneden müstakil bir Bulgar kilisesi tesisi teşebbüsüne sevketti. Rusya bu noktada Bulgarlara yardımcı oldu. Nihayet 28 Şubat 1870 tarihinde Sadrazam Âli Paşa Bulgar ve Rum mümessillerine bir Bulgar Eksarhanesi teşkiline müsaade eden bir fermanı okudu. (12) Bu fermana nazaran 25 piskoposluğa hükmü carî olacak olan İstanbul Bulgar eksarhı dualarında padişahın isminden sonra Rum patriğinin de ismini zikredecekti.

Âli Paşa'nın vefatından sonra Bulgar papazlarından mürekkep bir Sinod Meclisi 1872'de Vidin Bulgar piskoposu Antim Efendi'yi ilk Bulgar eksarhı intihab etti. Antim Efendi'ye beratını bizzat sadrazam verdi. Rum patrikhanesi Bulgarları aforoz etti. Antim Efendi de duasında ve yazdığı beyannameye Rum patriğinin ismini zikretmedi.

Bu suretle ortodoksluk içinde müstakil bir Bulgar kilisesi teşekkül etmiş oldu. Artık Bulgarlar hükûmet nezdinde "Rum milletinden ve cemaatinden" sayılmıyorlardı. Eksarhanenin teşekkülü Bulgarlara millî hayatta yeni bir gayret hamlesi uyardı. Bulgarlar kendilerini padişah ve hükûmet nezdinde temsil eden, piskopos ve papazlarını tayin ve ruhanî dairesini idare eyleyen birini başlarında görünce millî şahsiyetlerini daha iyi idrak eylediler.

Rum papazlarının tazyiklerinden, para çekmek hususundaki hırslarından kurtulan Bulgar ruhanî dairelerinde pek çok mektepler açıldı. Bir çok Bulgarlar Galatasaray Sultanisinde, Amerikan Robert Kollejde tahsile başladılar. Vakt ü hali az müsaid olan aileler bile çocuklarını Avrupa'ya tahsile gönderdiler.

Dinî siyaset muvaffakiyetle neticelenince millî siyasete sıra gelmişti. Daha evvel Bulgarlar (ihtiyarlar) ve (gençler) olmak üzere iki parti olmuşlardı. İhtiyarlar bittabi mutedil ve muhafazakâr, gençler ise ihtilâlci idiler. Bükreşte şair ve müverrih Rakofski'nin riyaset ettiği bir ihtilâl komitesi teşkil edilmişti. 1868'den itibaren Osmanlı hükûmeti Bulgar komitelerinin tahrikâtına şiddetle mukabeleye başlamıştı. Rakofski'den sonra gençlerin başına Rusya'da tahsil etmiş Karovelof ile rahip Vasili Levski geçmişlerdi, Hacı Dimitri, Stoyan Karaca da bunlara yardım ediyorlardı.

Bunların Osmanlılara karşı hareketleri Bulgarların ilk millî şairleri İvan Vazüf ve Hristo Botef tarafından destanlarla tebcil edilmekte idi. Muallim Botef de Rusya'da tahsil eylemişti. 1870'de Bükreşte Karavelof'un riyaseti altında komite reislerinden yirmisi toplanarak merkezi Bükreş'te olmak üzere farmasonluk teşkilâtına benzer bir komite teşkilâtı kuruldu.

Komitenin nizamnamesi Karavelof'un tipografyasında basılarak muhtelif vasıtalar ile Bulgaristan'a sokuldu, dağıtıldı. Komite gittikçe faaliyeti arttırdı. 1873'de ayaklanma hareketinde Levski hükümetçe yakalanarak *-İstanbul şehremini Mazhar Paşa'nın sofya mutasarrıflığı esnasında-* asıldı. Komitecilerden doksandan fazlası Diyarıbekir'e sürüldü.

Bundan sonra ihtilâl partisinin riyaseti Hristo Botef'e geçti. Meşhur İstanbulof da bu sırada komiteye girdi. Eskizağrada İstanbulof'un da hazır bulunduğu bir kıyam hareketinin muvaffakiyetsizliğinden sonra Botef komite riyasetinden ayrıldı. Hersek isyanından sonra 1876'da (Panagoriçe) Balkanında, Bulgar-

lar üzerinde büyük nüfuz kazanmış olan Gruef'in riyasetinde yapılan bir toplantıda Bulgaristan'da umumî bir kıyama karar verildi. Filibe mutasarrıfı bu karardan haber aldı. Asker ve başıbozuklar ile komiteciler arasında mücadele pek şiddetli oldu. Gruef bir pusuya düşürülerek itlâf edildi; başı Sofya'ya götürüldü (13). Botef de bu kıyam esnasında öldürüldü.

3 - Bulgaristan muhtariyeti ve Şarkî Rumeli valisi Aleko Paşa...

Bulgaristan'daki kıyamın en meşhur hadisesi Avrupa'da, hassaten İngiltere'de o kadar gürültüyü intac eylemiş olan (Batak) kıtalidir. Bu vaka evvelce padişahın adilâne idaresine kanaat gösteren mutedil ihtiyarları müfrit gençlere yaklaştırmıştı. Artık Bulgaristan'da bütün Bulgarlar kendi kendilerini idare emellerinde ittihad eylemişlerdi; bu meselede Rus panislâvistleri Bulgarlara pek kuvvetli dayanak idiler.

Bulgarlar Bulgaristan muhtariyetini istihsal emeliyle İstanbul'da gazeteci Zankof ile Balabanofu Avrupa'ya propagandaya gönderdiler. Bu propaganda tesirini gösterdi. Avrupa murahhasları Tersane Konferansına tekaddüm eden müzakerelerinden Bulgaristan'ın valileri Hıristiyan olmak üzere Sofya ve Tırnova vilâyetlerine ayrılmasına, beş bin kişilik Belçikalı bir jandarma kuvveti ve milis askeriyeye asayişin muhafazasına, Türk askerlerin yalnız kalelerde oturmalarına, Bulgar lisanının Türkçe ile beraber resmî dil sayılmasına, umumî af ilânına karar verdiler.

Tam bu sırada Midhat Paşa meşrutiyeti ilân ettirdi. Devlet-i Âliye böyle mahallî ıslahat yerine umumî ıslahat yapacaktı. Buna meydan kalmadı. Rus muharebesi zuhur etti. Ayastefanos'tan sonra Berlin Muahedesi Bulgaristan mukadderatını ta-

yin etti. Ayastefanos muahedesiyle Devlet-i Âliye payitahtına hemen yanı başında bir büyük Bulgaristan teşkil edilmişti. Bu “eski Bulgar Çarlarının Bulgaristanı” idi.

Berlin Muahedesi burasını üçe parçalamıştı: İdarî muhtariyete nail olan Bulgaristan emareti; mümtaz bir eyalet Şarkî Rumeli; doğrudan doğruya Devlet-i Âliye merbut Makedonya ve Trakya.

Bulgaristan’da toplanan müessisler meclisinin daha ilk içtimalarında Şarkî Rumeli’nin de Bulgaristana ilhakı dileklerini gösteren teşebbüsler başlamıştı. Emri vaki kabul eder gibi görünen muhafazakârlar karşısında Karavelof gibi ateşli gençler Bulgaristan’ın inkişaf için cenubî Bulgaristan’ın -Şarkî Rumeli ile birleşmesinin zarurî olduğu iddiasında idiler.

Bulgarlar daha Sofya’yı kendilerine hükümet merkezi itihaz ederlerken “şimal ve cenub Bulgarlarının” ittihadı gayesini takip edeceklerini göstermişlerdi. Bulgaristan’ın kalbi ve dimağı Sofya’da yerleşirken büyümek meram ve ümidiyle Bulgarlar Balkan yarımadasının hegemonyasına namzedliklerini de koymuşlardı (14)

Bulgaristan’da teşekkül eden bütün partiler için “Bulgaristan Bulgarlarıdır” düsturu esas olmuştu. Tırnova’da toplanan Bulgar muteberanı evvelâ Bulgaristan’da Rus komiseri olan Dondukof’u kendilerine prens istemişlerdi. Bir Rus’un Bulgar Prensi olması kabil olamayacağını beyan ederek Dondukof, Çarın yeğeni Batemberg’i prens intihab etmelerini Bulgarlara tavsiye eylemişti. Bulgarlar da 29 Nisan 1879’da Aleksandr dö Batemberg’i kendilerine prens ilân eylediler.

Batemberg Osmanlı-Rus muharebesinde bir Rus alayına kumanda etmişti. Çar da kendisini seviyordu. Bulgar prensliği-ni kabulde daha tereddüt ettiği günlerde Bismark’ın reyine müraacaat eyleyince Bismark kendisine:

– Her halde kabul ediniz. Hiç olmazsa hatırası kalır! demişti. Bismark'ın bu istihza ile karışık sözü siyasi bir kehanet olmuştur.

Genç Prens Batemberg Şarkî Rumeli'li İstoilof'u kendisine hususî kâtip almış idi; az zaman içinde bu hususî kâtip prensin mahremi ve en samimi müşaviri olmuştu. Hükûmetinin ilk günlerinden itibaren prens dö Batemberg ce Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesinin en hararetle taraftarı görünmeği dahilî siyaseti için bir maharet telâkki eylemişti.

Şarkî Rumeli Bulgarları, memleketlerinin Devlet-i Âliye'ye bağlı bir eyalet halinde kalmış bulunmasından memnun olmamışlardı. Osmanlı hükûmeti Berlin Muahedesi mucibince Balkan geçitlerini tutmak için asker göndermeğe başlamıştı; Bulgarlar bu hareketi kendileri için emniyetlerini ihlâl eden açık bir tehdid mahiyetinde gördüler. Türk alaylarının memlekette yerleşmesine icab ederse silâhla mukabele eyleyeceklerini bildirdiler.

Ruslar yeni bir ihtilâlin zuhuru ihtimalini mübalâğalı bir surette diğer devletlere anlatmağı kendilerine vazife bildiler ve Şarkî Rumeli'nin muhtelit bir ordu tarafından işgalini tavsiye eylediler. Bab-ı Âli bittabi bunu kabul edemedi. Diğer devletlerde böyle bir yük altına girmek istemediler. Devlet-i Âliye'ye Şarkî Rumeli'de asker bulundurmak hakkından kolayca feragat ettirildi!

Bâb-ı Âli ve padişah Şarkî Rumeli'ye bir tabur jandarma ile milis askerinden başka kuvvete istinad etmeyen bir vali göndermekle iktifa etti. Şarkî Rumeli Bulgarları için bu ilk muvafakiyet oldu. Bu vali Bâb-ı Âli'de kısaca "*Aleko Paşa*" denilen Aleksandr Vogoridi idi. Vogoridi'nin validesi Bulgardı. Kendisi mücerreb bir diplomattı; her tarafça itibar sahibi idi.

Valilikte acaba ne meslek tutacaktı. Şarkî Rumeli'ye fes ile gelir ise makamını işgale gelen eski bir Türk Paşası sayıla-

cakti! Bulgarların millî serpuşu olan kalpak ile gelir ise Rume-
li'yi idare ve müdafaaya hazır bir Bulgar mümessili gibi telâkki
edilecekti!

Aleko Paşa hududdaki Harmanlı istasyounda Bâb-ı
Âli'nin talimatı veçhile fes ile göründü; Bulgarlar meyus oldu-
lar. Fakat Filibe'de bavulundan çıkardığı kalpağı giydi; Bulgar-
lar bundan pek memnun kaldılar! Aleko Paşa beş senelik idare-
sinde daima Bâb-ı Âliye karşı fesli, Bulgarlara karşı kalpaklı
görünmüştür.

Filibe'de kilisede papas kendisine Bulgarca bir nutuk söy-
ledi; birçok lisanlar bilen Aleko Paşa anasının lisanı olan Bul-
garca'yı bilmediği için Rumca cevap verdi. Şarkî Rumeli'de
Türkçe, Bulgarca, Rumcanın üçü de resmî lisan ittihaz olundu.

1879 Sobranya intihabında teşkilâtlarındaki tertib semere-
siyle (36) âzadan 31'i Bulgarlardan çıktı. Bu netice harice şarkî
Rumeli'de Bulgarların ezici bir ekseriyet teşkil eyledikleri fikri-
ni uyandırdı. Devletler hukuku ulemasından meşhur Blüntchli
Berlin Kongeresinin Şarkî Rumeli hakkındaki kararı üzerine şu
fikri beyan eylemişti.

(Bu karar uzun sürmeyecektir. Alman ve İtalyan ittihadla-
rı nasıl olmuş ise bir gün gelecektir ki ayrılan bu iki uzuv birle-
şecektir.)

Bulgarlar da böyle düşünüyorlar ve bu ittihadın mümkün
mertebe süratle husulünü temenni ediyorlardı. Merkezi Fili-
be'de olmak ve esasen İttihad fikrinin yayılmasına hizmetle bu
fikri silâhla müdafa edecek bir unsur elde bulundurmak üzere
memleket dahilinde cimnastik (spor) cemiyetleri teşkil, bu ce-
miyete mensub olanlar Rus tüfekleriyle teslihl olunmuş idi.

Az zamanda âzası 38 bine varan bu cimnastik cemiyeti,
Bâb-ı Âli'nin talebi üzerine feshedildi; fakat Sobranya bunları
ihtiyat kuveti haline ifrağ etti; cimnastik cemiyetlerinin yalnız

ismi değişmiş oldu! Şarkî Rumeli milletlerine Rusça kumanda ediliyordu! Bu askerın bayrağı yoktu; Osmanlı bayrağı istenmiyordu, başka bayrak da ihdas olunamıyordu. Mümtaz eyalet sistemine bir türlü ısınamayan Şarkî Rumeli Bulgarları Avrupa'ya heyet gönderdiler; bundan bir fayda hasıl olamadı. Bunun üzerine bu Bulgarlarda gözler Rusya'ya teveccüh etti.

4 - Rus panislavizmi, Filibe ayaklanması ve vali Gavril Paşa...

Ruslar artık Prens Batemberg'in [Aleksandr Battemberg] kendilerine boyun eğmekten imtina eylemekte olduğunu görüyorlardı. Bu hali hisseyledikleri günlerde Bulgarlara bu prensi başlarından atacak olurlarsa Rusya'ca millî ittihad gayesinin husulüne yardım edilebileceğini anlatmışlardı. Ancak bunun faydası olmamıştı; çünkü Ruslar Bulgaristan Bulgarlarının da Rus vesayetinden kurtulmak emelini takibe başladıklarını görmekte gecikmemişlerdi.

Bu sebeple Rusya hükümeti Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Bulgarlarındaki ittihad heveslerinden şimdi tevahhuş ediyor, kendilerine sadakatlerinden emin olmadığı fırkaları tutup kuvvetlendirmekte menfaat göremiyordu. Bunun için Şarkî Rumelilere devletlerin kararlarına muhalif bir hedefe şiddet vasıtasıyla vâsıl olmak istemenin tehlikelerini, gerek Avrupa devletlerinin, gerek Rusya'nın artık Bulgarlar için bir damla bile kan dökmek istemediklerini anlatmağa başladı.

Bulgarlar da kendilerine kendilerinden başka yardımcı olmayacağına kanaat getirdiler. Eyaletin tanzimi bir kaç sene sürmüştü. Bundan sonra Şarkî Rumeli Bulgarlarının bütün arzuları Bulgaristan ile birleşme hususunda tekâsüf ve temerküz eyledi.

Bulgaristan'da da ittifad fikrinin mürevviçleri günden güne artıyordu. Prens Batemberg Rusya'nın Bulgaristan emaretinin dahi-li işlerine müdahalesinden bıkmış, Rusya'dan yüz çevirmişti.

Prens, Rusya politikasına iltizam ettiği, Rusya nüfuzunun Bulgaristan'da bir aleti menzilesinde kaldığı günlerde Bulgarların muhabbetini kaybetmişti. Şimdi artık Bulgarlar aleyhinde Ruslar ile müttehid bulunmaktan ise Rusya aleyhine Bulgarlar ile birleşmeyi tercih ediyordu. Şarkî Rumeli ile birleşmek fikri-ni de bir türlü bırakmıyordu. Bunun için Sofya'dan geçen Fili-be Bulgar muteberlerine daima iltifatlarını ibzal ediyor, Şarkî Rumeli'de bazı gazetelere gizli tahsisat veriyordu.

1880 ilkbaharında Prens Batemberg Şarkî Rumeli'de tahri-kât yapanlara 800.000 leva göndermişti. Bulgar mütefekkirleri ve komitecileri prene manevi ve maddi yardımlarını günden güne kuvvetlendiriyorlardı. Şarkî Rumeli için kabul edilen ve Bâb-ı Âliye veto hakkı veren nizam tebeddüllere müsaid değildi.

Bâb-ı Âli bu eyaletin akdini istediği 5.000.000 franklık bir istikraza, Bulgaristan ile aralarında bir gümrük itilafı husulüne razı olmuyordu; Karadeniz'e doğru bir demiryolu yapılması bir banka kurulması da Bâb-ı Âlice reddolunmuştu. Bulgarlar Bâb-ı Âlinin bu hareketlerini eyaletin inkişafına karşı koyma siyaseti olarak telakki eylediler. Bulgaristan'da iki parti meydana çıkmıştı; Muhafazakarlar, radikaller, iki partide "Şimalî ve cenubî Bulgaristan'ın birleşmesine" taraftar idi. Ancak muhafazakârlar bu-nun için münasip zaman ve fırsat beklemek, devletlerin muvafa-katlarını almak istiyorlardı.

Başında meşhur ihtilâlcî Karavelof bulunan ikinci parti ise hemen işe girişmek fikrinde bulunuyordu. Bu parti diğer taraftan Rus nüfuzuyla da mücadele halinde idi.

Bismark'ın 1881'de Avusturya, Rusya, Almanya imparatorlarına aktettiği (üç imparator itilâfında) Bulgaristan ile şar-

kî Rumeli'ye birleşmek hakkı kabul edilmişti. Bulgarlar ancak mücavir memleketlere, bahusus Makedonya'ya tecavüzden menedileceklerdi.

Şarkî Rumeli valisi Vogoridi Paşa [Aleksandr Bogoridi] muayyen beş senelik valilik müddetinden sonra Şarkî Rumeli prensi olmak hayal ve ümidinde idi. Aleko Vogoridi Paşa'nın müddeti 1884 nisanında dolacaktı. Muhafazakârlar Bulgar Prensi Batemberg'in Şarkî Rumeli valisi olmasına, radikaller de kendilerine meyyal olup Rus konsolosuyla uğraşan Vogoridi Paşa'nın memuriyetinin teccidine taraftar idiler. Fakat Aleko Paşa'nın ümidi suya düştü.

Bâb-ı Âli Rusya sefaretinin ısrarıyla Vogoridi Paşa'nın memuriyetini teccid etmedi. Şarkî Rumeli dahiliye müdürü Kresteviç Gavril Paşa vali oldu. Yeni intihabda muhafazakârlara mağlûb olan radikaller yeni valilik rejimini muvakkat addeylediklerini ilân eylediler.

Bunlar için sözden fiiliyata geçmek icap ediyordu. 1883'de Sobranya reisi olan Doktor Stranaki'nin riyaseti altında Filibe'de gizli bir komite teşekkül etti. Meşhur ihtilâci binbaşısı Paniça bu komitenin ruhu idi. Her vesile ile mitingler birbirini takip ediyordu. Bulgarlarda inkişaf ve terakki için ittihadın elzem olduğu kanaati iyice yerleşiyordu.

Aleko Vogoridi Paşa'nın idaresi altında Şarkî Rumeli'de Devlet-i Âliye'yi yoracak mühim bir mesele hadis olmamıştı. Fakat Gavril Paşa'nın zamanı böyle geçmedi. 1885'de adedleri daha pek çok olmayan Bulgar ihtilalcileri Şarkî Rumeli'din Bulgaristan'la ittihadı yolunda bazı teşebbüslerde bulundular. Bunların Rusya'da panislâvistlere istinat etmekte oldukları hissolunmasıyla Bâb-ı Âlice Rusya devleti nezdinde teşebbüste bulunuldu. Rusya iki eyaletin birleşmesine katiyen muhalif olduğu nu Sofya'da konsolos vasıtasıyla ve beyannamelerle bildirdi.

Fakat tesiri görülmedi. Nihayet 6 Ağustos 1885'de Filibe'ye bir kaç kilometre mesafede (Değirmendere) de gizli bir içtimada eylülün 17-18 inci gecesi ihtilâl çıkarmaya karar verildi. İhtilalciler Varna'da bulunan Prens dö Batemberg'e hareketin başına geçmesini teklif için bir heyet gönderdiler. Prens red ile işi kendilerinin başarmalarını beyan etti.

Acele etmek lâzım geliyordu. Tahrikât vali Gavril Paşa'nın gözünü açıyordu. Bir kaç köyde hasıl olan galeyana üzerine bazı tevkifler icra edilmişti. Meşhur komiteci binbaşı Paniça faaliyete geçmiş idi. Vak'anın zuhurundan iki gün evvel Gavril Paşa Bâb-ı Âli'ye şu malûmatı vermişti:

"Bulgaristan ordusunda bulunan Paniça şimdilerde mezenen buralarda bulunuyor; etvar ve harekâtından şüphelenildiği için derhal Bulgaristan'a celbini Bulgar hariciye müdürlüğüne yazdım. Paniça, Otluk köyü hadisesi gibi fesadlara iştirak eyledikten başka geçen cülûs şenliklerinde Müslümanların astıkları bayraklara hakaret edenlerle birleşmek için Çırpan'a giderek bir takım muzır tefevvühatta da bulunmuştu. Zağra mutasarrıflığından asker gönderilerek mütecasirler dağıtıldı; Paniça da gizlenmiştir. Aratılıyor."

Paniça bulunamadı. Vak'a da meydana çıktı. Eylülün 17 nci akşamı Konare köyü ahali başlarında (Nedela Gilâva) isminde bir kadın -Bulgarlar bu kadına Bulgar Jan Darkı derler olduğu halde Filibe üzerine yürüdüler. Rusya konsolos vekili bunları geri çevirmek istedi ise de muvaffak olamadı.

Komite reislerinden binbaşı Nikolayef askerleriyle bunları Filibe'de bekliyordu. Nikolayef Filibe'ye gelen ihtilâlcilerin başına geçti; ihtilâlciler hükümet konağı avlusuna girdiler. Telgraf telleri kesildi. Vali Gavril Paşa yatak odasında uyandırılarak (muvakkat hükümet) namına esir alındı. Bir zabıt avluda Batemberg'i birinci Aleksandr namıyla müttehid Bulgaristan pren-

si ilân eden bir beyannameyi alkış gürültülerine karışan mızıkâ havaları, kiliselerin çan sesleri arasında okudu.

Nikolayef valiyi bir arabaya bindirdi. Yanında elinde yalın kılıç Nedelâ olduğu halde asker muhafazasında Tuna cihetinde eyalet hududuna sevk ve orada bir köyde hapsedti.

(Gavril Paşa sonra serbest bırakılarak Tuna'yı öteye geçti, esaretten kurtuldu.)

Bir fırka milis askeri Cesri Mustafa Paşa'ya dayandı; dinamit ile köprüyü attı; İstanbul ile ulaşım ve muhabere tamamen kesildi. İstanbul treni tevkif edildi.

5 - Şarkî Rumeli hadisesi ve Prens Batemberg...

İki saat sonra Stranoki riyasetinde belediye dairesinde "muvakkat hükûmet" işe başladı. Nikolayef başkumandan oldu. (18 Eylül 1885).

Prens Batemberg'e telgraf çekilerek hükûmeti ele alması teklif olundu. Bu hükûmet darbesi kan dökülmeden, Vali Gavril Paşa'nın dehşetinden sesini bile çıkarmasına meydan kalmadan emri vaki halini alıvermişti. (9 Zilhicce 1302, Kurban bayramı arife günü) Ertesi sabah Sofya'da ittihad şerefine mitingler yapıldı. Halkın galeyânı karşısında Bulgar müdürleri telgrafla prensin fikrini öğrendikten sonra ahvalin inkişafına intizar eylemeğe başladılar. Sofya'da şehrâyin tertib olundu.

Sobranya fevkalâde içtimaa davet edildi. Seferberlik ilân olundu. Prens dö Batemberg bir kaç gün evvel Rusya hariciye nazırına ittihad lehinde tahrikâtı men için bütün kuvvetini sarfeylemeği vadeylemişti. Komitecilerin anî hareketi siyâsî manevralara meydan bırakmamıştı.

Şimdi Çar ne düşünecekti? Prens kendisine telgrafla bildirilen teklifi reddetse Bulgar millî emellerini terviç etmiyor diyerek Bulgarların teveccühünü muhakkak Bulgar prensliğiyle beraber kaybedecekti. Kararını verdi. Yazdığı cevapla şarkî Rumeli'deki sadık tebaasını tebrik ve kendisinin de Filibe'ye hareket edeceğini tebşir etti. Tırnova'da bir beyanname neşrederek ittihadın husule geldiğini, bunun için Bulgar milletinin lüzum görülecek fedakârlığa katlanmasını bildirdi; bu beyannameyi (şimalî ve cenubi Bulgaristan prensi) diye imza etti. Eylülün yirmi birinde Filibe'ye geldi ve Bulgarlar tarafından pek çok alkışlandı.

Şarkî Rumeli hadisesi Said Paşa'nın dördüncü sadaretine (muharrem 1300 -15 Zilhicce 1302) tesadüf eder. İstanbul ihtilâl haberini kurban bayramı gecesi almıştı. Prens dö Batemberg yanında yaverleriyle Filibe'ye gelince (padişah şarkî Rumeli'nin idaresini bana tefviz ettiğinden Filibe'ye geldim!) demişti.

Bâb-ı Âli böyle bir el çabukluğunun vukubulacağından evvelce haber alamamıştı. Sadrazam Said Paşa Şarkî Rumeli karışıklığı hakkında aldığı müphem malûmat üzerine işin ehemmiyeti derecesini öğrenmek için sefaretlere müracaat etti. Tahriratı hariciye kâtibi Nazım Efendi'yi Büyükdere'de sefaretlere gönderdi; Bulgaristan komiseri Nihad Paşa'dan da (Hocabey) kablosuyla malûmat aradı. Bu sırada mabeyin allak bullak olmuştu.

Sofya'da bulunan Rusya politika memuru Avrupa yoluyla İstanbul'daki Rus sefaretine geceleyin malûmat vermişti. Elçi M. Nelidof derhal Abdülhamid'e işi arzylemesiyle o da sadrazam Said Paşa'ya Rusya elçisinden hemen malûmat almasını emreylemişti.

Abdülhamid sabahleyin bayram namazına çıktı. Muayede resmi devam ettiği müddetçe yüzü abus ve çatkın kendisi pek düşünceli görüldü. Abdülhamid bayram olmak münasebetiyle vükelânın o gün mabeynde içtimaini istemiyordu. Said Paşa ise: "Hadis olan meselenin tedviri bayram merasiminden mukad-

dem olduğu” yolunda beyanat ile vükelânın sarayda toplanmasını arzu etmekte idi. Abdülhamid buna rıza göstererek muayededen sonra Yıldız sarayında vükelâ meclisi aktini irade etti.

Vak’adan tabiatıyla müteessir olan vükelâ gece yarısına kadar süren uzun ve derin müzakerelerden sonra “hemen asker sevkiyle ittifadın menine çalışılması” reyini ekseriyetle kabul ettiler. Serasker Gazi Osman Paşa:

– Edirne’de (7000) asker var ise de Edirne’nin redif askerlerini 24 saat içinde cem ve sevkederim dedi.

Evkaf Nâzırı Kâmil Paşa Edirne’deki az askerle işe girişmekten ise siyâsî vasıtalarla evvelki halin iadesi yoluna gidilmeği muvafık görmüş, Maliye Nâzırı Zihni Paşa da Kâmil Paşa’nın reyine iştirak eylemiş idi. Müzakere neticesinde kaleme alınacak mazbata beyaza çekilmeden evvel müsveddesinin kendisine arzolanması Abdülhamid’in iradesi iktizasından idi. Hasan Fehmi Paşa tarafından yazılan müsvedde mecliste okundu ve âzanın malûmatı altında padişaha takdim edildi.

Serasker Gazi Osman Paşa (21 Muharrem 1300 - 15 Zilhicce 1302) vükelâ meclisinde Edirne’deki askerın kıfayetsizliğinden bahsetmişti. Vükelâ reylerinde ittifak edememişlerdi. Asker toplamak, asker sevk etmek Abdülhamid’i daima kuşkuandıran bir mesele idi. Padişah “kuvvet bulunmaksızın hareket caiz midir?” sualiyle kararın tebdilini meclise emretti ve müsveddeyi de iade eyledi.

Mabeyn başkâtibi iki, gidiş müdürü Hacı Mahmud Efendi bir defa meclise gelerek “bu hareketinin sebepleri hakkında prensten istizahta bulunulması” iradesini bildirdiler. Vükelâ da yeni baştan müzakereye koyuldular. “Bulgar prensinden istizahın hal ve zamana uymayacağına” karar verdiler.

Asker sevki lüzumunun bu suretle teyyüdü üzerine Sadrazam Said Paşa tarafından dikte edilerek yazdırılan mazbatanın

müşveddesi Abdülhamid'e takdim olundu. Padişah bunu yanında alıkoydu. Bu gecelik meclisin dağılmasını emretti. (15) O gün prens dö Batemberg'den zât-ı şahaneye gelen bir telgrafnamede:

“Şarkî Rumeli'de Osmanlı hükûmetinin kaldırıldığı, kendisi onun yerine kaim olduğu cihetle kan dökmeği men için hükûmetinin tasdik olunması” teklif olunuyordu.

Abdülhamid kalemi kılıçla açmak isteyen “erbab-ı vega-dan” değildi! Şiddetle hareket tehlikeler davet edebilirdi! Hem neticede ne kazanılacaktı? Devletçe büyük tehlikelere maruz kalındıktan sonra olsa olsa vaziyet eski hale irca edilebilecekti! Bu da tehlikesine değer mi idi!

Muvaffakiyet takdirinde Şarkî Rumeli'nin nüfusu Osmanlı ordusunu takviye mi edecekti? Varidatı Osmanlı hazinesini mi dolduracaktı?.. Şarkî Rumeli'de Berlin Muahedesiyle muayyen idare ve merbutiyet şartları değiştirilemeyecek olduktan sonra devletin başına atisi ne çıkacağı bilinmeyen bir gaile açmaktan ise bu işi devletlerin tensibiyle bir pamuk ipliğine bağlamak daha muvafık değil miydi?

Abdülhamid Rus muharebesinin acı ve felâketli tecrübesinden sonra kılıç yerine kalem ve dil kullanmayı ve kullandırmayı, iktisadî yemlemeleri, siyasî koltuklamaları tercih eder olmuştu! Asker oyunları nefesine aid türlü tasavvurlarla artık hiç hoşuna gitmiyordu. Yakın ve uzak, büyük ve küçük düşmanların gösterdikleri yatışmaz hırs, azalmaz iştiha kadar dostların da bitmez, tükenmez ihtilâf ve ziddiyetleri ona siyaset yolunda ancak son derecede ihtiyat ve ihtiraz ile yürümek düsturunu kabul ettirmişti.

Daima hangi kuvvetin saati çalışırsa günü gününe ona kulak kabartan, bütün saltanatında temelli ve çarpıcı bir siyaset takip etmeyen Abdülhamid, bu Şarkî Rumeli meselesinde de işte bu “ihtiyat ve ihtiraz” düsturuyla hareket edecekti!

6 - Sırp-Bulgar harbine Bâb-ı Âli yabancı gibi seyirci kaldı...

Bayramın ikinci gecesi vükelâ meclisi meseleyi tekrar müzakere ile mazbatasını yaptı; arzetti. Bu mazbatada yalnız diplomatik tedbirlerin kifayetsizliği dolayısıyla hem bu yola gidilmeğe, hem asker sevkine tevessül edilmeğe lüzum gösteriliyordu. Bu mazbatanın takdiminden sonra sair vükelânın dağılması, yalnız sadrazamın sarayda kalması hakkında irade çıktı.

Mabeynci Mahmud Bey, Said Paşa'nın yerine gelerek mazbatada yazılı tedbirler hakkında istizahta bulundu. Bu sırada Gazi Osman Paşa gene:

– Biraz noksan dediğim askerın celb ve cemi çok zamana muhtaç değildir. Yirmi dört saat içinde ikmal ve sevki mümkündür, teminatını serdetti. Fakat hiç bir teminat asker sevkine pağışahı ikna edemiyordu.

Filibe vakasının hudusundan üç gün sonra Rusya hariciye nâzırı M. dö Giers İstanbul sefaretine şu telgrafnameyi göndermişti: “İmparator Bulgaristan'daki hareketleri takbih eder; bu hareketleri tervic edemeyeceğiz. İmparator bu hareketlere iştirak etmemelerini Rusya zabıtlerine emretmiştir.”

Sefaret müsteşarı M. One bu telgrafı Sadrazam Said Paşa'ya okudu. Said Paşa bunun mefhumunu zaptetti. Rusya'nın Bulgaristan ile Şarkî Rumeli'nin birleşmesine taraftar olmadığı bununla da anlaşıldı. Berlin Ahitnamesinde Şarkî Rumeli için: “Bu eyaletin asayışı muhtel oldukta Bâb-ı Âli askerî tedbirlerini icra eder, sonra muahit devletlere haber verir” yolundaki kayıt dahi devletçe asker kuvvetine müracaata hak veriyordu. Lâkin pağışah bu sureti kabule hiç yanaşmadı.

1302 Zilhiccesinin on beşinci günü Said Paşa Bâb-ı Âliye giderken Karaköy'de yetişen bir yaver kendisini mabeyne gö-

türdü; derhal huzura çıkarıldı. Padişah bir saat kadar kendisine itaplarda bulundu. Huzurdan çıkar çıkmaz biraz beklemek emrini aldı; akşama kadar bekledi. O gün akşama yakın evkaf nazırı Kâmil Paşa saraya davet edildi.

Serasker Gazi Osman Paşa, Said Paşa'yı odasında yemeğe çağırdı. Fakat yemeğe başlamadan evvel her ikisi gene padişah tarafından celbedildiler. Huzura çıkabilmek için iki saat kadar daha daire-i hümayuna muttasıl odada beklediler. Sonra ayrı ayrı huzura girdiler. Said Paşa'dan mühr-ü hümayun istenildi ve alındı. Kendisi daire-i hümayunda tevkif olundu (16).

Saraya gelen Kâmil Paşa yemekten sonra başmabeynci Osman Bey'le beraber bir köşke götürüldü. Orada esbak başvekil Arifi ve Adliye Nâzırı Server Paşalar bulunuyordu. Arifi ve Server Paşalar huzura götürüldüler yarım saat sonra çıktılar. Kâmil Paşa çağırıldı, Abdülhamid sadareti kendisine tevcih eylemeyi tensip ettiğini söyledi. Kâmil Paşa:

– Sadaret hizmetine tahammül ve liyakatim yoktur. Bu hizmet devlet işlerinde benden daha tecrübeli olan Arifi veya Server Paşalar'dan birine tevcih buyurulursa bendeleri dahi muavenette kusur etmem!

Dedi; fakat Abdülhamid kararından nükül etmedi. Kâmil Paşa da mühr-ü hümayunu aldı. Yeni vükelâ heyeti hakkında evvelce hazırlanmış bir esamî pusulası kendisine gösterildi. Kâmil Paşa bunlardan bazısı hakkında mülâhazalar arzetti. Fakat Abdülhamid:

– Böyle tecrübe olunsun! Sonra icab ederse tebdil olunur! cevabını verdi. Kâmil Paşa o geceyi sarayda geçirdi. Ertesi günü mutad merasimle Bâb-ı Âliye gitti. (17)

Said Paşa'ya gelince: O daire-i hümayunda üç saat kadar uyanık bekledikten sonra gece vakti daldığı uykudan uyandırılarak sabaha kadar istintak edildi. Şarkî Rumeli'ye asker sevki-

ni iltizam edişî gûya Abdülhamid'i hal' maksadına mebnî olmakla itham ediliyordu! Ertesi gün cuma idi. Abdülhamid selâmlıktan avdetinde Said Paşa'yı serbest bıraktı. Asker sevkine meyyal görünen Hariciye Nâzırı Asım Paşa da Trabzon valiliğiyle İstanbul'dan çıkarıldı.

Bulgarlar Berlin Muahedelerini ayaklar altına almışlardı. Büyük devletler Şarkî Rumeli ihtilâlini tanımamışlardı. Fakat bunda Berlin Ahitnamesinin bozulması değil, siyasetin günlük icabları hâkim bulunuyordu. Rusya kendi boyunduruğundan sıyrılmak isteyen Bulgaristan'a muğber idi; Avusturya ile İngiltere bu işbirardan memnundular. Berlin Muahedesinde sonra Yunan hududu ve Karadağ Meselelerinde, Mısır Meselesinde, Ermeni ıslahında Osmanlı Devleti aleyhine yürüyen İngiltere Türkiye'de kaybettiği siyasi nüfuzu ve ticarî menfaatlerini Balkan kavimleri arasında temin etmeği muvafık buluyordu.

Sofya'daki İngiliz politika memuru Filibe yolculuğunda prence refakat etmiş idi; bu da İngiltere'nin iki eyaletin ittihadını tanımakta müşkilât çıkarmayacağına delâlet ediyordu. Fransızlar da Bulgarlara karşı sempati hissediyorlardı. Fakat imza eylemiş olduğu Berlin Ahitnamesinin böyle bir hareketle ihlâlini Fransa hükûmeti haysiyetine muvafık bulmadı ve bunu bir nota ile prence bildirdi; amma meselenin böyle kuru bir nota ile halledilmeyeceği aşikârdı.

Bulgarların bütün müracaatları, ricaları Rusya Çarını yumuşatmadı. Rusya iltihak ve ittihadı tanımamakta ve Berlin Muahedesine geri dönmekte ısrar ediyordu. Çar, Bulgar ordusundaki mürebbî ve muallim Rus zabitlerini geri çağırды. Bulgar prensinin Rusya ordusundaki askerî rütbesini ref' etti.

Nihayet meselenin halli İstanbul'da Bâb-ı Âli'nin iştirakiyle elçilerden mürekkep bir konferansa havale edildi. Fakat Topthane köşkünde inikat eden bu konferans bir neticeye varamadan Sırbistan, Bulgarlara harp ilân etti. (14 Teşrinisani 1885).

Balkan müvazenesi Bulgaristan lehine bozulmuştu. Yunanlıların Epir kıtasını işgal arzuları Avrupa devletleri tarafından güçlkle teskin edilmekte idi. Sırbistan Bulgaristan'ın metbuu olan, mülkün sahibi sayılan Osmanlı padişahına hiç bir müracaatta bulunmayarak sabırsızlıkla harbi ilân eylemişti. Bunun üzerine Bulgar prensi Aleksandr, Şarkî Rumeli'den avdete mecbur kaldı. Abdülhamid'e ve Bâb-ı Âliye 18 ve 23 Teşrinisani 1885 tarihli iki telgrafnamesinde:

“Düşman taarruz etti; mülk padişahındır! Bütün askerimle muazzam metbuuma dehalet ediyorum” dedi. (18)

Şarkî Rumeli'yi askerle işgal ederek Bulgar komitesinin vurduğu darbeyi hiçe indirmek fırsatı ele geçmişti. Bu defa Abdülhamid'in de tereddüdlere nihayet vereceği hakkıyla zan ve tahmin olunabilirdi. Devlet-i Âliye iki yüz yıldan beri daimî hasmı olan Rusya'yı bu Şarkî Rumeli meselesinde kendisine muin bulacaktı. Fakat olmadı. Abdülhamid'in zihni asker göndermek maddesinde dehşetler içinde kalıyordu.

Sadrazam Kâmil Paşa da askerî bir müdahaleye taraftar görünmedi. Tarihin nadir gösterdiği böyle bir fırsat da kaçırıldı; prensin dehaletinden istifade edilmedi; asker gönderilmedi. Devlet-i Âliye'nin padişahı Bulgaristan müstakil bir hükümetmiş gibi taarruzuna âdeta yabancı ve seyirci kaldı! Bulgarlar da başlı başlarına Sırplarla uğraştılar ve galip geldiler; bu galibiyetlerinin mükâfatını da Şarkî Rumeli'de aldılar.

7 - Almanya, İngiltere ve İtalya arasında Rusya'ya karşı bir anlaşma...

Bulgarlar Avrupa'da kazandıkları tevecçühten sıcağı sıcağına istifade etmeği bildiler. Efkâr-ı Umumîye'de tahavvül vukuuna meydan bırakmayarak Bulgar prensi doğrudan doğruya metbuile anlaşmağı tercih etti. Bulgar hükûmetinin telkinleri Bâb-ı Âlice de hoş görüldü. Bu sırada Devlet-i Âliye, Rusya'ya dost zayıf bir Bulgaristan'a Rusya'ya muhalif kuvvetli bir Bulgaristan'ı tercih etti. Şarkî Rumeli meselesini hal için Topخانه'de akdolunan konferans nihayet şu karar ile mesaisine nihayet verdi: Bulgaristan prensinin vergisini vermek üzere şarkî Rumeli'ye de vali olması!

Müslüman ahalişi zaten Bulgar idaresine karşı mukave-met gösteren, Devlet-i Âliye'ye merbutiyetlerini silâhlarıyla müdafaa eyleyen Kırcaali ve Dospat tarafları doğrudan doğruya devlet idaresine geçti. Hariçten bir hücumu karşı Devlet-i Âliye ile Bulgaristan arasında tedafüî bir ittifak da akdolundu.

Bâb-ı Âli bu anlaşmayı devletlere bildirdi. (2 Şubat 1886) Yalnız Rusya Bulgaristan ve Şarkî Rumeli hükûmetlerinin prensin şahsında ittihadını bir desise addeyiyor, bunun iki eyaletin hakikî ittihatına tahavvülü gecikmeyeceğini beyan ediyordu; tedafüî ittifakda da kendi aleyhinde bir tertib görüyordu. Almanya Bâb-ı Âliye Rusya'yı tahrik etmekte menfaati olamayacağını anlattı. Bâb-ı Âli de itilâfnâmede Rusya'yı kızdıran şartları silip kaldırmağa rıza gösterdi.

Berlin Muahedesi Şarkî Rumeli valisinin beş senede bir devletlerin muvafakatiyle Bâb-ı Âlice tayin edileceğini tayin etmişti. Rusya bu kaydın prens Batemberg hakkında da kabulünü istiyordu. İstanbul Konferansı Rusya'nın bu talebini kabul etti. Bulgaristan ile Şarkî Rumeli'nin birleşmeleri Abdülhamid'in

şahsî düşünceleri yoluna ihtiyar ettiği siyasî gaflet ve hata neticesinde bir emri vaki oldu. Prense beş senede bir tecdid edilmek üzere şarkî Rumeli valiliği fermanı verildi. (13 Nisan 1886).

Şarkî Rumeli'nin Bulgar Sobranyası gibi ayrı bir meclisi olacaktı. Prens Batemberg buna lüzum görmedi! Avrupa diplomasisinin mükellef bir konferansta ittihaz ettiği resmî kararlara oynayarak 14 Haziran 1886'da Bulgaristan ve Şarkî Rumeli mebuslarını Sofya'da bir mecliste topladı.

Bulgar prensine Şarkî Rumeli valisi unvanı verilmesinin pratik ve realist Bulgarlar nazarında ne hükmü vardı? Bundan sonra onların prensi, birleşen "iki Bulgaristanın" hâkimi olacak değil mi idi? İltihak ve ittihad fiilen tekemmül eylemişti. Bu emri vakiye karşı işte ne Bâb-ı Âli ne de Avrupa devletleri birşey yapamıyorlardı. Şarkî Rumeli hadisesinin zuhuru üzerine sadrazam olmuş olan Kâmil Paşa bir gün Abdülhamid ile Bulgaristan ve şarkî Rumeli Bulgarlarından bahsedilirken hünkâr:

– Ne olacak? diyerek "*cismim cisminizdir; etim etinizdir!*" mealindeki Arapça bir darbı meseli yâdetti. Bundan Abdülhamid'in Bulgarların ittihadını tabii bir keyfiyet hükmünde telâkki eylediği anlaşılıyordu.

İttihad meselesi esas itibarıyla Rusya'ca Ayastefanos Mukavelesiyle arzu edilmiş bir şeydi. Rusya şimdi ancak Bulgaristan'da halele uğrayan siyasî nüfuzunun ve tahakkümünün tav'an veya kerhen iadesini istiyordu. Bu defa muhalif vaziyetinde kalması sırf Bulgaristan'ca yapılacak siyasî teşebbüslerde kendisinin yardımından vareste kalmak olamayacağını Bulgarlara hissettirmek içindi.

Abdülhamid'in de bu ittihad yüzünden Bulgarlarla harbetmeğe niyeti yoktu. Onun düşünceleri sırf kendi selâmetini temine matuf bulunuyordu.

Bulgaristan'da Rusya taraftarı olan askerî parti Rusya'nın bigâne olmadığı tahrikât neticesinde Prens Aleksandr dö Ba-

temberg'i Sofya'daki sarayında bastı, Bulgaristan'dan çıkardı. (8 Ağustos 1886 gecesi). Kendisine prenslikten istifasını imza etmesi için verilen kâğıda prens.

«Allah Bulgaristan'ı kurtar!»

Aleksandr

Diye yazmıştı. İstanbulof Prens Batemberg'i bir daha Bulgaristan'a celbetmiş ise de Çar'ın tehditleri üzerine ikinci defa ve kafî olarak prenslikten istifa ve Bulgaristan'ı terketti. (2 Eylül 1886). Bulgaristan bir müddet Stanbulof ile Rusya'ya muhalif erkândan mürekkeb rejans (= nihayet) şeklinde idare edildi. (19)

Rusya, komiser sıfatıyla Sofya'ya General Kaulbars'ı gönderdi. Rusya'nın Bulgaristan'ı benimsemeğe vesile aradığı açık görülmüyordu. Avusturya ile İngiltere'den çekinmese bunu fiile getireceği de şüphesizdi. Rejans Meclisi Rus komiserinin müdahalesine kafa tuttu. Komiser bu meclisle münasebeti kesti.

Yapılan Sobranya intihabında Rusya taraftarları mağlûp oldular. Meclis Çar'a karşı sadakat tezahürleri yaparak Çar'ın kayınbiraderi Danimarkalı Prens Valdemar'ı Bulgaristan Prensi intihab etti. Ancak Çar bu intihabı tanımadı; Danimarka kralı da tasdik etmedi. İhtilâf hâd bir şekil aldı.

Avrupa'da efkâr Rusya müdahalesinin haksızlığını ve Berlin muahedesine muhalefetini ileriye sürüyordu. Nihayet General Kaulbars bütün Rus konsoloslarıyla birlikte Bulgaristan'dan çekildi. Bu sırada Rusya'nın tecavüzlerine karşı gelinmek üzere Prens Bismark'ın sevk ve tertibiyle Avusturya, İngiltere, İtalya arasında mahrem bir itilâf akdedildi. (12 Şubat 1887) Bu itilâf esasları şunlardı:

“Devlet-i Âliye mütefevvik bir ecnebi nüfuzuna karşı müstakildir. Bulgaristan üzerindeki hâkimiyet haklarını başka bir devlete terk veya bu hususta başka bir devleti tevkil edemez; Bulgaristan'da ecnebi bir idare carî olması için tavassutta bulu-

nama"; bu maksadın askerî işgal şeklinde, yahud gönüllüler gönderilmek suretiyle vuku muamelesine müsaade edemez. Boğazların bekçisi olan Devlet-i Âliye Boğazlardaki hâkimiyet hukukundan da hiç birini terkedemez. Anadolu'daki hâkimiyetini de başka bir devlete ihale edemez. Bu esasların müdafaası için Devlet-i Âliye'nin kendilerine iltihak etmesi üç devletçe temenniye şayandır. Eğer Bâb-ı Âlinin tavrı hareketi böyle anlaşmalara muhalif bir teşebbüse müşareket mahiyetini alacak olursa üç devlet Osmanlı memleketlerinden münasip görecekları noktaları kara ve deniz kuvvetleriyle müştereken veya münferiden işgal etmek salâhiyetini haiz olacaklardır."

Bismark Kafkas cihetindeki Osmanlı ordusunun Alman zabıtları idaresinde tensikini de istiyordu. Her türlü Rus müdahalesine karşı Avusturya-Macaristan ile birleşerek hazır bulunması lüzumuna padişahı ikna için İstanbul'a M. Radoviçi gönderdi. Bâb-ı Âli Radoviç'in telkinatını hüsnü telâkki ediyordu. Fakat devletleri birbirine düşürmekten başka türlü siyaset bilmeyen ve ciddî, kat'î bir adım atmamak lâzım gelince tereddütten kurtulamayan, Rusya'dan korkan Abdülhamid'i böyle bir bağlantıya sevk etmek kabil olamadı.

8 - Abdülhamid Rusya'ya Bulgaristan'ı işgal etmesini teklif ediyor!..

Nihayet Meclisi, Bulgaristan'ı sabit ve kuvvetli bir hükümetle techiz etmek istiyordu. Bu da ancak bir prens intihabıyla kabil olacaktı. Fakat kim intihab edilse Rusya kendisine itaat edileceğinden emin olmadıkça tasdik etmeyecekti. Rusya'nın tasdik etmediği prensi de diğer devletlerin tasdik etmeyecekleri şüphesizdi.

Bu hal karşısında *Nihayet Meclisi* devletlerin tasdiki olsun olmasın Bulgaristan'a bir prens intihabı cihetini ihtiyardan başka çare göremedi ve Sobranya'yı toplamağa davet ettirdi. Sobranya, Ferdinand dö Saks Kaburg Gota'yı prens intihab etti. (7 Temmuz 1887)

Prens Ferdinad Bulgaristan'a geldi ve 14 Temmuz'da eski Bulgar payitahtı "Tırnova"da Bulgar anayasasına riayet eylemeğe yemin etti. Prens Ferdinand'ın ilk işi, intihabının metbuu olan Osmanlı padişahı tarafından tasdik edilmesini istemek oldu. Abdülhamid bundan memnun kaldı. Fakat Rusya intihabı tasdik etmiyordu. Bâb-ı Âli de Avrupa devletlerinin intihab hakkındaki fikirlerini istimzac ediyordu. Ferdinand beklileyemedi. Bulgar toprağına ayak basar basmaz büyük devletlere tahriratlar gönderdi. Bulgarlara beyanname neşreden Abdülhamid'e bir telgraf yazarak sadakatini bildirdi.

Rusya Bulgaristanı küçültmek arzusunda ısrar ediyordu. Devlet-i Âliye'yi cebren hareketle Şarkî Rumeli'yi işgale, prens Ferdinand'ı Sofya'dan tardeylemeğe teşvik etti (1888 Şubat.)

Fakat Rusya himayesinde, daha doğrusu idaresinde bir Bulgaristan mı, yoksa Rusya ile arası açık ve zahiren kendisine tâbi bir Bulgaristan mı, Devlet-i Âliye için daha az zararlı olabilirdi. İkinci şık ehven görüldüğü için Abdülhamid Rusya'nın bu teşviklerine kapılmadı. Prenslığın tasdiki seneler sürdü. Kâmil Paşa hatıratında Abdülhamid'in Rusya'ya garib bir teklifinden bahseder:

Abdülhamid bir gün Bulgaristan'ın istiklâlini ilân edeceğini düşündüğü için mi idi? Ne idi? İttihaddan bir müddet sonra kendi başına Petersburg elçisi Şakir Paşa vasıtasıyla Rusya imparatoruna şu tebliğde bulunmuştu: "Bulgaristan Rusya tarafından zabtolunsun; Balkanlar arada hudud olsun; şarkî Rumeli Devlet-i Âliye'ye bırakılsın."

Çar Aleksandr bu teklifin devletlerin Balkanlarda istatü-konun muhafazası hakkında vermiş oldukları karara mugayir düşeceğini, kabulüne ve yürütülmesine imkân olmayacağını anladı; bazı mütelaalar beyanıyla buna muvafakat edemeyeceğini bildirdi. Hünkâr elçi Şakir Paşa'dan gelen arizayı kendisine göstermek suretiyle teklifinden Sadrazam Kâmil Paşa'yı haberdar etti. Kâmil Paşa da:

“– Rusya'nın Balkanlarda Osmanlı Devletiyle hem hudud olması Devlet-i Âliye hakkında gayet tehlikelidir, zaten bu teklifi devletlere kabul ettirmek imkânı da bulunamaz. Bunun için artık bu fikrin yürütülmesi yolunda yeni bir harekette bulunulmaması muvafık olur.”

Esasından düşüncelerini hünkâra arz ve izah etti. Bu garip teşebbüs bununla kapandı. Bu teklif hakkında başka bir yerde bir kayda tesadüf etmedim. Ancak Abdülhamid'in Bulgaristan'ın büyümesinden, kuvvetlenmesinden vehme düdüğü, Rusya'ya bir cemile yapmak istediği bir gün aklına esen bir mülâhazayı en yüksek bir siyaset tertibi addeyleyerek icraya koyabileceğine de ihtimal verilmez değildir! Başka suretle Kâmil Paşa gibi ciddî bir devlet adamı böyle bir teşebbüsten bahseder mi idi?

Rusya'nın hatırını açıktan kırmağa muvafık bulmayan, fakat Bulgaristan'a el koymasını da arzu etmeyen Avrupa devletleri yavaş yavaş Prens Ferdinand ile münasebete giriştiler ve Bulgar hükûmetine hayırhahlık eserleri gösterdiler. Bulgaristan'da Rusya muhalefeti de kırılmağa başladı.

İstanbulof'un sükûtundan, Rusya Çarı Aleksandr'ın vefatından ve Prens Ferdinand'ın oğlu Boris'in Ortodoks mezhebini kabulünden sonra Bulgaristan ile Rusya'nın münasebetleri yoluna girdi. Artık Rusya'ca Ferdinand'ın prensliğinin kabulüne mâni kalmadı. Bâb-ı Âli de bunu 1896'da tasdik etti; Abdülhamid prence yaveri ekremlikle Şarkî Rumeli valiliğini resmen tevcih eyledi.

Bulgar prensi ve Şarkî Rumeli valisi Prens Ferdinand, bundan sonra her sene muayyen günlerde Abdülhamid'e gönderdiği tebrik telgrafnamelerinin sonunda imzası üstünde "*Abdi memlûkleri müşir*" ibaresini yazmakta hiç zühul göstermedi. Fakat Abdülhamid'in bu "*abdi memlûkü ve müşiri*" Bulgar krallık tacını giymek hırsını da bir an kalbinden çıkarmadı!

Bulgar prense nişan verilsin mi?..

Said Paşa'nın dördüncü sadaretinde (21 Muharrem 1300-15 Zilhicce 1302) [2 Aralık 1882 - 25 Eylül 1885] Bulgar Prensi Aleksandr dö Batemberg İstanbul'a gelmişti. İmaretin nişan ihdasına mezuniyet verilmesini padişah'tan rica etti. Sultan Hamid bu ricayı is'af ederek vükelâ meclisinden o yolda bir mazbata yapılması için mabeynci Besim Bey'i Said Paşa'ya gönderdi. Said Paşa.

– Nişan istiklâl esbabındandır. Bulgaristan muhtar bir imarettir. Prense nişan tesis hakkı vermek imaretin istiklâlini tasdik demek olur, cevabıyla itizar etti.

Almanya sefreti baş tercümanı M. Testa Said Paşa'nın konağına gelerek Batemberg'in iltimasını teyid etti. Said Paşa mazereti tekrar edince Testa:

– Zannedirim ki, Prens dö Batemberg muhalefetinizden müteessir olur. Belki sizi ziyaret de etmez! dedi. Evvelce gelen haber üzerine Said Paşa'nın konağında prensin ziyaretini kabul etmesi kararlaştırmıştı. Said Paşa bu mülâkâta intizar ediyordu. M. Testa'ya:

– Böyle bir meseleden dolayı ziyareti terkedemeyeceğini prensin siyâsî zerafetinden istibad etmeğe hakkım olmaz mı? cevabını verdi. M. Testa ayrılıp gitti.

Bir buçuk saat kadar sonra ecnebi prenlere mihmandarlık eden mabeyn daire müdürü Arab Ahmet Ağa Said Paşa'nın yanına geldi.

– Prens size gelmek için Hacı Hüseyin bağı köşküne kadar geldi. Oradan dönüp İstanbul tarafına geçti. Başka işi varmış; size gelemeyecek, haberini getirdi.

Bir gün sonra Said Paşa mabeynden bir tezkere aldı. Bunda imaret dahilinde istihkak sahiplerinin hizmetlerini takdir etmek nişanlarla kabil olacak iken buna müsaade edilmemekten prensin müteessir olacağı ve şikâyet ettiği bildiriliyordu.

Said Paşa “Mısır hidiviyetinde cari kaideye tevfikân, prens dö Batemberg’e de beratlarının isim mahalleri açık olarak istida ettikçe osmanî ve mecidi nişanları verilebilir.” cevabını arzetti. Bu yolda vükelâ meclisinden bir mazbata da takdim olundu. Prens de bu şekilde kabul etti. (20)

Meşrutiyetin ikinci defa ilânından biraz evvel Bulgar prensine nişan tesis imtiyazı da verilmiştir.

Üçüncü Bölüm
MAKEDONYA MESELESİ

1 - Karadağ ve Arnavutluk meselesi nasıl başladı?...

Berlin kongresi Ayastefanos Muahedesinin Karadağ'a bıraktığı yerleri daraltmakla beraber, Arnavutlarla meskûn (Podgoriçe) kasabasını, (Plâva) ve (Gosine) taraflarını Arnavutluk'tan ayırarak Karadağ'a ilhak eylemişti.

Berlin kongresinde Osmanlı murahhası Müşir Mehmed Ali Paşa bunun bir haksızlık olacağını söylemişti, fakat Bismark'ın riyaseti altında Osmanlı ülkesi parçalarının taksimini yapan büyük siyasî şahsiyetler Arnavut milletini ihmal edilebilecek bir kemmiyet olarak görüyorlardı.

On dokuzuncu asır medeniyet âleminin bir kenarında bir orta çağ ve kabile hayatı süren, aralarında dil birliği olsa bile din birliği olmayan, kan davasıyla birbirlerini mahveden, Gegalık ve Toskalık diye ikiye ayrılarak vahdet arzetmeyen; haricin siyasî emellerine ve fırladıklarına hizmete müheyya görünen küçük bir milletin büyük devletlerin kararlarına itiraza ne hakkı, ne de cüreti olabilir miydi?

Fakat Karadağlılar ahidname hükmünün tatbiki için Bâb-1 Âliye müracaat ettikleri vakit cevabını bu Arnavutlar fiilen verdiler.

Bâb-1 Âli, Rusya ve Avusturya'yı hoşnud etmek niyetiyle Karadağ hududunun tahdidine en ziyade ehemmiyet veriyor göründü. Kongrede Arnavutluğun parçalanmasını protesto etmiş olan Mehmed Ali Paşa'yı bu işe memur etti.

Berlin kongresinin kararı bütün Arnavutluğu müteessir etmişti. Bu teessürün fiilî bir tezahürü görüldü.

Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ menfaatine Arnavutluğun taksimine muhalefet etmek üzere bir Arnavut liği teşekkül etti. Bu ligin teşekkülünde Arnavutluk'taki Türk memurların da gizli yardımları oldu.

Arnavutlar Berlin Muahedesi hükümlerine açıktan açığa itiraz ediyorlardı. Hele Karadağ'a bırakılan yerler de pek çok Müslüman bulunduğu için *Gegalar* arasındaki heyecan gittikçe artıyordu. Bu heyecan az zamanda bütün şimalî Arnavutluğa, sonra cenubî Arnavutları muhalefete en ziyade teşvik eden *Yakova* kadısı idi.

Prizren'de Arnavut kongresi aktolundu. Bu kongreye Prizrenli müderris Ömer Efendi riyaset etti.

Prizren eşrafından Şuayyip Ağa, -sonra *Mirmiran Paşa*-Pristine'den müftü Zeynelâbidin Bey ile meşrutiyetten sonra dahiye nezaretinde bulunmuş olan Daniş Bey'in büyük kardeşi Ziya Bey, Debre'den İlyas Paşa, Yenipazar'dan müftüsüyle eşrafından Eyüp Bey, Üsküp'den Büyük Yaşar Bey, Kalkandelen'den Şeyh Mustafa Efendi, Yakova'dan Abdullah Paşa ile Mustafa Voks, Komanova'dan İsmail Efendi, Seniça'dan Sipahoviç, İpek'ten Hacı Zogo, Luma'dan esbak Şûra-yı Devlet âzasından bay Malik'in babası Ahmed Ağa ve amcası İsmail Ağa, Metroviçe'den Hacı Osman Efendi, Ohri'den Sinan Efendi kongrede âza olarak bulunmuşlardı.

Cenubî Arnavutluğun bazı kısımlarından da murahhaslar gönderilmişti ki, Fraşarlı Abdül Bey'le Elbasanlı Akif Paşa bu meyanda idiler.

Şemseddin Sami Bey'in büyük kardeşi olan Abdül Bey Arnavutluğun ihyası ve istiklâli taraftarlarının ileri gelenlerindendi; Ligin teşekkülünde çok himmeti geçmişti.

Bâb-ı Âli Arnavut komitesinin teşekkülünü haber alınca Arnavut eşrafı arasında bazı ahabları olmak hasebiyle müşir Mehmed Ali Paşa'yı maiyetine biraz asker vererek komiser sıfatıyla Arnavutluğa gönderdi.

Mehmet Ali Paşa komiteyi dağıtıp Arnavutların ellerinden silâhlarını almağa memur edildi. Priştine'ye gidip mahallî eşrafiyla görüştü. Muahede ahkâmını ve bunları kabuldeki zarureti onlara anlattı. Bunlar bu izahatı kabul etmiş gibi göründüler. Mehmed Ali Paşa sonra muhalefetin asıl kaynağı olan Yakova'ya gitti. Orada ehibbasından ve komite mensuplarından Abdullah Paşa'nın kulesine misafir oldu. Muvasalatını müteakip bir kaç bin Arnavut kuleyi bastı. Mehmed Ali Paşa günlerce muhasara altında kaldı. Maiyetindeki asker kendisini cesurane müdafaa ettiler. Paşa'ya imdad için gönderilen iki tabur Arnavut askeri din ve ırkdaşları üzerine ateş etmekten imtina eylediler; bununla kalmayarak hamil oldukları martini tüfeklerini âsilere teslim ettiler. Kuleye hücum eden Arnavutlar evvelâ kule sahibi Abdullah Paşa'yı öldürdüler. Sonra sıra zavallı Mehmed Ali Paşa'ya geldi.

Keçecizâde İzzet Fuad Paşa (*Kaçırılan Fırsatlar*) eserinde bu hâdiseden şöyle bahsediyor:

(Binlerce müsellaah ahali Mehmed Ali Paşa'yı muhasara ederek hemen teslim olmasını kendisine ihtar ettiler. O bu teklifi kabul etmedi. Yaveriyle beraber başı bozuklara karşı durarak cenge tutuştu. Bunlar o cesur askeri teslim olmağa mecbur etmek için haneyi ateşe verdiler. Mehmed Ali Paşa ölmek üzere büyük üniformasını giydi; elinde kılıcı, âsilere hücum etti. Akıbet başa çıkamayarak düştü; kesilen başı zafer nişanesi olarak bir mızrak ucuna takılıp gezdirildi.)

Mehmed Ali Paşa'nın kuleden dışarıya çıkması kendisini muhasara eden binlerce Arnavud'a karşı tek başına uğraşmanın

haydasızlığını takdir ederek teslim olmak niyetiyle olduğunu rivayet edenler de vardır.

Ne maksatla olursa olsun dışarıya çıkan Mehmed Ali Paşa vurularak başı bir değneğe takıldı ve orada burada gezdirildi. (7 Eylül 1878) - 9 Ramazan 1295.

Bundan sonra Arnavut cemiyeti bütün Arnavutluk'ta hâkim kesildi. Ligin merkez komitesi Prizren'de işe başlamıştı; sonra *İşkodra* ile *Ergiri* de de şubeler açıldı.

Lig buralardan Arnavutluğun tehlide uğrayan üç hududuna nazeret ediyordu. Arnavutlar hükûmetin depolarından silâh, mühimmat tedarik edebiliyorlardı. Hükûmet buna göz yumuyordu.

Fakat bu hareket bir defa başlayınca Bâb-ı Âli'nin zannettiği dairede kalmadı. İttihad gitgide müstakil bir Arnavutluk teşkilâtı yapar gibi bir hal aldı.

Arnavutlar dini daima ikinci derecede tutmuşlardır. Aralarından devlet ricali ve asker kumandanları yetişmiş ise de din namına ne bir Veli ve aziz çıkmış, ne de kimse din için işkencelere uğrayacak kadar salâbet, fedakârlık, taassub göstermiştir.

Fakat dilleri ve milletleri namına Müslüman, Ortodoks, Katolik Arnavutlar mükemmelen ele verebileceklerini bu hadisede ispat ettiler. Lig memleketi idare ediyordu; vergi alıyordu; padişahın Avrupa'ya karşı taahhütlerini tanımıyordu.

Padişah da kırmaktan âciz olduğunu beyan ettiği bu mukavemeti Avrupa'ya karşı silâh gibi kullanıyordu. Berlin kongresi kararlarının tatbiki meselesi bu suretle bir tevakkufa uğramıştı; bu hal bütün Avrupa'yı karıştıyordu.

Arnavutların bu mukavemeti Berlin Ahidnamesini imza eden devletleri şu iki şıktan birini tercihte muhayer bırakıyordu:

Ya henüz ikmal ettikleri siyasî eserin kuvvetsizliği, dayanaksızlığı meydana çıktığını itiraf etmek; yahut tazyika, hattâ müdahaleye müracaat eylemek.

Rusya ile bu sırada Gladiston idaresinde olan İngiltere ikinci şıkkı tercih eder gibi görünüyorlardı.

Osmanlı Devletini muhafaza etmenin bir kadavrayı galvanize etmekten farklı olmadığını iddia eden Gladiston, değil yalnız Karadağ'a ve Yunanistan'a arazi verdirmeğe, imkân bulsa Arnavutluğu dahi şimdilik padişahın metbuiyeti altında mümtaz bir eyalet haline getirmeğe hiç de muarız değildi; fakat diğer devletler askerî bir müdahalenin akıbetlerinden çekiniyorlardı.

Devlet arasında Bismark'ın Berlin'de bastırıldığı zıddiyet ve ihtilâflar şimdi yeniden patlak verecek gibi idi. Nihayet İtalya bir hal çaresi ortaya koydu:

(Plava) ve (Gosine) yerine İşkodra'nın şimalinde Hıristiyan Arnavutlarla meskûn yerlerin Karadağ'a terki. Padişah bu teklife muvafakat gösterdi.

Fakat Müslüman Arnavutlarla birleşen katolik Arnavutlar bu yerleri işgal etmek isteyen Karadağlıları tüfekle karşılayarak ricate mecbur ettiler.

Osmanlı hükûmeti kendi mülkünden Karadağ'a yer veriyordu. Karadağ bu yerleri silâhla bile alamıyordu. Bazı Arnavut büyükleri inhilâlini zarurî gördükleri Osmanlı Devletiyle beraber mahvolmamak için Arnavutluğa siyasî bir mevcudiyet vermek emelinde idiler.

(Ligin mühim âzasından Fraşarlı Abdül Bey'in kardeşlerinden olup Abdülhamid devrinde maarif meclisi âzasından olan Naim Bey de bunlardandı. Necip Asım Bey Türklüğe dair bir eserinin neşrine çare bulmasını rica edince, Türkleri sevmeyen bu Naim Bey'in:

– Artık Türklere bıktık efendim, dediğini nakleder.

Arnavut ittihadı Arnavutluğun parçalanmasını ve bazı kırsımlarında metbuunun değişmesini devletler nezdinde protesto etmişlerdi. Bâb-ı Âliye de devlete merbutiyetten varestesiz imişler

ve istiklâllerini elde etmeğe niyet etmişler gibi dağlarını kendileri müdafaa edeceklerini bildirdiler. Bu hususta Hıristiyan Arnavutlar da Müslümanlarla beraber hareket edeceklerdi. Fakat büyük devletler küçük Karadağ'a Arnavutluk'ta yer vadetmişlerdi. Vermemek nasıl olacaktı. Durum karıştıkça karışıyordu.

Berlin Muahedesinde tashihinden bahsedilmiş olan Yunan hududu hakkında iptida Devlet-i Âliye ile Yunanistan arasında başlayan müzakereler anlaşamamak yüzünden inkıtaat uğramıştı.

Yunanlılar Tesalya'dan başka Yanya, Narde ve Prevezeyi istiyorlardı. Arnavutlar bu üç noktayı kanlarıyla müdafaa edeceklerini söylüyorlardı. Yanya'nın Rumları 1879 kanunusani-sinde kasabalarının Yunanistan'a ilhakı için büyük devletlerin İstanbul'daki elçilerine müracaat eylemişledi. Cenubî Arnavutluk'taki Arnavut beyleri de buna muhalefet için aralarında anlaşmışlardı.

Yunanistan'a karşı çıkan cenubî Arnavutluk ittihadı şimalî ile birleşmiş, 1879 şubatında umum Arnavutluğa şamil büyük ittihad şebekesi kurulmuştu. Bâb-ı Âli Arnavutların bu nümayişini bir taraftan hoş, diğer taraftan tehlikeli buluyordu; Yakova meselesini tahattur ederek ittihad cemiyeti aleyhine tedbir ittihazına kıyam edemiyordu.

İttihad cemiyeti Arnavutların sakin oldukları beldelerin hepsini tevhid etmek buna Manastır ve Selânîk vilâyetlerinin mücavir kısımlarını da ilâve eylemek suretiyle mümtaz bir eyalet vücude getirmeğe çalışmağa başlamıştı. Bu eyalete şimalî ve cenubî Arnavutluk hududlarının fasıl hattında bulunan Ohri'yi merkez ittihaz eylemek tasavvur ediliyordu. Öteden beri aralarında ziddiyet bulunan Toska ve Kega'lı Müslüman Arnavutlar tehlike karşısında ziddiyet ve husumeti unutmuşlardı. Karadağ gibi Ortodoks bir millet ve hükümet idaresine geçmek istemeyen şimalî Arnavutluğun Katolik Arnavutları da Müslümanlarla birleşmekte tereddüt etmiyorlardı.

2 - Arnavutlar, Berlin Kongresi ve tarihin garip cilvesi...

Avrupa siyasî ricali Berlin Muahedesinin açtığı meselelerin halli için asıl muahedenin akdi esnasında çektikleri zahmetten ziyade yoruluyorlardı.

Gladston müsellah bir müdahale istiyor. Lord Fiçmoris Arnavutluğun mümtaz bir eyalet haline getirilmesini tavsiye ediyordu. Osmanlı - Yunan hududunu tayin için Berlin'de bir konferans toplanmıştı. Bu konferansta Dulcigno=Ülkün limanı ile civarının Karadağ'a bırakılması da kararlaştı. Karadağ'a bırakılacak yerler için devletler üçüncü defa karar değiştirmiş oldular.

Fakat Arnavutlar çabuk davranarak burasını da silâllı kuvvetlerle işgal eylediler; bu üçüncü karara da kolaylıkla ve kansız razı olmayacaklarını Avrupa'ya anlattılar.

Avrupa artık Türklere ve Arnavutlara karşı ya gülünç bir teslimiyet göstermek yahut hasıl olabilecek karşılıkları göze alarak katî surette müsellehan müdahale etmek mecburiyetinde kalmıştı.

Avrupa devletleri bir top atmamak, karaya bir nefer çıkarılmamak şartıyla bir deniz nümayişine karar verdiler; gemileri ile Ülkün limanını doldurdular; iki aydan fazla burada kaldılar.

Tarihin ne garip, makûs cilveleri vardır.

Yıldırım Beyazıd Bizans imparatorluğuna ait olarak Anadolu'da kalmış ve muhafızı teslim olmaktan imtina emiş olan Alaşehir Kalesini Osmanlı mülküne ilhak etmek istediği vakit, Bizans imparatorluğundan Bizans askeriyle gidip burasını zapt ve kendisine teslim eylesmesini istemiş, bu kaleyi bu suretle elde etmişti. (1391)

Şimdi devletler Osmanlı padişahını Berlin'deki kararın yerine gelmesi için Karadağ'ın silâhla Arnavutlardan alamadığı yerleri icap ederse kendi tebaasına karşı asker gönderip silâh kullanarak ve kendi tebaasının kanını dökerek Karadağ'a teslim eylemeğe davet ediyorlardı.

(Bu hâdise şimdi bize İstiklâl Harbinde Yunan istilâsına mukavemete çalışan vatan evlâdını kahır ve mahvetmek için Vahidettin'in İngiliz yardımıyla ve kuva-yı inzibatiye namıyla Anadolu'ya asker sevk etmek suretinde irtikâb ettiği *millî hiyaneti* hatırlatıyor.)

Bâb-ı Âli bu davete icabeti zarurî görüyordu. Ancak evvelâ ecnebî gemilerin Ülkün'den uzaklaşmasını istiyordu. Devletlerin İstanbul'daki elçileri Arnavutlardan alamadıklarını Bâb-ı Âli'den çıkarmak üzere tehditlerini arttırmağa başladılar.

İngiliz gazeteleri Bâb-ı Âli'nin Avrupa'yı hiçe saydığından şiddetle bahsediyorlardı. İngiltere İzmir'in işgalini teklif etti. Roma ve Petersburg kabineleri muvafakat ettiler. Fransa bütün devletlerin iştiraki şartıyla rıza gösterdi; Almanya Avusturya'dan ayrılmıyordu; Avusturya ise iştirak edemeyeceğini katî surette bildirdi.

Avusturya ile Almanya'nın, dolayısıyla Fransa'nın geri durması İzmir'in işgali hakkındaki İngiliz projesini suya düşürdü. Avrupa konseri bozulmuştu. (21)

Abdülhamid galebesiyle iftihar edebilecekti. Eğer kabineler arasında cereyan eden siyasî muhabereleden vaktiyle haber alabilseydi. Halbuki padişah İngiltere'nin gösterdiği şiddetten ve başlı başına İzmir'i işgale kalkışması gibi bir hareket ihtimalinden korktu. Başında esen fırtınayı geçirmek için kaybedilecek bir dakikası olmadığını hükmetti.

Avrupa'nın istediğini elde etmekten büsbütün meymus olduğu bir anda *Ülkün*'ün terkine muvafakatini bildirdi. Fakat tes-

lim muamelesinin icrası o kadar kolay değildi. Çünkü Karadağ'a teslim edilecek noktaların hepsi Osmanlı askerinin işgalinde bulunmuyordu.

Arnavutların işgal eylemiş oldukları noktaları tutmak üzere Osmanlı askeri gelmekte olduğu duyulunca İttihat Cemiyetinin Ülkün komitesi Arnavutların bu askerle muharebe edeceklerini İşkodra'daki konsoloslara bildirdiler. Abdülhamid iptida Arnavutlar üzerine kurşun atırmak istemiyordu. Fakat başka çare olamayacağı Bâb-ı Âlice anlaşılması üzerine Derviş Paşa kumandasıyla on sekiz tabur asker gönderildi. Arnavutlar gemilerle gelen bu askerin karaya çıkarılmasına bir çok noktalarda silâhla karşı koydular.

Derviş Paşa İşkodra'da Arnavut İttihad Cemiyetinin İşkodra komitesi ve Katolik komitesi ile Ülkün'ün Karadağ'a terki hakkında anlaştı. Fakat sonra bunlar diğer Arnavut komitelerinin de reylerini almağa lüzum gördüler.

Yanına davet ettiği komite âzalarının gelmediğini görünce Derviş Paşa İşkodra'da örfî idare ilân etti, Ülkün limanının Karadağ'a terk ve ferağ edildiğini de umuma ilân eyledikten sonra Ülkün'e hareket etti. Karadağ murahhaslarını da oraya çağırdı. Arnavutlarla küçük bir müsadameden sonra Ülkün'e girdi. (24 Teşrinisani 1880) Büyük devletlerin donanmaları da limanda idiler. 26 Teşrinisani 1880'de Ülkün limanı Karadağlılar tarafından işgal olundu.

Boyana nehriyle İşkodra gölü arasındaki hududun tahdidi için bir Avrupa komisyonu teşkil edildi; bu komisyon bu işle dört sene daha uğraştı.

Yunan hududu nizamının halli de az gürültülü olmadı. Nihayet Preveze, Yanya, Meçova Osmanlı Devletine ve Golos, Yenişehir, Narda Yunanistan'a kalmak suretiyle buna da karar verildi.

Narda'nın İstanbul'da verilen karar üzerine Yunanistan'a bırakılacağı anlaşılınca Arnavut komiteleri Arnavutluğa ait meselelerin hallini şimdiye kadar aczi tamamen ortaya çıkan Bâb-ı Âli'nin elinden almağı ve Narda'yı işgal eylemeğı düşündüler.

Bâb-ı Âli bunu haber alınca Arnavut ittihadı hakkında artık şiddetli tedbirler ittihazı zamanı geldiğine hükmetti.

Derviş Paşa'yı Prizrene gönderdi. Derviş Paşa Arnavutlarla Firzovikte bir muharebe yaptıktan sonra Prizren'e girdi. Cenubî ve orta Arnavutluk komitelerinin reislerini tevkif eylemesi için Yanya valisine emir verdi.

Vali Yanya, Avlonya, Berat, Preveze eşrafını yanına çağır-
dı. Kendilerini tevkif ile Çanakkale'ye göndereceğini bildirdi. Bunun üzerine Narda'nın Yunanlılara teslimine daha ziyade mü-
manaat edilmedi. 1881 senesi eylülünde artık Narda ve Tesalya Yunanistan tarafından kolayca işgal olunmuş bulunuyordu.

Fakat Arnavutluk'ta sükûnet ve asayiş ancak iki sene sonra takarrür etmiş, o zaman hükûmetçe umumî bir af ilân olunmuştur.

Sebat ve ısrarı böyle senelerce süren ve "*Allah milletleri dinlerden evvel vücude getirmiştir.*"

Akidesine bağlanarak hareket etmiş olan bu Arnavutluk liginin vatanperverane hatırası, Arnavutlar arasında daima yaşamıştır. Bu ligin bu şekilde ortaya koyduğu Arnavutluk birliği ve istiklâli emelleri, sonraları Arnavut dilinin ve yazısının kullanılması maksadıyla birlikte (Başkım) klüpleri tarafından takip olunmuştu.

Ligin en faal âzasından Kalkandelen murahası Şeyh Mustafa Efendi'yi Abdülhamid İstanbul'a celbetmiş olduğu gibi Arnavutluğa memuriyetinde Müşir Derviş Paşa da mesele halledildikten sonra kongredeki murahaslardan Priştineli Ziya Bey'i, Komanovalı İsmail Efendi'yi, Üsküplü büyük Yaşar Bey'i, Priş-

tineli müftü Zeynelâbidin Bey'i Kastamonu'ya nefyettirmişti. Abdülhamid, sonra bunları da İstanbul'a getirterek her birini birer suretle taltif ve tatyip eylemiştir.

Bu hadise yatıştıktan sonra Arnavutluk ıslahatı meselesi Avrupalılarca şark meselesinin bir küçük parçası olup kaldı.

Arnavutluk'ta idarenin tanzim ve ıslâhı lüzumunu Avusturya ve Rusya elçileri daima ihtar ederlerdi.

3 - Sadrazam Said Paşa'nın Arnavutluk Lâyihası...

Sadrazam Said Paşa altıncı sadaretinde bu işin tacilini şifahen ve tahiren mabeyne arzeyliyor ise de maruzatını kabul ettiremiyordu. Padişah mabeynden doğruca verdiği emirlerle ve Bâb-ı Âli'nin malûmatı olmadan Petersburg sefaretı vasıtasıyla Arnavutluk ıslahatının dikkate alınmaması hakkında Petersburg kabinesi nezdinde teşebbüslerde bulunuyordu.

Rusya'nın İstanbul elçisi Zinovyef hükûmetinden aldığı talimat üzerine mabeynin bu tarzda teşebbüslerine nihayet verilmesini ve Arnavutluk ıslâhatının hızlandırılmasını resmî bir takrir ile Bâb-ı Âliye bildireceğini Sadrazam Said Paşa'ya söyledi.

Said Paşa elçiyi resmî teşebbüsün tehirine kandırdı. Saraya giderek neticeleri vahim hallere mahal kalmamak üzere ıslahat tedbirlerinin hızlandırılmasını arz ve tekid etti.

Tebliğe vasıta olan mabeynci Arif Bey huzurdan avdetinde padişahın, "Rusya imparatoru, Avusturya'nın nazariyatına iştirak etmeyeceğine eminim. Hattâ imparator bunu bana mahsusan bir vasıta ile vadetmiştir" yolunda bir iradesini getirdi. Said Paşa:

– Rusya, Makedonya'da nazariyatını Avusturya devletiyile tevhide mecburdur. Beyan buyurulan vaidin ifham ve istif-

ham şekillerinde yanlışlık olmasa, bu void katf ve vazıh bile olsa, itimad etmek bence caiz değildir.

İfadesiyle Arif Bey'i iade etti. Arif Bey:

– Oralarda ne gibi ıslahat yapılacaktır? Esbabı nedir? Evveleminde mufasal bir arıza ile arzolunsun, iradesiyle ikinci defa avdet etti. Sait Paşa:

– Islahatın şekilleri, sebepleri çok defalar arz olunmuştu. Tekrar arızaya lüzüm görmüyorum, cevabını verdi. Arif Bey üçüncü defa gelişinde:

– “Vakıa müteaddit tezkereler var ise de onları iptal edeceğim. Bu iş için düşünülen şeyleri yalnız bir kâğıt üzerinde görmek istiyorum” buyuruldu, dedi.

Bu irade üzerine Said Paşa Arnavutluğun ıslahı hakkında düşündüklerini uzun ve toplu bir arıza ile padişaha bildirdi. Fakat Abdülhamid'in geçiştirme siyaseti yine galip geldi. Hariçte bulunan Arnavutlar, Arnavutların Bulgarlara, Sırlara, Rumlara karşı haklarını müdafaa etmek, Arnavutluk'ta maarifin terakkiyiyle uğraşmak üzere cemiyetler, kulüpler teşkil ettiler; gazeteler çıkardılar.

Romanya'da *Dritta* ve *Shpresa* bunlardandır. İstanbul'da Tıbbiye Mektebinde Terakki ve İttihat Cemiyetinin esasını kuranlar arasında bulunanlardan İstorgalı Doktor İbrahim Temo da *Dritta* cemiyetinde âza olmuştu.

Bükreş'te Fransızca Renaissance Albanaise, İtalya'da da bir Arnavut millî cemiyeti teşkil olunmuştu. Bu cemiyetin riyasetinde İtalya tabiiyetinde bulunan Arnavutlardan Asele Lorechio bulunuyordu. La Nazione Albanese gazetesi de bu cemiyetin fikirlerini neşreliyordu.

Arnavutlar umumiyetle Kosova ve Manastır vilâyetlerinin Makedonya'dan sayılmasına itiraz ediyorlardı.

1896'da Dritta cemiyeti Arnavutluk'ta yapılacak ıslâhatın şu esasları takip etmesi için siyasî teşebbüslerde bulunmuş idi:

1. Ekseriyeti Arnavut olan Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra vilâyetlerinin bir eyalet halinde birleştirilerek bir Arnavut vali idaresine verilmesi, memurların Arnavutça ile Türkçeye vakıf olanlar arasından ve Müslüman, Hıristiyan kaydına bakılmayarak iktidar sahiplerinden seçilmesi,

2. Eyaletin merkezi Manastır olması, Yanya, İşkodra, Üsküp merkezlerine birer mutasarrıf tayini,

3. Üç senede bir tecdit olunmak üzere her sancaktan seçilecek altışar âza ile Manastır'da valinin riyasetinde bir (ihtiyarlar meclisi) teşkili. Bu meclis âzasını her kazada nüfusa göre Müslüman ve Hıristiyanlardan ikinci derecede müntehipler seçeceklerdir,

4. Mühimce merkezlerde ve köylerde Arnavutça ile beraber resmî dil Türkçe dahi tedris edilecek mektepler açılacaktır. Bu mekteplerde Avrupa dillerinden biri de öğretilecektir.

5. Müslüman ve Hıristiyan Arnavutlar umumen silâh altına çağırılacak, fakat Arnavut askerler yalnız Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunan hudutlarında kullanılacak, Anadolu'ya ve Arabistan'a gönderilmeyeceklerdir.

6. Arnavutlar âyinlerini icra hususunda istedikleri dili ihtiyar eylemekte serbest bulunacaklardır.

7. Siyasî entrikaların tesirlerini izale için Manastır'daki üç büyük devletin konsolosları (hangileri?) ihtiyarlar meclisinin kararlarını *-ıslâhat tahakkuk edinceye kadar-* kontrol edeceklerdir. İslâhatın teferruatına ihtiyarlar meclisi karar verecektir.

Romanya'da Arnavut kültürünün terakkisi ve inkişafı ile uğraşan Shpresa klübü Arnavutlukta Rum metropolitlerinin Arnavutça dili ile âyin icra etmesine müsaade etmemelerinden ve

Arnavut dilini tahkir ve tel'in eylemelerinden dolayı İstanbul Ortodoks patrikhanesine şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Fakat gerek siyasî, gerek dinî teşebbüs ve müracaatların hiçbirinden fayda hasil olamıyordu. Meşrutiyete kadar Arnavutluğun idaresi eski hamam, eski tas kaldı.

4 - Karadağ Prensi Nikola ve Çetine Manastır'ının mukaddes çanı...

Kırım Muharebesinden sonra Fransa imparatoru üçüncü Napolyon İtalya siyasetinde Avusturya'ya karşı Rusya'yı kendisine celp için Rusya'nın himaye ettiği Karadağ'a müsaid bulunulmasını Bâb-ı Âli'den ister, Osmanlı hükümetini bu yolda tazyik ederdi.

1857 senesinde Paris'i ziyaret ve Hôtél de Louvreda ikamet eden Karadağ prensi Danilo, imparatorun âdeti Osmanlı hükümdarıyla aynı derecede sayılabilecek hürmete nail olmuştu. Ancak Bâb-ı Âli'yi büsbütün kırmağı siyasetine uygun bulmayan imparator bu ziyaretten pek hoşlanmamıştı; Karadağ prensinin Paris'ten uzakta, kendi Karadağlıları arasında oturmasından daha ziyade memnun kalacaktı. Ama imparatorun vereceği nasihatlerden vareste kalamayacağını bildiren prensin ziyaretini kabul etmemeğı yapamamıştı.

Fransa başvekili Valevski ilk mülâkatta Prens Daniloya:

– Osmanlı elçisini ziyaret ettiniz mi? diye sormuştu. Danilo buna şiddetle ve kestirmece bir hayırdan başka cevap vermemişti.

Valevski – İmparatora takdim edilmek için Osmanlı elçisi Mehmed Cemil Bey'e müracaat eylemeniz münasip olurdu, diye tavsiye edilince Danilo şiddetle:

– Ölürlüm de bunu yapmam, demişti.

Âli Paşa Danilo'nun bu hareketlerinden ve Fransa'ca prence gösterilen bu teveccühlerden küplere biniyordu. Fransa sefareti baş tercümanı Amedée Outreye:

– Bizi artık “Avusturyalı” olmakla itham etmeyiniz. (22) Yoksa ben de sizi “Rusyalı” olmakla itham edeceğim. Âlem bizi pek aşağı düşüştüğümüzü sanıyor. Fakat padişah ile bir “*haydutlar reisine*” aynı alâka gösterilmesini kabul edecek derecede bayağılaşmadık daha.

Demişti. Kıbrıslı Mehmet Paşa da Karadağ'da Osmanlı askerlerine yapılan işkencelerden şiddetli şikâyetlerde bulunuyordu:

– Bize barbar derler. Bu Avrupa mahmillerinin yaptıklarını hangi Türk yapmıştır? Umarız ki hakikat meydana çıkacak ve nihayet Fransa'da kendisine Hıristiyan demenin medenî demek olmayacağı anlaşılacaktır.

Fakat Osmanlı ricalinin hiddetleri, şikâyetleri Karadağ prenslerini tuttıkları yoldan geri çeviremiyordu. Rusya gibi bir hâmi bulduktan sonra...

Karadağ'a dostluk göstermekte Avusturya da Rusya'yı takip etmekte gecikmeyecekti.

1877'de Dalmaçya'da seyahat ederken Avusturya imparatoru Fransuva Jozef, Kataro limanında Karadağ prensi Nikola'nın ziyaretini kabul etmişti. Karadağ'ın yüksek tepelerinde ateşler görünüyordu. Bu hal imparatorun hoşuna gitmişti.

– Biraderim pek yükseklerde oturuyor, demesi üzerine prens de:

– Ne yapayım, Türkler toprağı aldılar, Avusturyalılar da denizi. Bana yalnız gökler kaldı, cevabını vermişti.

Prens Nikola uğraşa uğraşa toprak da aldı; denize de çıktı.

«Çal, çal, ey aziz çan!
 Sen Sırlara Allah vergisi olan kan dalgalarının
 Uğrunda aktığı mukaddes imanı ilân ediyorsun.
 Çal çal ki havada ve bulutlarda senin tatlı sesin yankılsın
 Asrımızın tebcil eylediği bütün kahramanları
 Kara Yorgiler'i Danilolar'ı selâmla.
 Seslerin Müslümanlara bildirsün ki,
 Kudretleri ne kadar büyük olursa
 Onları mahvetmekle milletimin galebesi de
 bir kat daha büyük olacaktır.»

Bu bir şarkıdır ki, Çetine manastırının mukaddes sayılan çanı kalbinde İslâm ve Türk düşmanlığı duygularını besleyen Prens Nikola'ya ilham eylemişti.

Fakat Prens Nikola siyasetini daima böyle ilhamlara kapılarak idare etmiş değildi. Onun Abdülhamid ile iyi geçindiği uzun zamanlar dahi olmuştur. Böyle günlerinde (Türke!) başlığıyla ter-tip ettiği diğer bir şarkının son beyitlerinde de şöyle diyordu:

«Sen benim eski düşmanım isen de
 Senin kıymetini düşürmek isteyenlere kızarım!
 Cenkte sana kim denk olabilir? sorarım!
 Biz müstesna! Biz bir avuç fıkara!
 Şimdi ki artık birbirimizi tanıyoruz,
 Şeci kalblere lâyük olan karşılıklı hürmet ve takdiri
 birbirimize gösterelim.
 Ah! Yorgunluktan bitkin halkımız
 Artık biraz serbestçe nefes alsın!»

Abdülhamid Balkan devletleri arasındaki zıddiyetleri, rekabetleri, münakaşaları körükleyerek bu devletlerin aralarında anlaşamamalarını temine çalışırdı. Bu hususta en ziyade Karadağ prensi Nikola'dan istifadeyi mümkün gördü.

Prens Nikola İstanbul'a geldiği zaman kendisine fevkalâde ikram edilmişti; Abdülhamid prense Boyacıköyü'nde güzel bir yalı vermişti. Paraca sıkıntılı zamanlarında iki defa da yirmi-şer bin altın hediye etmişti.

Rusya ve Avusturya imparatorlarının okşadıkları Prens "Nikitanın" şerrini tahfif ve tahdid için Abdülhamid daima tat-yip mesleğini takip eder, bu bapda vesile ihzar etmek üzere Çetine elçisine Nikita ile kumar oynattı para kaybettirirdi. Veliah-di Danilo'ya da ayda bin lira tahsisat bağlamıştı. (23)

5 - Avusturya'nın gizli Arnavutluk plânı ve Abdülhamid'in Balkan siyaseti...

Şimalden Selâniğe imtidad eden yolun sahibi Arnavutlu-ğun da hâkimi olur.

Avusturya Selâniğe göz atmıştı; o vakitten beri bir Arna-vutluk politikası takip ediyordu. Avusturya için denize mahrec olan Adriyatik sahillerine büyük alâka göstermemek de kabil değildi.

Bosna-Herseğin işgalinden sonra Avusturya memurlarının Arnavutluk'ta faaliyetleri artmıştı. Karadağ Avusturya'nın ce-nubunda mühim roller oynayabilecek bir Rus müttefiki idi.

Şimal Arnavutları, bilhassa Katolik Arnavutlar ise asırlar-dan beri Karadağ'ın düşmanı idiler. Harp zamanında bu Arna-vutlar Kadağlıları oynıyamıyacak bir hale getirebilirlerdi. Avus-turya siyaseti umumiyetle Arnavutlar arasında anarşiyi körükle-mek, Arnavutlarda millî hissî uyandırmadan onları Balkanlarda Sırp nüfuzuna mukavemet eden bir unsur olarak kullanmak te-mayüllerini gösteriyordu.

Avusturya propagandasını en ziyade faaliyetini papazlar vasıtasıyla Kâtolik Arnavud kabileler arasında yapıyordu.

Yerli papazlar umumiyet itibarıyla cahildiler ve Arnavutluğun garbi şimalisinde nüfûz, Kâtolik tarikatlarına mensup bu papazların ellerinde idi.

Fransiskanerler daha on dördüncü asırda Bosna'dan Arnavutluğa yayılmışlardı. Fakat Sultan Mehmed'den özel bir ferman almışlar ve bunu halefleri padişahlara da teccid ettirmişlerdi. Avusturya yerlilerden intihap ettiği papazları da Salzburg'ta tahsil ettiriyordu. Osmanlı - Avusturya muharebelerinde bu papazlar Avusturya'ya hayli hizmetler etmişlerdi.

1842'den sonra Cizvitler kendilerinin ekmemiş oldukları tohumun mahsulüne iştirak için Arnavutluğa gelmeğe başlamışlardı. Fransiskaner emirlerini Avusturya'dan aldıkları halde Cizvitlerin başı Roma'ya bağlı idi. Fransiskanerlerin Arnavutlukta açtıkları mekteplerde Arnavutça tedris olunuyordu; Cizvit mekteplerinde ise İtalyanca.

Ne olsa Arnavutluk'ta Kâtoliklerin himayesi Avusturya'nın elinde kalmıştı. O bunu siyasetinin bir aleti saymakta idi. Konso-loslari İtalya tarafları olduklarından şüphelendikleri papazları uzaklaştırmak, ukubetlere uğratmak için uğraşıp duruyorlardı.

Avusturya altınları bu rahiplerle Arnavut beyleri vasıtasıyla fakir Arnavutluğa yayılıyordu. Bir altının bir servet sayıldığı bu taşlık diyarında Avusturya'nın bu semahati ve yardımı yerli zenginler meydana çıkarıyordu.

Fransiskaner rahipleri İslavlara mukavemet için Hıristiyanlar arasında Arnavut vatanperverliğini tahrik ve teşvikten bile hâli kalmıyorlardı.

Avusturya Kâtolik rahiplerinin aralarına sokulamadıkları Müslüman Arnavutları da kendisine bağlamak için teşebbüsler-

de bulunuyor, Müslümanların kesif buldukları yerlere ilmî tedkiklerde bulunmak için âlimler gönderiyordu.

Bir Macar jeoloğu Baron Nopka bütün şimalî Arnavutluğu gezerek oraların jeolojik haritasını tanzim etmişti. Nopka yanına terfik edilen zaptiyeleri yolda kaybedecek tarzda davranarak yerli Müslümanlara en ufak hizmetleri için bir prens gibi bahşişler dağıtmıştı.

1909 sonbaharına kadar İşkodra'da konsolos olan Mösyö Karl, dil tedkiklerine meraklı idi. Ekseriya yanına kimseyi almayarak Karadağ hududuna yakın dağ köylerini dolaşır ve Arnavut dilini tedkik ederdi.

Zaten ne Avusturya memurları Arnavut büyüklerine para dağıttıklarını gizliyorlardı, ne de bunlar aldıklarını... Bir çok Malisör kabileleri Avusturya'ya bağlı idiler; Hıristiyan Toskolar arasında Yunanistan ile münasebetleri olanlar da bulunurdu.

Arnavut beylerinden Avusturya'dan İtalya'dan para alanlar var idi diğer taraftan bütün bu beyler içinde Abdülhamid'den para, atıyye, paşalık ünvanı almağı birer hak gibi telâkki etmeyen hemen yok gibi idi. Arnavutluk o kadar fakir idi ki...

Buna rağmen Arnavutlar hakikî olarak hiç bir tarafa satılmıyorlardı. Bâb-ı Âli ile Avusturya hükûmeti arasında on beş kadar ihtilâflı mesele vardı.

Sefaret nihayet bunların Avusturya'nın talebi dairesinde halledilmezse iki hükûmet arasında diplomatik münasebetlerin kesileceğine dair bir takrir vermişti. Bunların icrasını temin için irade sadır olmuş ve tahriren sefarete tebligat ifa olunmuştu. Sefir Baron dö Kalis bu teminatı aldıktan sonra mezunen Viyana'ya gitmişti.

Bu meseleden birisi şu idi:

Arnavutlukta zaptiye neferlerinden yetişerek livalığa kadar çıkmış olan Mehmed Paşa Üsküp'de Avusturya konsolosha-

nesi memurlarından birine hakaret etmişti; ahaliye zulüm etmekle de itham olunuyordu. Hükûmet Avusturya'ya karşı Mehmed Paşa'nın Arnavutluk'ta bir memuriyette istihdam olunmamacığını taahhüd eylemişti.

Bu taahhüd ve teminden pek az zaman geçmiş idi ki, Mehmed Paşa "karihadan" Metroviçe jandarma kumandanlığına tayin olunmuştu. Bu hal Avusturya hükûmetine pek dokunmuştu.

İhtilâflı meselelerden bir ikincisi de Halep'deki Avusturya konsolosunun çiftliğine mütedair idi.

Bu konsolos vakit vakit vilâyet dahilinde parça parça fakat birbirine yakın veya muttasıl olarak birçok arazi satın almış, bu suretle gayet büyük bir çiftlik elde etmişti. Halep "Emlâk-i seniye" memurları konsolosun çiftliğinden intifa daiyesine düşmüş olmalarıyla Avusturya sefreti ya bu müdahalenin menini, ya çiftliğin devletçe mübayaasını yahud konsolosun bunu başkasına satmasına mümanaat edilmemesini teklif eylemişti; 25.000 lira mukabilinde çiftliğin hükûmetçe satın alınması mukavele edilmiş iken paranın tediyesinde gecikme oluyordu. Sefaret de paranın verilmesi için Bâb-ı Âli'yi sıkıştırıp duruyordu.

Said Paşa altıncı defa sadrazam olunca sefaret maslahatgüzarı gelerek Mehmed Paşa'nın taahhüd olunduğu üzere Rumeli'nden kaldırılmasını Bâb-ı Âliye ihtar etmesine dair Avusturya Hariciye nezaretinden aldığı telgrafı okudu. Çiftlik meselesinde de hükûmeti taahhüdünü yerine getirmeye davet etti.

Said Paşa hali padişaha arzeyledi. Mehmed Paşa'ya dair bir irade çıkmadı; çiftliğin parası verilmesi emrolundu.

Tam bu sırada da Mehmed Paşa'nın haremi hanıma şefkat nişanı verildi. Bu da Avusturyalılarca hükûmet ve padişah nezdinde Mehmed Paşa'nın memduh olduğuna alâmet ve Avusturya nüfuzuna bir darbe sayıldı.

Maslahatgüzar Bâb-ı Âli nezdinde ihtarlarını teyid etti. Bizzat Avusturya imparatoru da Viyana'da bir suvarede elçi Mahmud Nedim Bey'e bu mesele hakkında müessir bir lisan kullandı. Sadrazam bunu da padişaha bildirdi. Gene bir irade sadır olmadı. Avusturya hükûmetinin ihtarları sıklaştı. Nihayet Mehmed Paşa Halep vilâyeti jandarma kumandanlığına kaldırıldı.

Halep'e gitmek için Selâniğe gelince Mehmed Paşa orada ikameti uzatarak gene Kosova'ya avdet esbanını temine çalıştığı şayi oldu. Bu haber Viyana'ya aksedince Kont Golohofski Mahmud Nedim Bey'e:

– Avusturya hükûmeti Osmanlı sularına donanma göndererek Osmanlı Devletine bu yoldan taahhüdünü icra ettirmeğe karar vermiştir.

Dedi. Mahmud Nedim Bey bu tebliği Hariciye nezaretine yazdı. Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa doğruca mabeyne giderek işi başkâtibe bildirdi.

(Bu gibi işlerin mukteziyatı Bâb-ı Âli ile Seraskerlik makamına aittir.)

Yolunda bir irade alarak Sadrazam Said Paşa'nın yanına gelip meseleyi hikâye etti ve bir tezkere ile resmen de malûmat verdi. Said Paşa Seraskere:

(Mehmed Paşa irade ile Halep jandarma kumandanlığına tayin olunmuştu. Selânik'te ikametini uzatmasına mahal yoktur. Askerî nizamatina göre derhal memuriyeti mahalline gitmeğe mecburdur. Aksi halde daire-i askeriye iradenin hükmünü tenfiz ettirmelidir.)

Diye yazmasıyla Mehmed Paşa Halep'e gönderildi. Fakat orada da İngiltere tebaasından iki kişiyi sokakta tutup birini dövdü; diğeri yaraladı. Bundan İngiltere sefareti şikâyet etti. Said Paşa bu defa da:

(Asayiş bizzat ihlâl eden bir adamın asayiş muhafaza vazifesiyle mükellef olan jandarma kumandanlığında istihdamı hükûmete uymaz) diye maruzatta bulundu. Bunun üzerine Mehmed Paşa gene jandarma kumandanlığıyla Bağdat'a kaldırıldı.

Arnavutluk ahvaline tamamıyla vukufu olan bir zat son günlerde yazdıklarına ilâveten bana şu izahatı vermiştir:

Müşir Mehmed Ali Paşa'nın yanında Yakova eşrafından Krasniç kabilesi reisi ve meşhur Bayram Sor'un babası Şakir Ağa ile Gaş kabilesi reisi Rüstem Bayram bulunmuştu; Arnavutluk'ta şecaatleriyle nam bırakmış olan bu iki Ağa ölünceye kadar paşa'nın yanından ayrılmamışlardı.

Mehmed Ali Paşa'nın öldürülmesi Arnavutlar arasında, tabîî olarak, en büyük bir hâdise sayılmıştı. Emsali pek çok olduğu üzere bu hâdise hakkında da o zaman bir şarkı tanzim olunmuştu.

*Semstat Kralat râhı teli,
Pse pırzihet Pirzereni?
Ne murtad si na çöy devleti!
Do mezan tok meni!*

(Yedi düvelden telgraf geldi: Prizren neden karıştı diye? Devlet bir mürted gönderdi, toprağımızı versin diye.)

Beitleriyle başlayan ve Şakir ile Rüstem Bayram'ın hamasetini tebcil eden bu şarkı o senelerde Mehmed Ali Paşa'ya karşı Arnavutlar'ca beslenen kin ve husumet duygularını gösteriyordu. Ancak sonra bu duygular tamamıyla değişmişti. O kadar ki şimalî Arnavutluk'da Mehmed Ali Paşa'nın kabri mukaddes bir türbe gibi ziyaret edilir, tutam tutam toprağı hastalara şifa diye alınır olmuştu.

Yanya, Narda gibi Arnavutluk bölgelerinin Yunanistan'a geçmesine mâni olmak üzere cennuptaki hareketleri idareye iş-

tanbul'dan hususî talimat ile Abidin Paşa'nın kardeşi Rumeli Beylerbeyisi Veysel Paşa gelmişti.

Veysel Paşa bu husus'ta en kuvvetli yardımı cenubî Arnavutluk'ta şöhret ve nüfuzu büyük olan Ergiri Bektaşî Şeyhi Ali Efendi'den görmüştü.

Derviş Paşa ile Arnavutlar arasında iptida şimalde Çerna-leva Boğazında iki gün süren bir muharebe oldu. Arnavutlar dağıldılar. Derviş Paşa Prizren'e girdi; oradan Luma'ya geçti. Sonra Doda kalesinde yeniden muharebeye tutuştu; bu defa Arnavutların eline dört katır topu bırakarak Luma'ya ricat etti.

Derviş Paşa Arnavutların bu muvaffakiyetini Avrupa'ya karşı ehemmiyetli ve Arnavud kuvvetini büyük göstermek gibi bir hattı hareket takip ediyordu.

Kendisi bir müddet Luma kazasının merkezi olan Bitsanda Luma eşrafından Ahmed Ağa'nın *-eski Şûra-yı Devlet azasından bay Malik'in babası-* konağında kaldı. Ahmed Ağa'ya yüzbaşılık rütbesi tevcih ettirdi.

Fakat bugünlerde hükûmetin hariçten gördüğü taziyikler üzerine Arnavut kıyamına karşı İstanbul'da hava değişmişti. Derviş Paşa on sekiz taburla Prizren'e yürüdü. Orada eşraf arasında tefrika salarak ittifakı bozdu; tevkiflere başladı.

Prizren'de kongreye riyaset eden müderris Prizrenli Mürteza Efendi de tevkif edileceğini anlayarak düşman toprağına, Karadağ'a kaçtı; Mürteza Efendi orada ölmüştür.

Derviş Paşa'nın şimalî Arnavutluğu sakinleştirmedeki muvaffakiyeti sarayca mevkiini pek parlatmıştı.

6 - Arnavutluk üzerinde Avusturya-İtalyan rekabeti...

İşkodra valisi Lâtin papazlarından birini *-mabeynden istizan ile-* vilâyet haricinde bir mahalle nefyolunmak üzere muhafaza altında yola çıkarmıştı. Avusturya elçisi “Katolik papazların himayeleri Avusturya devletine ait olduğundan bu papazın da Avusturya konsolosu huzuruyla muhakeme icra olunmasını ve cürmü sabit olursa hakkında ona göre hüküm verilmesini” hariciye nezaretinden ve sadaretten talep etti.

Sadrazam Said Paşa Osmanlı tebaasından olan Lâtin papazlarının himayesine ve Avusturya konsolosu huzuruyla muhakemesine itiraz etti. Baron dö Kalis müddeasını Fransızca matbu iki ferman tercümesi ve hariciye nezaretinden sefarete yazmış bir cevabî takrir ile ispata tevessül eyledi.

Said Paşa tetkikata girişti. Anlaşıldı ki:

Fermanlar Üçüncü Sultan Ahmed zamanında verilmiş ise de bunlar yalnız Avusturya imparatorluğuna tâbi rahipler ile garp kilisesine merbut ruhanî müesseselerin sıyanetini mutazammın bulunuyordu; bunlar da Osmanlı tebaasından olan papazların muhakemesinde Avusturya konsoloslarının huzuru şart olduğuna delâlet edecek bir kayıd yoktu.

Ancak Kâmil Paşa sadaretinde ve Kürt Said Paşa'nın hariciye nezaretinde Bâb-ı Âli ile Avusturya hükûmeti arasında zuhur eden ihtilâfî hal maksadıyla vükelâ meclisi kararı ve irade-i seniye ile cevabî takrirden Osmanlı tabiiyetindeki papazların da muhakemelerinde Avusturya konsolosları tarafından himayelerine salâhiyet verilmişti.

1262 H. senesine kadar katoliklerin ruhanî reislerine ait “evamir-i âliye” doğrudan doğruya yani Avusturya sefaretinin tavassut ve takriri inzimam etmeden veriliyordu; sefaretin ta-

vassutu ancak o tarihten sonra başlamıştı. Hatta bu tarihten sonra bile üç Lâtin piskoposuna İstanbul patrikliğinin takriri üzerine “emr-i âli” verilmişti ki bu da Avusturya sefaretinin tavassutunun ahde müstenid olmadığını gösteren bir delildir.

Fakat Abdülâziz devrinde Katolik Ermeniler arasında çıkan sasonist, gürültüleri İşkodra, Saray Bosna ve Travnik'teki katolik ruhanî reislerine Avusturya sefaretinin takririyle ferman verilmesine serrişte itihaz olunmuştu. Avusturya buralarda kazandığı bu haktan sonra Bosna, Herseği benimsemeğe başlamış, H. 1262 - 1846'dan 32 sene sonra burasını işgali altına almağa muvaffak olmuştu.

Said Paşa meseleyi vükelâ meclisine koydu. Kâmil Paşa sadaretinde verilmiş iradeli kararın haricine çıkmağa imkân görülemedi. Ancak nefy için jandarmalarla yola çıkarılan papazın vilâyet merkezine iadesi ve konsolosu huzuruyla muhakemesi İşkodra'ca ve bütün o havalice acaip ve muzır bir tesir icra edecekti. Buna sebebiyet vermektense papazın hünkâr tarafından affa mazhariyeti ilân olunması tasvip edildi; mazbatasını arzolundu. Mucibince sadır olan irade vilâyete tebliğ kılındı.

Papaz tahliye edildikten sonra mabeyn başkitabetinden sadarete gönderilen bir tezkerede eski vükelâ heyeti kararı ve irade evrakının gönderilmesi irade ile istenildi.

Böyle işlerde iradelerin elden çıkması doğru bir şey olmayacağını bilen Sadrazam Said Paşa istenilen evrakın gönderilmesini tehir etmesini Âmedci Mehmed Ali Bey'e tenbih etti. İki ay kadar vakit geçti. (24)

Fakat mabeyn böyle mesuliyetli şeyleri pek unutmazdı. Mahud evrak yeniden aranıldı.

Kâğıtlar meydandan kalksa bile vükelâ heyetinin son mazbatasında bunların muhteviyatından bahs olunmakta bulunmasıyla icabında bununla istişhad kabil olacaktı. Said Paşa pa-

dışaha emniyetsizlik demek olacak muamelesinde ısrar edemedi. Âmedci bey aranan evrakı senet mukabilinde mabeyn başkâtibine teslim eyledi.

Bu gibi müdahaleler, sıyanetler ile Arnavutluk'ta Avusturya nüfuzu gittikçe artıyordu. Bu hal İtalya'yı çileden çıkarıyordu. Müselles ittifakın en iyi günlerinde bile Viyana ile Roma arasında Arnavutluk meselesi ihtilâflar menbaı oluyordu.

Avusturya Arnavutluk'la her noktadan alâkadar oluyordu. İstanbul'da elçisi baron dö Kalis bir defa Arnavutluk'ta maarifin ıslahı lâzım olduğuna, bu ıslahatın Devlet-i Âliyece de faidelerine dair uzun bir mukaddemeden sonra Sadrazam Said Paşa'ya Arnavutların okuyup yazmaları için Lâtin harflerinin kabul olunmasını, o harflerle Arnavut lisanında kitaplar basılmasını ihtar eylemişti. Said Paşa da:

– Maarife umumiyetle ehemmiyet verilmesi ve o yolda tedbirler ittihazı lüzumunu teslim ederim; fakat Arnavut elifbesinin Lâtin harfleriyle olmasını devletin menfaatine katiyyen muhalif görmekteyim.

Cevabını vermişti.

Bir ecnebî elçi tarafından Bâb-ı Âli'de ilk defa hakkında böyle bahis yürütülen bu Arnavut harfleri meselesi Abdülhamid'in son saltanat senelerinde hükûmetle Arnavut münevverleri arasında olduğu kadar Arnavut büyükleri arasında da münakaşa ve mücadele mevzuu olmuş, hasseten meşrutiyetin ikinci ilânından sonra parlamıştır.

1904'de Colohofski ve Tituni Venedik'te yaptıkları bir mülâkatta, Arnavutluk işlerinden de bahsederek Manastır ve Kosova vilâyetlerinin birer kısmı Arnavutluk hududuna dahil olduğuna karar vermişlerdi.

İtalya nazırları “Adriyatik’te İtalya’nın hak ve menfaatleri Arnavutluğun atisine tâbidir. Avlonya limanına kim malik olursa Adriyatığın hâkimi de o olacaktır” diyorlardı.

İtalya Habeşistan’da büyük bir darbe yiyip Afrika’dan ümidlerini kesince nazarlarında sahillerinin tam karşısındaki Arnavutluk günden güne kıymetini artırıyor. Bunun için orada menfaat ve ilgilerini çoğaltmağa, kuvvetlendirmeğe bakıyorlardı. İtalya İtalyan kültürüne tekabbül edecek müstakil bir Arnavutluk taraftarı görünüyor. İtalyan siyasî memurlarının aldıkları talimat Arnavut milliyetperverliğini, Arnavut vatani fikrini inkişaf ettirmek esaslarını takip ediyordu.

İtalya’nın bu siyaseti cenubî Arnavutluk hakkında emeller besleyen Yunanlıları kuşkulandırıyor.

Bunu bilen İtalyanlar da Avusturya ile Yunanistan arasında Arnavutluk hakkında bir ihtilâf aktedilmesinden korkuyorlardı. Arnavutluk’ta Avusturya ve İtalya rekabeti nihayet iki müttefikin arasını açmağa sebep olabiliyordu. Bunun önüne geçmek fikriyle 1897’de iki devlet arasında üç maddelik bir anlaşma aktolunmuştu:

1. İki devlet Arnavutluk arazisinde ilgileri olmadığına dair birbirlerine teminat verirler,
2. Arnavutluk’ta statükonun muhafazasına yani Osmanlı hâkimiyetinin devamına taraftardılar,
3. Bu statüko muhtel olduğu takdirde Arnavutluğu muhtar veya müstakil bir hükümet haline koymağı birbirlerine karşı taahhüd ederler. (25)

Fakat böyle itilâfların, siyasî dostlukların ve ittifakların zavahirini kurtarmaktan başka birşeye yaramadığı meydandadır; çünkü İtalya olsun, Avusturya olsun bu itilâftan evvelki siyaset tarzlarını bundan sonra dahi değiştirmediler. Bu iki devlet tekmiil Arnavutluğu nüfuzları altında tutmak suretiyle benimse-

mek istiyorlardı; dört Balkan hükûmeti, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk'tan kendilerine büyükçe lokmalar hazırlayıp yutmak emelinde idiler.

İşkodra, Avusturya ve İtalya siyasî entrikalarının ve rekabetinin mühim bir merkezi idi; Avusturyalılar en ziyade şimalî Arnavutluk'ta işlerken İtalyanlar daha ziyade Avlonya'da, Yan-ya'da çalışıyorlardı. Arnavutlukta Slav propagandası Sırp'lar ve Bulgarlar tarafından yapılırdı; fakat bu propaganda Yunanlıların ve İstanbul Rum patrikhanesinin cenubî Arnavutlukta kiliseleri ve mektepleriyle yaptığı elenizm propagandası yanında her vakit zayıf kalıyordu.

Meşrutiyetin ikinci ilânı Arnavutluk hakkında beslenen emelleri çok değiştirememiştir.

7 - Şark Meselesinin en çapraşık bölgesi: Makedonya...

Makedonya Meselesi...

Berlin Muahdesesiyle Osmanlı Devleti Makedonya'da ıslahat yapmağı taahhüd eylemişti. Fakat bu ıslahat binnisbe kuvvetli zamanlarda Gülhane Hatt-ı Hümayunuyla ve 1856 fermaniyle konulan umumî prensiplere benzemeyecekti. Bunlar tebaasının Müslüman olmayan kısmı üstünde kendisinden ziyade ecnebîlerin nüfuzu hâkim olan parçalanmış ve zayıf bir devletin yapmağı kendini mecbur gördüğü icraattan ibaret kalacaktı. Bunun için büyük bir hüsnü niyet ve gayret, derin vukuf ve ihata lâzımdı.

Tanzimattan sonra teftişler, ıslahat teşebbüsleri en çok haricî taziyekler neticesinde vaki oluyordu. Abdülhamid, umumî veya mahalli ıslahat yaparak istibdadından vazgeçmekten ise vi-

lâyet vilâyet kıtaları elden çıkarmağı saltanatı ve tahtı için ehven addeylıyor gibi görünüyordu.

Böyle kaybedilmeğe mahkûm kıtaların başında Makedonya bulunuyordu. Rusya, Osmanlı Devletinin taksimi hususunda büyük Napolyon'la anlaşamadıktan ve Osmanlı ülkesinden en kıymetli parçayı kendisi yutamıyacağını anladıktan sonra, siyaset ibresini Osmanlı idaresindeki Hıristiyan kavimlerin kurtarılması yoluna tevcih suretiyle Osmanlı Devletini içinden yıkmak programını takibe başlamıştı.

Osmanlı Devleti, Hıristiyanları âyin ve mezheplerinde serbest bırakmış, ruhanî reislerine ve cemaat meclislerine birçok imtiyazlar vermiş, kendilerini kültürce ve sosyal şartlarca Müslümanlara tefevvuk edebilecek bir durumda tutmuştu.

Kuvvetli olduğu günlerde bu siyasetin o kadar büyük mahzuru görülmemişti. Fakat bu teşkilât dahilinde yetişen unsurlar Rusya gibi haricî düşmanlara kendilerine ayrı siyasî birer mevcudiyet kazanmak hırsları kolayca aşılabilir ve istenildiği gibi tahrik olunabilecek haletler gibi göründüler.

Bu düşmanlar fırsatı kaçırmadılar. Osmanlı Devletinin tebaası Hıristiyanlara verdiği silâhı kendi aleyhine kullandılar. Bu Osmanlı tebaasının zihinlerine iftirak ve istiklâl fikirlerini iyiden iyiye yerleştirdiler.

Osmanlı Devletinin modern bir Avrupa hükûmeti haline hiç giremeyeceği kanaati umumî idi. Bu halde Avrupa için karışıklıklara sebep olmamak şartıyla bu Hıristiyan tebaanın durumu değiştirilmeli idi. Avrupa'ca görülen böyle bir lüzum üzerine idi ki, her hangi bir Osmanlı Hıristiyan cemaati ayrılmışa, istiklâlini temine kalkışsa hiçbir Avrupa devleti Osmanlı Devletini iltizam etmiyor, etmemeği kendisine manevî bir mecburiyet addeyliyordu. (26)

Sırların kıyımıyla Sırp beyliğinin ve Mora İşyanıyla Yunanistan'ın teşkilinde, Paris Muahedesinden sonra Eflâk ve

Buğdan'ın bir prens idaresinde birleşmesinde, Ayastefanos muahedesiyle bir büyük Bulgaristan, hattâ Berlin Muahedesiyle bir küçük Bulgaristan prensliğiyle bir Şarkî Rumeli eyaleti tesisinde bu siyaset en başlı âmil olmuştur.

Paris Muahedesine kadar Avrupa'ca Osmanlı Devleti bir Asya devleti, yani Avrupa medenî devletleri ailesi haricinde telâkki ediliyor, mütemeddin Avrupa devletlerinin birbirine karşı hak ve muamelelerinin müsavaten ona karşı da tatbikine lüzum görülüyordu.

Bu muahede ile Osmanlı Devleti medenî âlem hududundan içeriye alınmış, Avrupa konserinin bir uzvu sayılmıştı. Bu durumda Avrupa devletlerince Şark Hıristiyanlarının Avrupa halkına mahsus umumî haklardan istifade edebilecekleri zannediliyordu.

Osmanlı Devleti, kendisine karşı siyasî nazarların bu tahvülünden istifade edemedi.

O vakte kadar Hıristiyanlar ne devletin asıl mayasını teşkil eden Türklüğü temsil edebilmiş, ne de Osmanlı Devletinin kendi devletleri olduğu his ve fikri kalplerine, zihinlerine yerleştirebilmişti.

Bâb-ı Âli, Paris Muahedesi üzerine dahilî siyasette kuvvetli, emin, bilgili adımlar atamamış, tetkiksiz ve mütereddid ıslahat teşebbüsleriyle boş yere oyalanmıştı. Hıristiyanlar eskisi gibi Osmanlı idaresini kendilerine yabancı bir boyunduruk saymakta devam ediyorlardı.

Avrupa devletleri Paris Muahedesiyle ortaya konulan nazariyelerin tatbik kabiliyeti olamayacağını anlamakta gecikmediler. Onlar zaten bu tatbikata meydan vermediği de hususî menfaatlerine uygun bulmuyorlardı.

Bu sebeple idi ki, Osmanlı Devletinin dahilî işlerine müdahale siyaseti bundan sonra kendileri için ihtiyar olunacak en muvafık, hakikatte en kârlı yol görünüyordu.

Bu müdahale siyaseti seneler geçtikçe kuvvetlendi; şarkta Hıristiyanların himayesi, hallerinin islahı gayreti arttıkça arttı; araya istirkaplar girdi. Hiç bir devlet diğèrinin kendisinden fazla nüfuz kazanmasına meydan vermek istemiyordu. Ayastefanos Muahedesinin Berlin'de tadili bundan ileri gelmişti. Berlin Muahedesini tanzim edilirken Osmanlı Devleti Müslümanları, Hıristiyanları bir unsura mensup sayılan Bosna-Hersek'te âsaişin iadesinde, İslâm ve Hıristiyan arasında anlaşma temininde âciz görülerek bu bölge Avusturya'nın işgaline verilmişti. (27)

Rumeli'deki Hıristiyan unsurlar arasında bir nevi muvazene tesisi maksadıyla Şarkî Rumeli Bulgaristan ile birleştirilmemiş, Makedonya doğrudan doğruya Osmanlı idaresinde bırakılmış idi.

Makedonya'nın da Bosna-Hersek gibi yalnız bir devletin işgaline verilmesine imkân olamazdı. Burada muhtelif unsurların menfaatleri, civardaki küçük hükümetlerin hırs ve ilgileri buna müsait değildi.

Şark meselesinin en çapraşık ve tehlikeli safhalarından biri olan Makedonya meselesi üç veçhe arzeder:

1. Mahallî veçhe, 2. Balkan veçhesi, 3. Avrupa veçhesi.

Fakat bunlar hele 1897'den sonra birbirine dolanmış gibi bir vaziyette görülür.

Makedonya'nın etnografik haritasına bir göz atmak, burada sakin ahalinin muhtelif unsurlara mensup olduğunu, bu unsurların karmakarışık bir halde yerleşmiş bulduklarını görmeye kiyafet eder.

Burada Türkler, Arnavutlar, Bulgarlar, Rumlar, Sırlar, Ulahlar, Yahudiler yan yana âdeta dirsek dirseğe yerleşmiş gibidirler.

Bir köşede biri biri yanına yığılmış, arap saçığı gibi sarmaş dolaş olmuş görünenlere, başka bir bölgede biri birinden iyice

uzaklaşmış olarak tesadüf edilir. Bir yerde kalabalık olan bir cemaat başka bir noktada dağılmış, ufalanmıştır. Burada ayrılanlar, ötede birleşirler; burada kaybolanlar biraz ötede meydana çıkar.

Hıristiyan Makedonyalı mefhumu mutlak surette ne Bulgarı, ne Rumu, ne Sırbı ifade eder. Bir Makedonyalı Hıristiyanın kendisini bazan Bulgar, bazan Sırp gösterdiği bazan da milliyetini bile bildirmek istemiyerek:

– Hıristiyanım! demekle iktifa ettiği çok görülmüştür.

Hasılı Makedonya garip bir milletler mozaiki, bir cemaatler halitası idi. Yüzlerce senelik Osmanlı idaresi bunların ırkî şahsiyetlerini öldürmemiş, kaybettirmemiş, bilâkis muhafaza eylemişti.

8 - Makedonya'nın Osmanlılığı, mezhepler, kiliseler ve Hıristiyanlık...

Osmanlı idaresinin bütün Balkan memleketlerine şamil olan bu siyaseti bir Yunanistan, bir Sırbistan, bir Karadağ, bir Bulgaristan, hatta daha sonra bir Arnavutluk teşekkülünü intac eylemiştir.

Zaman zaman Balkanlarda teşekkül eden bu hükümetler Makedonya'da mevcut ırkdaşlarının hallerini islah talebi gibi bahanelerle gözlerini bu kıtaya diktiler.

Bu sebeple ırk davaları, mezhep davaları ortaya atıldı. İslâm, Ortodoks, Katolik, Protestan din ve mezhepleri salikleri birbirine bütün hisleri, terbiyeleriyle hasım durumunda kaldılar.

Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Makedonya'da açık siyasî ve mülkî emeller besliyorlardı. Bu üç Balkan hükümetinin üçü de Makedonya'da kendileri için rüchan ve üstünlük hakları

görüyor, bu iddialarında dile, tarihe, mezhebe istinad ediyormuş gibi davranıyorlardı.

Yunanlılar, eski çağlarda barbar saydıkları Makedonyalıların hükümdarı Filip tarafından boyunduruk altına alındıktan sonra Filip'in oğlu büyük İskender'i kendilerinden saymışlardı. (28)

Bu sebeple İskender hakikaten bir Yunanlı imiş ve Yunanistan'dan çıkıp Makedonya'yı Yunanistan'a ilhak eylemiş gibi burasını İskender imparatorluğunun kendilerinden ayrı düşmüş bir Elen kıtası telâkki ediyorlardı.

Makedonya'nın Elenliği iddiasına delil olmak üzere, Selânik ve Manastır vilâyetlerinde 650.000'den ziyade Rum bulunduğuna dair istatistikler tertip ediyorlardı; bir "büyük Yunanistan" tesisi iddiasında bu istatistiklere kıymet veriyorlardı!

Sırlar Makedonya'nın Sırp kralı büyük Duşa'nın Ege denizine kadar uzanan hükümdarlığı hududu için de kaldığını ve buradaki bir milyon Slavdan üçte birinin Sırp olduğunu ileri sürüyor, bu kıtanın hiç olmazsa büyük bir kısmını işgal ile kendilerine Selânik yolunu açmak istiyorlardı.

"*Büyük Sırbistan*" bütün Makedonya'yı olamazsa, tabii, Makedonya'nın büyük bir kısmını ihtiva etmeli idi.

Rumlar, Sırlar, hatta Romanya'nın himaye etmek istediği Ulahlar ile uğraşmak mecburiyetinde bulunan Bulgarlar ise, Makedonya'ya Bulgaristan'ın üçüncü kısmı gözüyle bakıyor, Ayastefanos Muahedesinin hükümlerine tahassürler içinde yapılıp tutuşuyor, Yunanlılardan daha müdellel istatistiklerle Makedonya'nın 2.291.121 nüfusundan 1.172.136'sının Bulgar olduğunu iddia ediyorlardı.

Takip ettikleri "*Büyük Bulgaristan*" davasında bu kadar ırkdaşı nüfus nasıl hariçte bırakılabilirdi?

Böyle mürettep istatistikler bazan gülünç bir hal alıyordu. Bu istatistiklerdeki rakkamlar âdeta bunları tertip edenlerin milliyetine göre büyüyüp küçülüyordu.

Makedonya'da Yunanlılara göre 600.000'i geçen Rumlar, diğerlerine göre iki yüz bini bulamıyordu. Bazı Bulgar istatistikçilerinin iki milyona çıkardıkları Bulgarlar, Sırlara göre 600.000'i geçemezdi.

Sırlara göre Makedonya'nın iki milyon Slavı kâmilten Sırttı; Bulgarlara göre Makedonya'da bir tek § yoktu.

Rumenler yüz bin ile yetmiş beş bin, Arnavutlar üç yüz bin ile yüz yirmi beş bin arasında tehâluf ediyordu.

Türkler için 600.000'i pek mübalâğalı bulanlar, hâkim usura ancak 230.000 rakkamını verebiliyorlardı.

Bazı hesaplara göre Türk ve Arnavut olarak Makedonya'da ancak 150 bin kişi bulunmak icap ediyordu.

Resmî istatistiklerin meydana çıkardığı neticeler ise bunlardan ne kadar farklı idi.

Daha dokuzuncu asırda Makedonya'ya girmeğe başlamış olan Türkler Kuman, Peçenek gibi namlar altında 1065, 1123, 1243 tarihlerinde takım takım buralarda görünmüş, Vardar ovasında yerleşmiş, hatta Bulgaristan'ı zaptetmiş idiler. Bu Türklerin Hıristiyan olmaları milliyetlerini değiştiremezdi.

Rumlar, Bulgarlar, Sırlar Makedonya'nın Anadolu'dan gelen Türk ordularının yalnız fethi müstenid hâkimiyetine değil, beş asırdan beri bu Türklere vatan olduğuna bile ehemmiyet vermek istemiyorlardı.

Osmanlı hükümetince yapılmış nüfus sayımına göre Müslümanlar, Makedonya umum nüfusunun yarısı nisbetinde ve ayrı ayrı Hıristiyan unsurlardan her birine faik miktarda idiler; hakikatte hangi unsura mensup olurlarsa olsunlar hayat ve mevcudiyetlerini Makedonya'da Osmanlı idaresinin bekasında görüyorlardı.

Biribirine taban tabana zıd olan bu iddialar ile birbirine karşı emniyetsizlik içinde yaşayan bu milletler arasında Bulgarlar Avrupa'nın gözdesi gibi idiler.

İstanbul Ortodoks patrikhanesi Hıristiyanlık âleminin şarkta en yüksek ve kudretli ruhanî hâkimiyetini haiz iken, zaman ile bu kudretinin kırıldığını görmüştü. Daha 535 tarihinde İmparator Jüstinyen bu patrikhaneden müstakil bir Ohri kilisesinin esasını kurmuştu.

Meşhur Bulgar Kralı Boris 864'de Hıristiyanlığı kabul ettiği zaman, düşmanı olan Bizans imparatorunun tesiri altındaki İstanbul patrikhanesinin ruhanî riyaseti altında bulunmaktan ise Roma kilisesine yaklaştığı tercih ettiğini göstermişti.

Bundan telâşa düşen İstanbul patrikhanesi Bulgar kraliyeti dahilinde "Tırnova"da müstakil bir Bulgar kilisesi teessüsüne ve bu kilise için bir Bulgar metropolit ile on piskopos tayinine razı olmuştu. Bu karar ile Ortodoksluk âleminde ne vakit müstakil bir hükûmet teşekkül ederse orada patrikhane gene en büyük dinî makam tanınmak üzere müstakil bir kilise kurulması esası kabul edilmiş oluyordu.

Bu şekilde bir hükûmet hududunun değişmesi ruhanî dairelerde de değişiklik olmasını intac eyleyebilecekti.

Sırbistan tarafları Ohri müstakil kilisesinin ruhanî dairesi dahilinde idi. İstanbul haçlıların eline düştüğü ve Bizans imparatorluğu ile beraber Ortodoks patrikliği de merkezini İznik'e naklettiği günlerde Sırların meşhur millî azizleri "Sava" patrikhaneden Sırbistan için merkezi "İpekte" olmak üzere müstakil bir kilise müsaadesi almağa muvaffak olmuştu. Bu suretle Türkler Balkanları istilâ ettikleri vakit buralarda başta İstanbul'da olmak üzere Ortodoks patrikhanesinden başka üç müstakil kilise bulunuyordu:

1. Garp eyaletlerini hududu içinde bulunduran Ohri kilisesi. Burası tam bir Slâv kilisesi değildi. (29)

2. Bulgaristan'da "Tirnova" kilisesi
3. Sırbistan'da "İpek" kilisesi.

Bu üç kilisenin reisleri kendi ruhanî dairelerindeki papazlar tarafından intihap olunurdu.

İstanbul haçlılardan istirdad olunduktan sonra İstanbul patrikhanesi bu üç kiliseyi birleştirmeye düşünüyor, fakat buna imkân bulamıyordu.

Sıdrazam Sokullu Mehmed Paşa, kardeşi Sırp papazı Makarye'nin ricasıyla İpek Sırp kilisesini ihya ile "Makarye"yi de buraya patrik nasb ettirmişti. Bu ikinci devre 1766 tarihine kadar sürmüştü. (30)

On yedinci asrın sonlarında Avusturya, İpek ve Ohri müstakil kiliseleri dairelerinde entrikalar çevirmeğe başlamıştı. İpek patriklerinden ikisi Avusturya'ya kaçmış, bunları takiben bir çok Sırlar da o tarafa hicret eylemişlerdi. Bundan sonra "İpek'de" Rum unsuruna mensup bir kaç patrik görülmüştü. (31)

Avusturya entrikaları karşısında İpek ve Ohri kiliselerine itimadı zail olan Osmanlı hükûmeti, İstanbul patrikhanesine istinad ile bu entrikaların önüne geçmeği muvafık buluyordu. Bu senelerde Osmanlı-Avusturya muharebelerinin gaileleri arasında İstanbul patrikhanesi de Ortodoks kilisesinin tevhidini ve kilise işlerinde merkeziyeti temin yolunda kuvvetli adımlar atmak fırsatlarını bulmuştu.

1766'da Üçüncü Sultan Mustafa bir daha katî surette iade edilmemek üzere İpek patrikliğini lağvetmişti. Bu fermanın tahrir tarzı, Fenerlilerin telkiniyle yazıldığını şüphe edilemeyecek kadar açıkça göstermektedir.

Fermanın verilmesiyle beraber Sırp unsuruna mensup son patrik Bazil, Kıbrıs'a nefyedilmişti. Bazil buradan kaçarak Ak-

deniz'e gelmiş olan Rus donanmasına kapağı atmış, Ruslara Rumeli'deki unsurların ahvali hakkında işlerine yarıyacak malûmatı vermişti. Bir sene sonra Ohri müstakil kilisesi de İpek kilisesinin akıbetine uğramıştı.

Bu suretle İstanbul Ortodoks patrikhanesi Bizans imparatorluğunun en parlak ve şevketli devirlerinde görülmemiş bir vüsat ve kudret kazanmıştı. Bu şartlar dahilinde bu patrikliğin şanı, şerefi, büyüklüğü Hıristiyan olmayan bir devletin bekası ve şevketi ile kaim görünüyordu. Bu merkezîyet on dokuzuncu asra kadar sürmüştü.

İstanbul patrikhanesi ruhanî idaresini elinde tuttuğu memleketlerde oturan ahaliden Rumlardan başkalarının millî ve mahallî menfaatlerini hiç düşünmüyor, Ortodoksluk kilisesi ile Elenizm umdelerini bir tutuyordu. Patrikhane, Yunan istiklâlî davasını benimsemişti; Balkanlarda Elenizmin galebesini ve hakimiyetini istiyordu. Ne Sırlara, ne Bulgarlara ne Ulahlara kendi ırklarından metropolitler göndermiyor, kendi dilleriyle mektepler açmalarına elinden gelen her zorluğu eksik etmiyordu. Fakat Balkanlar'da mektepler davası kuvvetlenip Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ Osmanlı Devletinden ayrılınca bu memleketlerin kiliseleri de istiklâllerini almışlardı.

Bu suretle Osmanlı Devletinin hududları darlaştıkça İstanbul patrikhanesinin dairesi de küçülüyordu. Patrikhane, bu dersten mütenebbih olmuyor, kendi kuvvetini Elenizme vakfetmekte devam ediyordu. Osmanlı hududunda kalan Hıristiyanlar, Ulahlar, Sırlar, 1767'den sonra doğrudan doğruya "millet başı" kalan patrikhaneden yardım yerine baskı görüyorlardı.

9 - Makedonya meselesi içinde Elenizm, Slavlık ve Bulgar Eksarhlığı...

İstanbul patrikhanesinin bu siyaseti Bulgarları bir Bulgar Eksarhhanesi teşkili davasına kıyama sevkeylemiştir. Yunanistan'ın istiklâli Elen ırkına mensup olanlar için kilise bakımından bir ayrılığa sebep olmamıştı. Fakat Sırbistan'ın istiklâlinde Sırp kilisesinin de istiklâli, Osmanlı tâbiyyetinde kalan Sırlar için aynı tesiri ve sonucu hasıl etmemişti. Osmanlı Sırlar müstakil Sırbistan kilisesinin değil, İstanbul patrikhanesinin nüfuzu ve ruhanî idaresinde kalmışlardı. Bulgarlar kilise davasında böyle bir ikiliğe düşmekten ictinap ederek tesisini istedikleri Eksarhhanenin gerek Bulgaristan'daki, gerek Rumeli'deki Bulgarlar üzerinde ruhanî hâkimiyetini haiz olması siyasetini takip etmişlerdi. Elenizm Bulgarlığı boğmak istiyordu.

Bulgarlar için irfan ziyası, insaniyet nuru olsa olsa Rumlar için olduğu gibi İstanbul patrikhanesi ile Atina'nın Akropolis'ten gelebilirdi. Bir kısım Bulgarlar milliyetlerini hakir görüyor, Elenleşiyorlardı. 1762'de Aynaroz Bulgar papazlarından Paissi'den başlayarak Bulgar münevverlerinin milliyetlerine nasıl sarılmış olduklarından evvelce bahsetmiştik. Balkan Slavları arasında ilk evvel İstanbul patrikhanesinin tazyiklerinden kurtulmak isteyenler Bulgarlar oldu.

Bulgarlar iptida patrikhane ruhanî dairesi içinde kendileri için Rumlarla müsavat istediler. Dillerinin mekteple beraber kiliseye de kabulü, yüksek ruhanî mertebelerde kendilerine de pay verilmesi, piskoposların ruhanî vazifelerini ifa ettikleri yerler halkının ekseriyetine mensup olmalarını patrikhane Sen Sinod meclisinin nisbet dahilinde muhtelif cemaatlerin mümessillerinden teşkil edilmesi bu taleplerin başlıcaları idi.

Fakat patrikhane bu talepleri isaf etmiyor, bildiğinden şaşmıyordu. Kilise ittifadının muhafazası iddiası altında Elen milletinin menfaatlerini güdürüyordu.

Bulgarlar nihayet mezhep işleri milletleri haricinde bir nüfuza tâbi kaldıkça milliyetlerinin tehlikeye düşeceğinden ayrılmağı düşündüler. İptida 1859'da papa dokuzuncu "Pie"ye Makedonya'dan gönderilen bir istidanamede, "papazlarının Bulgar olmasına, talim ve terbiyede, tedrisatta Bulgar alfabesi ve dilli kullanılmasına müsaade edilirse Katolikliğin kabul edileceği" bildirildi. (32)

Fakat Rum patrikhanesinin Bulgarlara karşı takib ettiği Elenleştirme siyaseti Rusya'nın Slavlık mülâhazalarına uymadığı gibi bu cenup Slavların Rus mezhebi olan Ortodoksluk'tan uzaklaşmaları da işine gelemezdi.

Bulgar ırkına mensup olup Bâb-ı Âli ricali arasında nüfuz sahibi olan *Sisam Bey'i Vogorides*'in gösterdiği gayretlerle patrikhanece İstanbul'da ilk Bulgar kilisesinin açılmasına müsaade edilmişti. Bu, Bulgar milletinin ruhanî sahada yeniden dünyaya gelişi idi. Fakat bu kâfi değildi.

Bulgarlar arasında Katoliklik cereyanının genişlemesine meydan vermekten ise onlar için Ortodoks kilisesi dahilinde ayrı bir ruhanî reis bulundurmamak Ruslara daha münasip görünüyordu. Bu sebeple Rusya Bulgarların Rum patrikhanesinden ayrılmak arzularına mümaşat ve müzaheret ettiler.

Rusya sefaretinin yardımcıları ve Bâb-ı Âli üzerinde tazyikleri, Bulgarlar tarafından Rumca dua kitaplarının yakılması, pas-kalyada İstanbul'daki Bulgar kilisesinde dua esnasında patriğin namı zikredilmemesi gibi nümayişler tesirini gösterdi. Bulgar ileri gelenlerinden Çomakof'un Bâb-ı Âli ricali nezdinde:

– Bulgarlara müstakil kilise vermekle onları garbin ve papanın yahut Rusya'nın ve Yunanistan'ın kucağına atılmaktan korumuş olacak, devlete sadakatlerini temin eylemiş olacaksınız.

Yolundaki ilkaatı da Rus sefaretinin teşebbüslerine inzi-mam etti. Nihayet 1870'de İstanbul Bulgar Eksarhhanesinin teşekkülüne irade çıktı. Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşme-sinden sonra Bulgar Eksarhhanesi, prensin idaresindeki Bulgar-larla Osmanlı idaresinde kalmış Bulgarlar arasında bir ittisâl merkezi oldu.

Bulgar prensliğinin teşekkülünden sonra Bulgarlar millî programlarının başına Ayastefanos Muahedesi Bulgaristan'ını - *büyük Bulgaristan'ı*- vücade getirmeği geçirmişlerdi.

Bulgaristan Bulgarları Şarkî Rumeli'yi ilhaktan sonra Makedonya'daki Bulgarları da Osmanlı idaresinden kurtarıp kendileriyle birleştirmek istediler. Bu emel Türkler ve Arnavut-larla beraber Yunanlıların, Sırpaların hatta Rumenlerin Bulgarlar aleyhine hareketini intac etti.

İşte Makedonya meselesi bundan çıktı.

Bütün Bulgarlar patrikhaneden ayrılma hareketinde bir-leşmiş değillerdi. Makedonya Bulgarları çoğu "*Ekzarşist*" yani Eksarh tarafına iltihak edenler ve az miktarı "*Patiryarşist*" ya-ni Rum patriğini doğrudan doğruya ruhanî reisi tanımakta de-vam edenler olmak üzere ikiye ayrılmışlardı.

Ekzarşistler Bulgaristan'da ve Şarkî Rumeli'deki Bulgar-larla emellerini tevhid eylemişlerdi.

Bulgar dilini muhafaza eden Patriyarşistler dinî bir muha-fazakârlık içinde yaşıyorlardı; Bulgar komiteleri meydana çıktık-tan sonra bu vaziyet onları hükûmetin tazyiklerinden vareste bı-rakıyordu. Ancak bunlar patrikhane hesabına Ekzarşist Bulgarlar-la açık ve kanlı bir mücadeleğe girişecek kanaat ve kudrette de-ğillerdi. Bulgaristan Prensi Ferdinand "Bulgaristan'a Ayastefa-nos muahedesinin hududları" diye çırpınan Bulgarlara kendisini bu fikir ve emelin sarsılmaz bir takipçisi gibi gösteriyordu.

O bu emele bir gün vasıl olacağına hak ikaten kani idi. Ancak bunun için sebat, inad derecesinde sebat ile fırsat gözetmek, meyva olgun hale gelince açılan kucağa düşmesi için ağacı hafifçe sarsmak kifayet edecek zamana kadar beklemek fikrinde idi. Teenniye bunun için ihtiyar ediyordu. Prens Ferdinand Bulgaristan'ın Balkanlar'da, şark meselesindeki rolünün ehemmiyetini pek iyi takdir etmişti. Politikasına da buna göre cereyan veriyordu.

Önce Bulgaristan Avrupalılarla iyi geçinmeli, herkese sulhu tehlikeye düşürmek iktidarında iken bunu yapmak istemiyor gibi görünerek âkılâne hareketinin mükâfatını bekler bir tavır almalıydı. Bu mükâfat, tabîî, kendi lehine Makedonya'da Osmanlı hâkimiyetine nihayet verilmek suretinde tecelli edecekti.

O umumî siyaset hareketleri arasında her yeni durumdan Bulgaristan hesabına Ayastefanos Muahedesinin hükmünü elde etmek yolunda bir adım ileri gitmek suretiyle istifade arardı. Gözlerini manometresine dikmiş bir makinist gibi siyaset çarhının sağa kaç, sola kaç devir yapacağına dikkat ederdi, makinesinde hafif bir gıcırta duyarsa pek kızışan kısımlarına birer damla yağ dökerdi.

Bulgaristan'ın Makedonya'yı gözetleyicisi idi o. Tarassut merkezi olan Sofya'dan daimî bir faaliyet için Makedonya'ya dört göz açıyordu.

Buna mukabil Yunanistan kasabaları köyleri Rum papazlarının ruhanî tesirleri, limanları Rum tüccarının kontrolü altında bulunan Makedonya'yı Osmanlı kuvvetleri tarafından muvakkaten işgal edilen, Türkler Avrupa haricine atılınca kendisine avdet eyleyecek olan bir Yunanistan kıtası gibi telâkki ediyordu. (33)

Yunanlılar Makedonya'da kendilerine Bulgar unvanını veren köylülerin başka bir ırktan olmak iddiasına kalkışmaları-

nı, müstakil bir kilise tesisiyle kendilerine Rum patriğinden başka millî bir hâmi arayıp bulmalarını evvelâ hayret, sonra hiddet ile karşılamışlardı. İmkânını bulsalar bu “kilise âsilerini” imha edeceklerdi.

Patrikhanenin baskılarından Bulgarlar gibi bıkmış olmalarına rağmen Sırplar kendileri için ayrı bir kilise tesis edememişlerdi; “Şizmanik” olmak istemiyorlardı.

Makedonya’daki Sırpların millî teşkilâtı da Bulgarlar gibi sıkı değildi. Kral Milan ve Aleksandr zamanlarındaki dahilî karışıklıklarda uzun müddet Sırp propagandasının faaliyetini pek kısaltmıştı; Sırplar bu yüzden Bulgarlardan aşağı kalmışlardı.

Fakat Sırbistan’da Osmanlı İmparatorluğu inkısama uğradığı gün Makedonya’dan iyi bir parça ayırabilmek, mahreçsizlikten boğulmamak için kendisine “Ege denizinin incisi” Selânik yolunu açmak emelinde idi. Bunun için Bulgaristan’ın Makedonya’daki bütün Slâv unsurunu tamamen Bulgarlaştırmak yolundaki cebrî teşebbüslerine karşı diş biliyordu.

Ulahların millî uyanışı...

Makedonya’nın orasında burasında yerleşmiş “Ulahlar, Kuçovalaklar” da Romanya’nın Makedonya işlerine ilgi göstermesine vesile oluyorlardı.

Ulahlar Makedonya’da, Epir’de, Tesalya’da dağınık bir halde bulunuyorlar, Osmanlı idaresinde serbestane ve refah ile inkişafalarını temin edebiliyorlardı. Hükûmetten değil, Rum patrikhanesinden, Yunanlıların kendilerini Elenleştirmek emellerinden ve tazyiklerinden ıztırap çekiyorlardı.

On sekizinci asrın sonlarında ve on dokuzuncu asır başlarında ilk evvel Doktor Roza, Cavaliotti, Papaz Ukuta, Muallim Boyacı Ulahca eserleriyle Rumeli’nin yirmi bin raddesindeki Ulahlarında millî fikirler uyandırmaya çalışmışlardı. (34)

Rumlar Ulahların millî bir kültür ve ırkî bir şuur sahibi olmalarını hiç iyi görmedikleri için böyle fikirler doğduğunu anlar anlamaz bunları boğmak istemişlerdi.

Elenizmin siyaset, menfaat ve ananelerinin en kısıkaç muhafızı bulunan Yunanlılar için dinî olduğu kadar siyasî bir müessese sayılan patrikhane bütün otoritesi ve kuvvetiyle böyle teşebbüslere muhalefet ediyordu.

Romanyalılar Ulah mektepleri için Tuna'nın cenubunda yerleşmiş ırkdaşlarına yardım ediyorlardı.

1862'den itibaren Makedonya'da ve Epir'de Ulah mektepleri açılıyordu. Patrikhane ile Ulah unsurunu kendilerine mal etmek isteyen Yunanlılar bu müesseselerin açılmasını men için yapmadıklarını bırakmıyorlardı. İki tarafça bu âdeta bir savaş halini almıştı.

Fakat patrikhanenin Bulgarlara karşı olduğu gibi onlardan daha az olan Ulahlara karşı da gayretleri boşa gidiyordu.

1881'den itibaren Romanyalı münevverlerden Apostol Margeriti Türk memurlara istinad ile Rumeli Ulahları'na millî varlıklarını anlatmağa muvaffak olmuştu. Fener ile Yunanlılar için bu hareketi imha siyasetinde her çareye baş vurmak mübah sayılıyordu.

Lânetler, aforozlar, hükûmete fesad ihbarları, Yunanistan'dan geçen çeteler tarafından katiller, yangınlar, işkenceler, en zalimane şekilde bütün fecialar caiz görülüyordu.

Ulahlara karşı bu durum meşrutiyete kadar böyle devam etmiştir. Karadağ da Romanya gibi Makedonya'daki siyasî ihtilâflarda kendi menfaatlerinin halel görmemesine itina ediyordu.

Makedonya'da muhtelif millî cereyanlar en ziyade kilise ve mektep münazaaları şeklinde yani, din ve fikir sahalarında tezahür ve tesadüm ediyordu. Bütün Makedonya Ortodokslarına mektep, kilise ve komite, muayyen millî hedeflere varmak

için vasıta mahiyetinde görünüyordu. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Makedonya Hıristiyanlarının Osmanlı idaresinde ümitsiz şartlar dahilinde yaşamakta oldukları gürültüleriyle Avrupa'ya rahat nefes aldırılmak istemiyorlardı.

Suiistimallerin, fenalıkların önünü almaktan âciz, ciddî ıslahat yapmağa kalkışmaktan çekinen Osmanlı hükûmeti, çaresizlik içinde yuvarlanıp giderken Balkan hükûmetleri Makedonya'ya bir Avrupa müdahalesini celb için şiddetle propagandasını yaptıkları ümitsizlik şartlarını takviye eylemeği ayrı ayrı kendi menfaatlerine uygun görüyorlardı. Bu yolda muvaffakiyet ihtimalleri az değildi. Avrupa bu kapana kolunu kaptırmıştı.

Seneler geçtikçe küçük Balkan devletlerinin tırnakları büyüyor, kuvvetleniyordu. Bu tırnakların Makedonya'ya takılmak istenildiği de hiç gizlenmiyordu.

Sofya, Atina, Belgrad arasında beslenen emeller yüzünden şiddetlenen ihtilâflar ve bunların Makedonya'da aksi tesirleri o kadar had ve bir şekil alıyordu ki bu üç payitahtta olsun, Makedonya Hıristiyanları arasında olsun bu kıtaların bu üç devletten birisine ait olmasından ise Osmanlı tabiiyetinde statükosunu muhafaza eylemesi tercih ediliyordu. Abdülhamid bu ihtilâfları Makedonya'da Osmanlı hâkimiyetini idame için elzem addediyor, bunları teskin ve izale için ciddî hiç bir teşebbüste bulunmuyordu.

10 - Makedonya üzerinde Avusturya ve Rusya rekabetinin kızışması...

Avusturya, Sırbistan'ın, Makedonya'da mühim bir mevki kazanmasını, Selânik yolu üzerinde kendisine bir engel gibi dikilmesini istemezdi. Bu sebeple Makedonya'da tahaddüs eden hallere karşı kendisini en ziyade ilgili sayardı. Almanya, Avusturya'nın arkasında idi.

Evvelce Prens Bismark Almanya'nın Balkan siyasetini şu sözleriyle hulâsa etmişti: *"Biz Sırbistan'da Avusturyalı, Bulgaristan'da Rusuz!"*

Almanya açık olarak *"Drang Nach Osten = Şarka Doğru Akın"* siyasetini takibe koyulduktan sonra Avusturya'ya Selâniğe kadar yol açmak hususunda zahir oluyordu.

Avusturya nazarında Makedonya meselesi büyük Akdeniz meselesinden ayrılmıyan bir parça idi.

Kendisini meydana getiren muhtelif unsurlar ve bu unsurların aralarında itilâf kabul etmez derecede çetin ihtilâflar itibarıyla zayıf, fakat dahilen bu garip mevkiine rağmen hariçte nüfuzu kuvvetli olan ve müttefiki Almanya'dan müzaheret gören Avusturya, İstanbul'da Almanya elçisi Baron Marshall'ın siyâsî muvaffakiyetlerinden Balkanlarda kendi ihtiraslarını tatmin edecek yolda istifadeler temin ediyordu. Avusturya'nın bu ihtirasları muhteviyatında hiç kimsenin şüphesi, tereddüdü olamayacak bir açık yafta halinde görünüyordu.

Berlin Muahedesi Bosna-Herseğin idaresi ile beraber Yenipazar sancagında bir muhafaza kuvveti bulundurmamak hakkını Avusturya-Macaristan'a vermişti. Bu *"şarka doğru"* birinci adımdı. Bu adımıyla Avusturya Kosova vilâyetinin kapısına doğru ilerliyor, Vardar vadisine, Selânik yoluna temas ediyordu.

Ege denizinin bu büyük limanının Avusturya üzerindeki cazibesi yalnız iktisadî değildi. Bütün Makedonya'nın tabîî bir mahreci, merkezî Avrupa ile Ege sahasının münakale merkezi olan bu limanın elde bulunmasından temin edilecek geniş menfaatlerden başka, Avusturya için Akdeniz meselesinde ayrıca bir ehemmiyeti vardı. Avusturya Selânik limanı ile kendini Adriyatik mahpesinden kurtulmuş sayacaktı. İtalya tarafından önüne konulabilecek her türlü engeli bertaraf etmiş, her türlü teftiş ve murakabeden, tehdid ve korkudan masun olarak serbest denize çıkmış bulunacaktı. Bununla Akdeniz'in şark kısmında yüksek bir nüfuza malik olacaktı, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan bir yola el uzatmış bulunacaktı; Şark işlerinde en katî sözleri söyleyebilecekti. Ancak Selânik yolunun elde edilmesi için Arnavutluğun da elde tutulması icap ederdi. Fakat bunun için Avusturya Arnavutluğun istilâsını, Selâniği istila fikrinden ayıramıyordu.

Arnavutluk Avusturya eline geçerse Adriyatığın diğer sahili gene İtalya elinde kalacaktı. Halbuki İtalya Arnavutluk sahillerine el koyacak olursa, Avusturya kilidi âtiyen kendisine düşman olabilecek bir devletin elinde bulunan bir deniz zindanında kapalı kalmış olacaktı. Bunun için Avusturya'nın en ziyade dikkat edeceği şey İtalya'nın Arnavutluk sahillerinde yerleşmemesi idi.

Ancak Rusya Rumeli'de Avusturya'yı yalnız bırakmak fikrinde değildi. Lehistan'da Slâv olduklarına hiç ehemmiyet vermediği Lehlilerin köklerini kazımak isteyen, 1831'den beri bu memlekette örfî bir idare idame eden, Rus dilini Leh dili yerine tamime uğraşan, 1863-1864 ihtilâlinde dayak ve işkenceler altında ölenlerden maada 1000 kadar Lehli'yi idama mahkûm ve 70000 kadarını da Sibiryaya nakleyleyen Rusya, evvelce Sırplar ve Bulgaristan'daki Bulgarlar hakkında ortaya atmış olduğu iddiaları gene hatırlıyordu. O şimdi kendisinde Makedon-

ya Hıristiyanları, hassaten Ortodoks Slâvları hakkında merhamet ve şefkat hislerinin kabardığını duymakta idi. (35)

Panslavistlere, siyasetle uğraşan Ruslara göre: Osmanlı idaresindeki Slâvlar inkişaf etmeli, bütün hürriyetlere nail olmalı idiler; Bulgar, Sırp, Rum komiteleri Makedonya'da galip ve hâkim Müslümanları öldürebilirlerdi; öldürülen Müslüman olduktan sonra Rusya bir mesele çıkaracak değildi. Fakat bir Hıristiyanın kılına dokunulmamalı idi. Böyle duygularda, düşüncelerde Avusturya ve Rusya'dan geri kalmağa, Hıristiyanlık medeniyeti namına, razı olamıyordu.

Ruslar Osmanlı idaresinde Ermenilerin iyiden iyiye kırıldıktan sonra, bir gün Rusya'ya ilhak eylemeği düşünürlerdi; ama bu tasavvur Makedonya'ya teşmil edilemezdi. Rusya için Makedonya'da Slâv unsurunun menfaati ileri sürülmek, hâkim tutulmak lâzımdı; Rum, Ulah, Arnavut gibi Hıristiyan unsurlarının menfaatleri ikinci plânda gelirdi.

Avusturya da Makedonya Slâvlarını düşünmüyor değildi; amma o en ziyade Hıristiyan hatta Müslüman Arnavutları ele almağı muvafık buluyordu.

Arnavutluk'la münasebetini, ilgisini gittikçe arttırmağa çalışan İtalya, Avusturya'nın bu yoldaki hareketlerini pek dikkatle takip ediyordu. Siyasî icap ve zaruretlere İtalya ile Avusturya'yı ittifaka sevketmişti. İtalya nazarında irredente (kurtarılmamış) İtalyanların oturdukları yerleri elinde tutan bir Avusturya tabii bir düşmanı idi; fakat İtalya şimdi bu düşmanına zincir ile bağlanmış gibi bulunuyordu. Fakat İtalya iktisaden yükseldikçe, kuvvet kaynaklarını arttırdıkça Adriyatik denizinde komşu müttefikleriyle bir muvazene tesis eylemek azmini de kuvvetlendiriyordu.

O şimdi Adriyatik denizinde kendi zararına bir Avusturya genişlemesine meydan vermemek istiyordu.

Bunun için müteyakkız davranarak Adriyatik'in şark sahillerinde kendisine nüfuz kaynakları, hareket üsleri elde etmeği düşünüyordu.

İşkodra'da, Drac'da, Avlonya'da İtalyan müdahalesi o kadar azim ve ısrar ile vaki oluyordu ki bunun tesirsiz, muvaffakiyetsiz kalmasına imkân olamıyordu. Bu hücum, iktisadî, ticarî, malî cephelerinden olduğu kadar kültür cihetinden de vaki oluyordu.

İşkodra'da en ziyade tedavül eden para İtalyan meskûkâtı olmuştu. İtalyan teşkilâtı Arnavutluk'la Karadağ arasındaki iktisadî münasebetleri ellerinde tutuyorlardı. İtalya Avusturya'nın Arnavutluk'ta kullandığı kültür silâhını hiç ihmal etmiyordu.

İtalya Arnavutluk'ta Avusturya ile başladığı bu mücadelede şimdilik bir muvazene hali temin etmiş gibi idi. Fakat bunu kâfi görmüyordu. Avusturya'yı buralardan uzaklaştırmak için bütün gayretini sarfediyordu.

Makedonya'da ıslahat işine en ziyade ehemmiyet verenler siyasî bir teşevvüşe sürüklenmekten ihtiraz eden Fransa ile İngiltere oluyordu.

Herhalde bütün Avrupa'da umum Hıristiyanlığın menfaati, efkârı umumiyenin Türkler ve Osmanlı Devleti aleyhinde tutulmasında imiş gibi bu yolda müessir bir propoganda yapıyordu. Bütün Avrupa gazeteleri neşriyatta hakikatin hiç olmazsa yarısını unutuyor, komitelerin Türklere yaptıkları taarruzları, cinayetleri yazmıyor, yazarlarsa bunlara komitelerin kahramanlığı, pervasızlığı şeklini veriyorlardı.

Makedonya için senelerden beri ortaya konulan ıslahat emelleri, temennileri, himmetleri hep boşa gidiyordu; asayiş bir türlü temin edilemiyordu. iğtişâş'ın devamı, Bulgar komitesinin faaliyeti, bu faaliyete Yunanlılarla Sırpların da iştiraki Bâb-ı

Âli'de ve sarayda endişeler uyandırıyor. Makedonya'da ıslahat yapılmalı idi. Fakat nasıl ve ne ile? Memurların maaşları te-dahüle kaldıkça kalıyordu.

Üçüncü ordunun tahsisatı, muayyenatı verilemiyordu. Su-iistimallerin önü elbette böyle alınamazdı. Berlin Muahedesin-den beri seneler ve seneler geçmiş, yapılacak ıslahatın esasları düşünülmemişti.

Şimdi ateş bacayı sardıktan, Avrupa devletlerinin tazyik-leri ziyadeleştikten sonra işe girişmek zarurî görünüyor. Garp efkâr-ı umumiyesini avutmak maksadıyla Abdülhamid 1895 kânunuevvelinde Makedonya'da yapılması elzem ıslahat hakkında tahkikat ve tetkikat icrası için Bâb-ı Âli hukuk müşaviri Hakkı Bey'in de dahil olduğu bir heyet göndermişti.

Bulgarlar bu heyete istedikleri ıslahatın nelerden ibaret ol-duğunu anlatmışlardı:

1. Eksarhlığın teşekkülüne dair fermandaki şartlara göre Bulgarlara Rum, Ermeni, Musevi cemaatleriyle müsavi muamele edilmesi;
2. İdare meclislerine Bulgarlardan da aza alınması;
3. Köy ve kır bekçileri ile muhtarların intihabı serbest bırakılması;
4. Aşar mültezimlerine karşı Bulgar köylülerinin himayesi;
5. Şekavetin izalesi ve Arnavutların Bulgar köylerine saldırmalarının önlenmesi.

Bu taleplerde tervic edilemeyecek bir nokta yoktu. Tahkik heyeti bir ıslahat lâyhası hazırlamıştı. Ama doğrusu Abdülhamid hükümeti ıslahatı tatbikte hiç de acele etmiyordu.

Rum patrikhanesiyle Bulgar Eksarhhanesi arasında Makedonya kilise ve mektepleri ihtilâfı çıkmıştı; bu ihtilâf seneler geçtikçe şiddetleniyordu. Patrikhane bu kilise ve mekteplerin

Bulgarlar doğrudan doğruya patrikhaneyi tanıdıkları zamanlarda patriğin delâletiyle ruhsatları alınmış ve yaptırılmış olduğunu, bu sebeple hepsinin patrikhaneye ait bulunduğunu iddia ediyordu. Eksarhane bu binaların parasını Bulgar köylülerin verdikleri, bu sebeple köylüye ait ve köylünün ekseriyetine raci olması lâzım geldiğini ileriye sürüyordu.

Hükûmet Rumlarla Bulgarların arasında ihtilâfı idame etmek için bu meseleyi halletmek üzere katî bir çare arayıp bulmak istemiyor gibi idi.

Bulgarlar “ağlamayan çocuğa meme verilmez” olduğunu pek iyi biliyorlar, sütü mümkün olduğu kadar çok içmek için yaygarayı da mümkün olduğu kadar çok yapıyorlardı.

11 - Makedonya’da Bulgar ihtilâl komiteleri, papazlar ve çeteler...

Berlin kongresi Makedonya’yı büyük Bulgaristan’dan ayırdıktan sonra Bulgarlar daha teşkilâtın mahrum bulunmakla beraber Makedonya’da, “Kresna” boğazıyla “Razlık” bölgesinde kıyımlarla hoşnutsuzluklarını göstermek istemişlerdi. Hükûmet bunları ted’ib etti. On beş bin kadar Bulgar Bulgaristan’a iltica etti.

Manastır ve Resne taraflarında hazırlanan diğer bir kıyam dahi vukuundan evvel haber alınarak müteşebbisleri cezalandırılmak suretiyle yatıştırıldı. Fakat hükûmetin gösterdiği bu gayretlerle Makedonya’da asayiş avdet ve teessüs edemedi.

Bulgarlar hem taşkınlıklar, cinayetler ika ediyorlar, hem Avrupa’yı “Türk zulümlerine nihayet vermek” üzere müdahalede bulunmağa sevk için yaygaraları, feryatları ayyuka çıkarıyorlardı.

Bir çok Bulgarlar Bulgaristan'dan gördükleri teşvikler ve tahrikler üzerine "Türk zulmünden" Şarkî Rumeli'ye ve Bulgaristan'a kaçıyorlardı.

(Bulgarlar 1902'de bu mültecilerin miktarı iki yüz bine, 1905'de üç yüz bine balığ olduğunu iddia etmişlerdir.)

1885'den itibaren Şarkî Rumeli'de bu Makedonya mültecilerine yardım etmek için hayır cemiyetleri tesis edilmişti.

Yavaş, yavaş bu hayır cemiyetleri propaganda cemiyetleri haline inkılâp etti. Bunlar Makedonya'daki Bulgarlara da "ianeler" gönderiyorlardı. Makedonya'da 1893'den beri "Papaz mektepleri" açılıyor, muallimler buralarda çeşitli mevzular üzerine musahabelerle Bulgar köylülerinin fikirlerini açmağa çalışıyorlardı. Bu musahabeler daima siyasyata intikal ettiriliyor, Bulgarlık, Bulgaristan'a merbutiyet duyguları ile birlikte Makedonya'nın Bulgaristan ile ilgisini gösteren propagandalar ile "Bulgar hürriyeti" fikri zihinlere aşlanıyordu.

Bu hürriyete nailiyet ve ihtilâl için 1894'de Sofya'da aktedilen bir kongreden sonra Bulgaristan'da "Makedonya-Edirne" cemiyeti teşkil edildi.

Bütün bu hayır ve propaganda cemiyet ve komiteleri içinde yavaş yavaş ihtilâl hareketine taraftar müfrit bir fırka vücuda geldi. Bu müfritler "biran evvel meramımıza ermek istiyor isek yalnız mekteplerle papazlar için içinden çıkamaz. Müessir çarelere müracaat etmeliyiz ki muvaffakiyet temin edebilelim. İslahat isterken etrafa ateş saçmalıyız. Dinamit kullanmalıyız. Silâhla faaliyette bulunmalıyız" diye propagandalar yapıyorlardı.

Nihayet bu müfritler Rusya taraftarı Bulgar politikacıların idaresi altında bir "haricî ve yüksek teşkilât" yaptılar. Bu cemiyete İstanbulof taraftarlarıyla Rusya aleyhtarları girmişlerdi. Bu "haricî teşkilât" fırkası 1894'de iki teşkilât ile idare edilmeğe başladı:

Biri “Merkezî komite” namıyla Sofya’dan; diğeri “Yüksek Komite” namıyla Selânik’ten.

Komite şubeleri her sene Sofya’da bir kongre akdiyle altı kişiden mürekkep merkez komitesi azasını intihap edecekti. Bu heyetin memuriyeti bir sene sürecekti. Komitenin ilk reisi Bulgar edibi Manastırlı Muallim Treço Kitançef oldu. Bunu meşhur binbaşı Paniça’nın kaynatası General Nikolayef -*Bulgar harbiye nazırı*- takib etti.

Bulgar ihtiyat kadrosu generallerinden Tonçef Sofya teşkilâtının başına geçtikten sonra akdolunan kongrede verilen kararlara göre:

Osmanlı imparatorluğu dahilinde Bulgarların sakin buldukları yerler için idarî muhtariyet istihsaline, Bulgar haklarının temin ve muhafazası için Avrupalıların müdahalesini celbe, bu yoldan Makedonya’nın Bulgaristan’a iltihakını hazırlamağa çalışılacaktı.

“Haricî teşkilât” bir müddet Bulgar hükûmetinin itidal ile hareket yolundaki tavsiyelerini dinledi.

Ermeni vakası zuhurunda büyük devletlerin elçileri Ermenilerin sakin oldukları vilâyetlere mahsus bir ıslahat programı hazırladıkları sırada Prens Ferdinand, Petersburg ve Paris kabinelerinin de müzaheretı sayesinde Bâb-ı Âli’den Rumeli’de dahi bu yolda ıslahat yapılacağı hakkında teminat almıştı. (Nisan 1896)

Ancak “haricî teşkilât” içinde Bulgar hükûmetinin itidal ile hareket yolundaki nasihatlerini dinlemek istemeyenler eksik değildi. Bunların başında Bulgar ordusunun bir mülâzimi, Boris Sarafof, bulunuyordu.

Makedonyalı (36) Sarafof Selânik Bulgar jimnazında okumuş, sonra Sofya askerî mektebinde tahsil eylemişti. Sarafof daha yirmi beş yaşlarında iken 1895’de Sofya üniversitesi talebesinin de iştirakiyle teşkil ettiği kuvvetli çetesiyle Serez sanca-

ğında “Menlik” kaza merkezine bir hücum yapmış, hükûmet konağını yakarak kasabayı bir kaç saat elinde tutmuş, asker kuvvetlerinin yaklaşması üzerine savuşmuştu.

Sarafof bu cüretkârane icraatından sonra komiteciler arasında büyük şöhret kazanmıştır.

Bulgaristan ve Şarkî Rumeli’de Bulgar muhacir ve mültecilerini kendisine bağliyan haricî teşkilâta, Makedonya’nın dahilinde bir “dahilî teşkilât” tekabül ediyordu.

Bu dahilî teşkilâtın temelini daha 1893’de, Manastır’dan dülger kıyafetinde çıkan Damyan Gruet ile önünde bir kaç keçisi olduğu halde Pirlepe’den çoban kıyafetinde çıkan Pere Tuşef isminde iki Bulgar daskalı buluştukları “Resne”de kurmuşlardı.

Bu iki daskal burada Bulgarları Osmanlı hükûmeti aleyhine kıyam ettirmek, ecnebileri müdahaleye sevk ve icbar eylemek için bir komite teşkiline karar verdiler.

Bunların fikrince Bulgarların kalplerinden “Türk korkusunu” gidermek için bu kalplere daha kuvvetli bir “komite korkusu” ilka etmek lâzım gelecekti; komiteye Bulgar muallim ve papazları ithal olunacaktı; teşkilât tedricen bütün Makedonya’ya teşmil edilecekti.

O vakite kadar Bulgarlardan dağa çıkan eşkiya şahsî intikamlarını almak, Türklerden, Rumlardan dağa kaldıracakları adamlardan kurtuluş fidyesi kopararak para kazanmak, kendi hesaplarına gasp ve garetlerde bulunmak emellerini takip ederlerdi.

Meselâ 1896’da Serez civarında bir Bulgar çetesi Avusturya vis konsolosunun oğlunu bir arkadaşıyla beraber dağa kaldırmıştı.

Siyaseten icbar edilen hükûmet, konsolosun oğlunu kurtarmak için ikibin altın fidyeyi konsoloshaneye tevdi etmiş, konso-

los da bir vasıta ile bu parayı çeteye göndermişti. Eşkiya esirlerini dağda serbest bırakmış, fakat çeteyi takibe çıkan bir müfreze dağ başında tesadüf ettiği bu iki genci eşkiya zannıyla yanlışlıkla vurup öldürmüştü.

Gene Serez sancağında Menlik, Cumaibalâ, Petriç, Demirhisar kazalarında dolaşan Donço, bu yolda yirmi senelik bir şaki idi. Aydın'ın Çakırcısalısı gibi Donço da o havali Balkanlarında bir buyrukçu kesilmişti. Ben Menlik kaymakamı iken (1901) onsekiz kişilik çetesiyle yaptığımız bir müsademede Donço yaralanmış, arkadaşları tarafından kaçırılarak Bulgaristan'da bir hastanede aylarca tedavi ettirilmişti.

Bu şakilerde millî bir gaye yoktu. Bunlar müttehit hareket ne olduğunu bilmezlerdi. Şimdi bu çeteler tanzim edilecek, reisleri ve efradı tenvir olunarak millî emellere hizmet yoluna sevkolunacaktı.

1895'de Bulgar ordusu zabitlerinden Kotse Delçef ile Kristo Muşef bu komiteye girdiler. Resneli Doktor Tatarçef ile bu dört komiteci bütün Makedonya'yı dolaştılar. Bulgar öğretmenlerini ve papazları komiteye alarak ilk dahilî şebekeleri kurdular.

Bu beş komiteciden başka Gurgolu Şikelef'in de bu hususta çok yardımı görüldü.

Manastır'dan, Resne, Ohri, Pirlepe'den sonra bu şebekeler gittikçe etrafa yayıldı. Kasabalardan köylere dökülen komiteye münevverlerden sonra köylüler de alınmağa başlandı.

Her on kişinin bir şefi olacak, köylerde bu onar kişilik komite heyetlerinin şefleri köy komitesini teşkil edecekti. Kasaba ve şehirlerde de teşkilât bunun aynı olacaktı. Şehir komiteleri birleşerek "şehirler komitesini" yapacak, bunun fevkinde merkez komitesi bulunacaktı.

"Dahilî teşkilât komitesine" Selânik merkez ittihaz edildi. Hareket plânları burada yapılacak, emirler buradan verilecekti.

İstihbarat şebekesi de bu umumî merkeze bağlanacaktı. Komiteye girenler üstünde bir tabanca ile bir kama bulunan bir incil üzerine komitenin “*ya hürriyet ya ölüm*” düsturuna sadık kalacağına, sırlarını kimseye açmayacağına, hiyanet ederse önündeki silâhlar ile cezasına razı olduğuna” yemin ediyorlardı. (37)

Komite azası alacakları emirleri hemen icraya müheyya bulunacaklar, hükûmet memurlarına nezaret edecekler, komitenin idama mahkûm eylediklerini izale eyleyeceklerdi. Bu teşkilât mucibince Makedonya:

1. Selânik, 2. Manastır, 3. Üsküp; 4. Serez, 5. Struma ihtilâl bölgelerine ayrılmıştı.

Her bölge komitesi idareten muhtariyeti haizdi. Yalnız her sene kongreye murahaslar gönderecekti.

Her bölgede mahallî hükûmetin ahvalini teftişe memur üç âzadan mürekkep bir teftiş komitesi bulunacaktı. Böylece Bulgarlar Makedonya’da hükûmet içinde kendilerine mahsus gizli bir hükûmet kurmuşlardı.

Komitenin gizli mahkemeleri vardı; Bulgarlardan gizli vergi tahsil eden tahsildarları hükûmet tahsildarları gibi halk zimmetinde bakaya bırakmazlardı.

Komite kendisine itaat etmeyenleri, mensuplarını ele verenleri kısaca muhakeme ederek öldürüyordu, bu gibilerin başkalarına ibret olsun diye meskenleri de yakılıyordu.

Bu suretle ve icabında cebri ve zalimane vasıtalar ile ihtilâl fikirleri bütün Bulgarların zihinlerine yerleştiriliyordu. Makedonya’da Bulgar papazları, hatta metropolitleri komitelerin en başlı yardımcıları oluyorlardı.

Balkanlar’da gizli yerlerde litoğrafya ile beyannameler, ihtilâl şarkıları ve şiirleri gizli matbaalarda gazeteler basılıp dağıtı-

lıyordu. Bulgarlar arasındaki davalar komitece hallolunuyordu. Komitenin nüfuzunu hususî işlerde kullanmak, kadınlara tecavüz etmek gibi hareketlerin cezası komitece idam ile cezalanırdı.

1899'dan sonra komite yüz, iki yüz kişiden mürekkep çeteler teşkil ederek Bulgar köylülerini askerî bir disiplin altına almağa, bunları Bulgaristan'da tahsil etmiş zabıtlar marifetiyle asker gibi talim ve terbiye etmeğe de başlamıştı. Böyle teşebbüslerle ihtilâl propogandasında cismanî ve ruhanî her vasıtaya baş vuruluyordu.

Bulgaristan için Makedonya ve Trakya'da komitelerin mevcudiyeti elzem görünüyordu:

Bir defa bu hal Bulgarların Osmanlı hükûmetinden memnun olmadıklarını bütün siyasî adamlara gösterecekti; sonra Bulgarlar arasında serbesti ve hürriyet fikirlerini idame eyleyecek, Bulgaristan'ın Makedonya hakkında beslediği emelleri elde etmesine medar olmak üzere eski "Rilo" manastırının iki tarafındaki Bulgarlar arasında her türlü münasebetleri inkişaf ettirecekti. (38)

Bulgaristan'ın Osmanlı Devletine karşı kullandığı tazyik vasıtalarının devletlerce Makedonya'da yapılması istenilen ıslahat işiyle münasebeti kuvvetli idi.

Bulgar hükûmeti her çareye başvurarak Makedonya'da velev muvakkaten olsun asayişin, sükûnetin teessüsüne müsaid bulunmamalı idi. O ancak bu suretle devletleri müdahaleye icbar edebilecekti.

Bu hedef elde edilince devletleri yeni ve daha geniş ıslahat programları vücuda getirmeğe sevkeylemek için siyasî cınyetler ve iğtişaşların ardı arası kesilmemeli idi.

Bu suretle her yeni program yeni karışıklıkları, her karışıklık yeni bir ıslahat projesini takip edecekti. Bu silsile ancak Osmanlı imparatorluğunun Makedonya'dan el çekmesiyle niha-

yet bulacaktı. Böyle bir durumda Bulgaristan da devletlerin te-
veccühü sayesinde elbette emeline nail olacaktı.

Rusya'da Panslavistler gözlerini uzak şarka dikmişlerdi. Rusya orada iş görebilmek için yakın şarkta Avusturya ile anlaş-
mak lâzımdı.

Avusturya imparatoru Fransuva Jozef'in 1897 şubatında Petersburg'a yaptığı ziyaret esnasında "Balkanlar'da statüko" esasını üzerine iki devlet arasında bir itilâf aktedildi.

Umumî sulhu muhafaza için Makedonya'da statüko demek, Osmanlı İmparatorluğunun burada hâkimiyetinin devamı ile beraber mukatelelerin, iğtişâşın da devamına göz yummak, hele Avusturya için fırsat bulup müdahale ile Selâniğe kadar inebilmek olacaktı.

Buna mukabil Makedonya'da mahallî ihtiyaçlara tekabül edecek ciddî islahat vücude getirilmek fikri takip edilseydi civar Balkan hükûmetlerinin de bu kıta hakkında besledikleri emelle-
re set çekilerek bunlar tarafından yapılan tahriklere de nihayet verdirilir ve bu suretle dökülen ve bundan sonra dökülecek olan insan kanlarını korumak mümkün olurdu.

Makedonya'da birincisi siyasî hırslara, ikincisi insaniyete hizmet edecek bu iki şıktan birincisi ihtiyar olundu. Rusya ile Avusturya olanı olduğu gibi bırakmak istiyorlardı.

Islâhatın sözünden bile hoşlanmıyan Abdülhamid, kendi siyaset oyununda eline geçen böyle bir kozdan istifade etmeyecek kabiliyette bir hükümdar değildi. Bu, statükoyu muhafaza siyasetine o kendi bildiği gibi mâna vermekte gecikmeyecekti.

Mademki bu komşu iki devlet Balkan'da mülken bir tahvül yapmayacaklardı; bu halde o da Makedonya'nın ve Arnavutluğun akibetinden emin olabilirdi. Akibetinden emin oldu-

ğu yerlerde ıslahat yapmağa kalkarak başka vilâyetler halkını da uyandırmağa artık ne sebep olabilirdi?

Ancak bu statüko itilâfının epey zaman mektum kalan bir noktası var idi; (39)

Balkan yarımadası iki devlet arasında nüfuz bölgelerine, her bölge de biri doğrudan doğruya, diğeri münasebet itibarıyla iki daireye ayrılmıştı.

Avusturya'nın hissesine Sırbistan, Arnavutluk, Vran-ya'dan Selâniğe kadar Makedonya, Rusya'ya da Bulgaristan ile Selâniğin şarkından itibaren Rumeli bırakılmıştı.

Siyasetin garip bir cilvesi olmak üzere kendisinin Osmanlı Hıristiyanlarını kurtarmak yolunda eskiden beri "tarihî bir vazifeyi" haiz olduğunu iddia eden Rusya, Makedonya'nın Osmanlı tabiiyetinde ve idaresinde kalmasını iltizam ediyor, bu itilaf ile Avusturya'nın istediği statüko siyasetinin başlıca müdafii kesiliyordu.

Beş sene için akdedilen bu anlaşma, 1902'de bir, 1907'de -çok devam etmemek üzere- diğeri bir defa tecdid edilmiştir. (40)

Makedonya'da işler gün geçtikçe bir kat daha karşıyordu.

12 - Bulgar komitelerinin dağa kaldırdığı Amerikalı rahibe...

Said Paşa'nın altıncı sadareti (6 Şaban 1319 - 16 Şevval 1320) esnasında 1901 kışında Amerikalı rahibelerden Mis Stone ile yanındaki bir Bulgar kadını Selânik vilâyetinin Serez sancağına mülhak Razlık kazası hududunda Bulgar eşkiyası tarafından dağa kaldırılmıştı. Bu hadiseyi ika edenin kâh "Menlik vakası kahramanı" Sarafof, kâh meşhur komitecisi ve çete reisi Sandanski olduğu söyleniyordu. Komite fidye-i necat olarak on beş bin altın istiyordu.

1899 yaz mevsiminde bir Bulgar çetesi gene Selânik vilâyeti dahilinde bir Fransız maden mühendisini dağa kaldırmış, on beş bin lira fidye istemişti. Mühendisi istihdam eden şirket bu parayı vermeğe kendisini mecbur görmüş, mühendis de bu suretle eşkiya elinden yakasını kurtarmıştı. O zaman Fransız kolonisi bu paranın Osmanlı hükûmetine ödetilmesi hususunda gevşek davrandı diye Fransa elçisi Konstan'ı çok tahtie eylemişti.

Şimdi Amerika sefaretince Mis Ston'u serbest bırakmak için eşkiyanın aradığı paranın hükûmet tarafından verilmesi lâzım geleceği iddia olunuyordu. Fakat Said Paşa mukavemet ediyordu.

Bu mesele Bâb-ı Âli ile Amerika sefareti ve Bulgaristan hükûmeti arasında pek çok muhabereyi intac etti. İş Amerika ve İngiltere gazetelerine aksedince efkârı tehyiç edecek haberler birbirini takip ediyordu. Nihayet fidye-i necat vererek rahibeleri kurtarmak için Amerika'da Mis Ston'un doğduğu kasabada on beş bin altın iane toplandı ve İstanbul'daki Amerika sefaretine gönderildi. Bu paranın Osmanlı hududu dahilinde mi, yoksa Bulgaristan içinde mi eşkiyaya verilmesi icap edeceği hakkında bir çok müzakereler cereyan etti.

Amerika sefareti paranın Osmanlı hududu dahilinde verilmesini istiyordu. Sefaret, baştercümanı Karcoli ile protestan rahibi Mister Pitti bu maksatla Serez'e göndermişti. Sefaret bu sırada eşkiya çetelerini takip ile uğraşan asker müfrezelerinin geri çekilmesini, eşkiya ile müzakerede bulunacak Amerikan heyetinin takip edilmeyerek hareketinde serbest bırakılmasını da talep etmekte idi.

Sadrazam Said Paşa nihayet Serez sancağı dahilinde mülkiye memurlarına bu yolda talimat vermek mecburiyetinde kalmıştı.

Amerika heyeti meydana çıkarmadığı vasıtalarla yolunu bularak Bulgar komitesiyle münasebete girmişti. O sırada Razlık ile Cumaibalâ'ya sınır olan Menlik kazası kaymakamlığında bulunuyordum.

İngiliz gazetelerinin *Mister Maud* isminde bir muhabiri Mister Karcoli ile Pitti adım adım takip ediyor, hareketlerinden alacağı malûmatı paraya acımayarak uzun telgraflarla gazetesine bildiriyordu.

Bir Amerikalı'ya ait bir vaka hakkında İngiliz gazetelerinin daha evvel ve daha mufassal malûmat vermeleri Amerikalıların sinirlendirdiği ve Bulgar eşkiyasıyla müzakerelerini de işkâl eylediği için Amerika heyeti bu muhabiri baştan savmak ve atlatmak arzusunda idi. Bunun için Karcoli, Serez mutasarrıfına müracaat etti.

Amerika heyeti Serez'den Menliğe hareket edecek, "K-resne" boğazı tarikiyle Cumaibalâ'ya geçecek, eşkiya vekilleriyle temas edemez yahut anlaşılamaz ise Sofya'ya gidip orada işi intac eyleyecek idi.

Kaymakamlar fidye-i necatın Osmanlı hududu dahilinde verilmemesine itina eylemekle mükellef bulunuyorlardı. Amerika sefareti müfrezelerin eşkiyayı takipten çekilmelerini Bâb-ı

Âli'den istemiş, sadaretçe Selânik vilâyetine bu yolda tebligat yapılmıştı.

Ancak müfrezelerin çekilmesi parayı getiren Karcoli ile Pitt'in de eşkiya tarafından dağa kaldırılması gibi büyük bir hâdiseye daha meydan açabilirdi.

Bu sebeple Amerika hükûmeti Amerikan heyetine Bulgar eşkiyasından gelebilecek mazarratların mesuliyetinden Osmanlı hükûmetini mesul tutmamağı taahhüd eylemişti. (41)

Bununla beraber heyetin herhangi suretle olursa olsun bir taarruza uğraması başa belâ olacağı şüphesiz bulunduğu için Menlik kazası dahilinde geçeceği yerlerde göremiyeceği noktalara takım takım asker ve jandarma kuvvetleri ikame etmiştim. Serez mutasarrıfı, Amerikalıların yanına bir kaç jandarma süvarisi terfik etti; iki sandık içinde on beş bin altın yanlarında olduğu halde Karcoli ve Pitt iki araba ile yola çıktılar.

Amerikalıların hareketini haber alan İngiliz muhabiri de bunları takip için hemen yola çıkmak üzere yanına jandarma süvarisi terfik edilmesini istedi. Muhabiri savsaklamak isteyen mutasarrıf şimdilik merkezde süvari bulunmadığından biraz beklemesini rica etti. İngiliz, oteline avdetle kiraladığı bir beygire atladı. Yalnız başına yola düzüldü.

Bunu öğrenir öğrenmez mutasarrıf bey olmayan süvarilerden ikisini üçünü arkasından yetiştirdi.

Amerikalıları ve peşlerini bırakmayan İngiliz muhabiri, Menlik kazası dahilinde yol üstünde ahaliyi Türk olan (Beliça) köyünde eşraftan Hoca Esad Efendi'nin hanesinde istikbal ettim. O gece alaturka bir sofrada yemek yedik. Hiç görmediği alaturka sofrâ İngiliz muhabirin hoşuna gitti.

Fakat Mister Karcoli ve Pitti "püsküllü belâ" İngiliz'den kurtarılmalarını, aynı evde beraber yatmak istemediklerini ka-

tiyyen beyan ettiğinden muhabire başka bir ev hazırlamak lâzım geldi.

Amerikalılar ertesi günü alessabah hareket ettiler. Amerikalıların kendisine “püsküllü belâ” sıfatını verdiklerini öğrenen muhabir, bu kelimeyi defterine işaret ettikten sonra Amerikalıları takibe koyuldu.

Bu ecnebîler kazam dahilinden selâmetle çıkmadan rahat edemeyeceğim için, Stroma suyu kenarından gayet kestirme bir yoldan Cumaibalâ kazasına yakın bir noktada bulunan Kresna boğazına çıktım.

Benden epeyce sonra gelen yolcuları burada da son defa selâmladım. Amerikalılar Cumaibalâ’da da paraları eşkiyaya veremediler. Sofya’yı boyladılar.

Eşkiya, Mis Ston’la arkadaşlarını Bulgaristan’a aşırılmışlardı. Eşkiya elinde iken Mis Ston’un arkadaşı bir çocuk doğurmuştu.

Komiteciler parayı aldıktan sonra kadın ve çocuk tekrar Osmanlı arazisine geçirildi. Bunlar yetmiş gün komite yanında kaldıktan sonra Selâniğe geldiler.

Eşkiyanın hüviyetlerine dair Mis Ston’dan malûmat istenildi. Mis Ston bu malûmatı vermemekte inat etti ve şimendiferle Viyana’ya kaçtı.

Alınan fidye-i necattan Bulgaristan’da komite reisi Sarafof’un hayli istifade ettiğini o günlerde işitmiştik. Fakat sonra Berlin’de *Vossiche Zeitung Gazetesi*, Bulgar ricalinden birinin elde ettiği gizli bir raporu olmak üzere bir vesika neşretti. Bu vesika hakkında yapılan tetkiklerden anlaşıldığına göre: Mis Ston vak’ası komitede Sarafof’a muhalif olan Sandanski ile arkadaşı Çernopeyef tarafından tertip edilmiştir. Sandanski ve Çernopeyef “Osmanlı boyunduruğu altında inlemekte olan Hıristiyan kardeşlerin ihtilâl sandığına topluca varidat bulmak

için” Mis Ston’un merhamet ve şefkat damarlarına basmış, onunla anlaşmıştı. Bu suretle dağa kaldırma vakası bir danişıklı dövüş kabilinden bir şey olmuştu.

Mis Ston’un Hıristiyanlık şefkati ve insaniyet muhibliği kendisini böyle bir düzene kapılmağa sevk etmişti; Amerikalılar da onun arkasından sürüklenmişlerdi.

Bu vaka ister Alman Gazetesi’nin ortaya koyduğu şekilde bir tertip, ister komitece başlı başına bir teşebbüs sonucu olsun Said Paşa’nın gösterdiği metanet hükûmete bir mesuliyet getirmeden meselenin hallini ve kapanmasını intac etti; aynı zamanda Makedonya’da ki komitenin başı Sofya’ya bağlı olduğunu pek açık bir surette bir daha gösterdi.

Selânik Valisi Hasan Fehmi Paşa...

Adliye nezaretinden Selânik valiliğine gönderilen Rıza Paşa menkûbiyette muvaffakiyetli icraatta bulunamamıştı.

Onu takip eden Hasan Paşa Makedonya’da dönen siyasi entrikalar, Hıristiyanlarda uyanan milliyet cereyanları, teşekkül eden komitelerin takip ettiği emeller ile uğraşabilecek bir idare muhitinde yetişmiş değildi; böyle gaileler ile yorulmaktan ise âsude bir vilâyette “ferâğı bâl” ile yaşamağı tercih ederdi.

Selânik vilâyetinde işler gittikçe kötüleşiyordu. Mabeynce Kudüs mutasarrıflığından Selânik valiliğine terfi edilen Tevfik Bey’in nisbeten gençliğinden, faaliyet ve liyakatinden çok şey umuluyordu. Tevfik Bey de baş kaldıran Bulgar komiteleri ile geceli gündüzlü uğraşıyordu.

Fakat bu didinircesine çalışmasına rağmen Sadrazam Said Paşa’ya kendisini beğendiremedi; araları açıldı. Yerine Hasan Fehmi Paşa gönderildiği zaman Said Paşa’nın hükûmet konağında usulen merasimle okunacağını bildiği valilik fermanına “Selânik vilâyetinin derkâr olan ehemmiyetine mebni bir yed-i

iktidara tevdi lâzimededen görülmekle...” kaydını ilâve ettirmiş olmasında bu yıldız barışsızlığının tesiri hiss olunmuştu.

İlk meşrutiyette mebusan meclisi riyasetinde, sonra vükelâliklerde, İzmir valiliğinde bulunmuş olan Hasan Fehmi Paşa'nın Selânik valiliğine tayini hükûmetçe Makedonya işlerine ziyade ehemmiyet verilmek lüzumunun idrak edildiğine delâlet ediyordu. Hasan Fehim Paşa eski şöhretiyle, tavrı haliyle halk üzerine iyi bir tesir yapıyordu.

Hasan Fehmi Paşa'nın İstanbul'da hayli alamadığı maaşları kalmıştı. Maliye nazırının talebiyle reji idaresi bu maaşları hükûmete avans şeklinde kendisine tesviye eylemişti. Selânik valiliğinde aldığı maaş ve hazine-i hassaca verilen tahsisat ile eline ayda 750 altın geçiyordu. Sonra umumî müfettişliğe tayin olunduğunu göreceğimiz Hüseyin Hilmi Paşa'nın ise böyle iki taraftan aldığı para beş yüz lira olduğu için Hasan Fehmi Paşa bu cihetçe Hüseyin Hilmi Paşa'ya tefevvuk ediyordu.

Hasan Fehmi Paşa avukatlık hayatındaki alışkanlığı ile karşısındakilere söz anlatmağa, dinletmeğe müptelâ idi; fakat kendisi başkalarının sözlerini dinlemekten pek hoşlanmazdı.

Selânik vilayetine bağlı Ustrumca'da kaymakam idim. Bulgar metropolidi Gerasim Efendi senelerden beri Ustrumca'da büyük bir Bulgar kilisesi yaptırmak emelini takip ediyordu. Hükûmet ise bunu muvafık görmüyordu.

Bu kilise meselesine ait dosya, muhaberelele pek dolgun ve kabarık bir hale gelmişti.

Hasan Fehmi Paşa *-izahat almak üzere-* bana bu dosyayı yanıma alarak Selâniğe gelmemi emretti. Gittim. Yanına girip istediği izahatı vermek için daha ağzımı açmağa vakit bulamadan o bu işten öğrendiği kadarını bana izah etmeğe başladı. Söylediklerinde arada bir yanlış noktalar oldukça düzeltmek için:

– Efendim! diye bir cümle ilâve etmek istiyordum.

Fakat o bana meydan vermiyor, sözünde devam ediyordu. Ben gûya izahat vermeğe değil, valinin izahatını dinlemeğe gelmiştim. Nihayet:

– İşte mesele bundan ibaret! Ustrumca'ya avdetinde metropolitin hareketlerini iyice takip ile bana malûmat verirsiniz, dedi. Ben de elimdeki kocaman dosyaya karşı âdeta mahçup vaziyette çıktım.

Hasan Fehmi Paşa memleketin, devletin âtisinden ümidini kesenlerdendi. Bir defa onun bu bedbinliğine şahit olmuşum:

Drama sancağında Rupçoz kaymakamı iken jandarma tenzikine memur İngiliz zabitlerinin Pomakları Müslüman Bulgar saydıklarını, kazada hariçten gelmiş bir kaç memurdan başka Türk bulunmadığını âmirlerine yazdıklarını öğrenmişim. Kaza Müslümanları aralarında Pomakça -*Ahriyanca*- konuşurlardı.

Bir gün yerli bir nahiye müdürüne aralarında niçin Türkçe değil de Ahriyanca konuştuklarını sormuştum da şu cevabı almıştım:

– Ne yapalım efendim? Dinimizi değiştirdik amma dilimizi değiştiremedik.

Bu cevap da beni pek müteessir etmişti.

Kaza dahilinde hiç bir şey okunmayan medreselerde Kur'an okumasını bile öğretmeyen eski usul bir iki mektepten başka irfan (!) müessesesi yoktu. Buralarda da hocalar talebe ile Ahriyanca konuşuyorlardı.

Biraz tahsisat alarak kazadan yeni usulü takip edecek bir kaç mektep açmağı düşündüm. Mezuniyet istihaliyle Selâniğe gittim.

Hasan Fehmi Paşa'ya kaza dahilinde Türkçe'nin yayılması için şimdilik hiç olmazsa dört mektep için tahsisat verilmesi

lüzumunu arzettim. Maarif idaresinde tahsisatın cihetini de bulmuştum.

Hasan Fehmi Paşa garip garip yüzüme baktı:

– Devletin, hükûmetin halini görmüyor musun? Makedonya elden gidiyor. Sen hâlâ Pomaklara Türkçe öğretmeğe kalkıyorsun, demek istiyordu.

Sonra eliyle bu düşüncesini teyid edecek bir işaret yaptı. Tahsisatı alamadan Rupçoz'a döndüm.

Bununla beraber Hasan Fehmi Paşa'nın Midhat Paşa'dan sonra Selâniğe gelen valiler arasında dirayet ve kıyasetiyle en ziyade muvaffak olmuş ve kendisini halka, memurlara sevdirmiş bir zat olduğundan şüphe yoktur. Bu sırada Makedonya'da çoktan beri Rum patrikhanesiyle Sırp ve Bulgar kiliselerini alâ-kadar eden bir mesele hallolunmuştu.

13 - Balkan milletlerinin Makedonya'daki kilise ve mektep kavgaları...

Osmanlı-Yunan harbinde Abdülhamid Bulgaristan'ın bir gaile çıkarmamasını temin için Bulgarları ümit içinde bulundurduğu muvafık görmüş, Eksarhlığın teşekkülünde sadır olan fermanda yazılı üç Bulgar metropolitliğinin ihdasına muharebe bitince müsaade edeceğini Bulgar kapı kâhyası Markofa resmen tebliğ ettirmişti.

Yunanlılarla araları pek fena olan Bulgarlar bu haberdan pek sevinmişlerdi. Bulgarlara 1891'de Üsküp ve Ohri, 1894'de Köprülü ve Nevrekop, 1897'de Manastır, Debre, Ustrumca metropolitliklerini temin eden Eksarhhane "tırnakla kuyu kaza kaza", nihayet Makedonya ve Trakya'da bu metropolitliklerin miktarını on beşe çıkarabilmeği umuyordu. (42)

Bulgar metropolitleri tayinden sonra Rumlar, Bulgarlar, Sırlar arasında kilise ve mektep münazaaları bir kat daha şiddetlenmiş idi; arada Ulahlar da mevcudiyetlerini muhafaza için gayrete gelmişlerdi.

Bulgarlardan cüzî bir kısmı Patriyarşist *-eskisi gibi Rum patrikine taraftar-* kalmış olmasıyla eksarşist Bulgarlar bunları ya eksarhhane kilisesine bağlamağa, yahut imha eylemeğe karar vermiştiler.

Rumlar, Bulgarlar, Sırlar bu münazaalarla birbirlerini boğazlarken Makedonya Müslümanlarını mülkce ve sayıca zarar ve izale siyasetinde müttefik davranıyorlardı. Dinî ihtilâf dahilinde olduğu kadar hariç için de mükemmel bir siyaset alet ve silâhı gibi görülüyordu.

Rusya bu ihtilâfî körükleyenlerin ve âleti kullananların başında idi. Bulgar eksarhlığının tesisinde ve metropolitliklerin ihdasında en kuvvetli âmil olan Rusya'nın Üsküp'te bir Sırp metropoliti bulunmasına müsaade istihsali için yapmadığı taziyik kalmamıştır.

Partikhanelerin imtiyazları kilise ve mektep işlerini o kadar birbirine karıştırmış idi ki, Makedonya'da bir kilise mümesili olmayan cemaatin ayrı mektepleri de olamaz gibi bir durumda kalmamak için pek çok uğraşması lâzım gelirdi.

Ulahlar ile beraber Sırlar bu hususta patrikhanenin âdeta sadakasına muhtaç gibi bulunuyorlardı. Patrikhane bu sadakayı da imsak ediyordu.

Rum metropolit ve piskoposları papazların talim ve terbiyesini ihmal ediyorlardı. Bulgarlar için olduğu gibi Sırlara gönderilen papazlar da ekseriya Sırların dillerini bilmiyorlardı. Ve gittikleri köylere hiç bir merbutiyetleri yoktu. Bu cahil adamlar âdeta müzayedeye ile satın aldıkları mevkilerinde çok zaman tutulmayacaklarını bildikleri için verdiklerini en az müddette, en çok fazlasıyla çıkarmaktan başka şey düşünmüyorlardı.

Bulgarlar gibî Sırlar da bu Rum papazlarını kendilerine Türkler kadar yabancı görüyorlardı. Bâb-ı Âli ile “büyük kiliseyi” meslek itibarıyla bir tutuyorlardı. Eksarhhanenin teşekkülünden sonra Bulgarlar da eski Slav dilinin kurbiyetinden istifade ederek Sırlar için Makedonya’da ayrı bir mevcudiyet tanımak istemiyorlardı.

Bulgarlar gibi “Şizmatik” dahi olsa ayrı bir kilise iddiasına kalkışmayan Sırların Bulgarlaşmasından kendisi için hasıl olabilecek zararı İstanbul patrikhanesi görmüyor gibi davranıyor, Üsküp’te Sırp kilisesinde Sırp dili yerine Rumca’yı ikame etmek, Prizren’de bir Sırp kilisesini, âyinlerini Rumca yapan Ulahlara vermek istiyor, Sırp papazlarının Heybeliada’daki mektepte tahsil etmelerine, yüksek ruhanî mertebelere çıkmalarına bütün kuvvetiyle muhalefet ediyordu.

Fakat Sırlar artık bu durumun daha ziyade devamına razı olmuyorlardı. Ahalisinin ekseriyeti arzu ettiği yerlerde ruhanî âyinlerin Sırpça yapılmasını, patrikhanece Sırp mekteplerinin Rum mektepleri derecesinde himayesini, Sırp köylerinde, metruk Sırp manasturlarında papazlık etmek, ruhanî mertebelere yükselmek üzere Sırp gençlerinin Heybeliada mektebine kabullerini, Sırlardan şimdilik en az iki piskopos tayinini istiyorlardı.

Sırp Kralı Birinci Aleksandr 1894 haziranında İstanbul’u ziyaret ettiği vakit patrik efendi ile bu Sırp talepleri hakkında müzakerede bulunmuş ve patrik bunlara meyyal görünmüştü. Fakat Fener büyüklerinin muhalefetleri bu isteklerin yerine getirilmesine mâni olmuş, nihayet patrik sekizinci Neofit’in istifası vâki olmuştu.

Bu muhalefet karşısında Makedonya Sırları Üsküp’te bir Sırp metropoliti bulunmasını istemekle iktifa ettiler. Patrikhane buna da razı olmadı. Mesele artık dahilî olduğu kadar haricî bir mesele şekline aldı.

Sırp hükûmeti işe karıştı; Rusya Sırp hükûmetine müzaheret etti. Bu müzaheret patrikhanenin muhalefetine kırdı.

Rusya'nın müracaat ve teşebbüsü üzerine Bâb-ı Âli Üsküp'e bir Sırp piskoposu tayinine muvafakat etti. 1899'da Halil Rifat Paşa sadaretinde vükelâ meclisince bu yolda bir mazbata tanzim olundu. Vükelâ kararı irade ile de tasdik edildi.

Üsküp metropolitliği zahiren Rumlardan Amorsios Efendi'ye tevcih olunacak, kendisi İstanbul'da kalacak, Sırp unsurdan Arşimandrit Fermilyanos ona vekâlet edecekti; Sırp tabiiyetinde bulunan Fermilyanos, Bâb-ı Âli'nin şart ittihaz ettiği veçhile Osmanlı tabiiyetine geçmeği kabul edecekti.

Hep zevahiri kurtarma endişesi. Bu yolda icap eden resmî muamele de yapılmış, keyfiyeti Rusya sefaretine bildirilmişti. İş bu dereceye varınca Bulgaristan hükûmeti karara şiddetle itiraz etti.

Abdülhamid Bulgar nazırlarından Radoslavof vasıtasıyla Bulgar hükûmetine istatükoyu muhafazaya eylemeği vadetti. Bu yüzden Fermilyanos'un Üsküp metropolitliği tehhüre uğradı. Bundan Rusya hükûmeti pek müteessir oldu.

Rusya elçisinin Bâb-ı Âli indinde şikâyetleri tevali etti. İş muhaberelele sürüklendikçe sürüklendi. Mesele sarayın ve Bâb-ı Âli'nin dolambaçlı, girizgâhlı, fakat netice Rusya karşısında mutedil siyasetine yeni bir nümune olacak hal aldı.

Bu iş Said Paşa'yı epeyce yordu. Said Paşa işe bir hal şekli bulmak için Rusya elçisi Zinoviyef ile uğraştı, durdu. Huzuru hümayuna çıkarak şikâyetlerini şiddetlendiren Zinoviyef bir defa Said Paşa'nın konağına geldi ve Said Paşa'ya şu beyanatta bulundu:

– Bu meselede devletimin nazariyatı hiç değişmedi. Vaki olan vaidlerin tehiri değil yalnız imparatorun, hükûmetimizin de haysiyetine dokunmuştur. Verilen kararın icrası hükûmetin vaz-

fesi iktizasından iken yapılmamıştır. Bundan sonra teehhür vukuuna devletim bikaydî nazariyle bakmıyacaktır. Ümid ederim ki, artık kararı icraya tasdim eylemişsinizdir. Fermilyan'ın Sırp metropolitliğini Rum patrikhanesi kabul etmiş, hükûmet-i seniye tasdik eylemişti; şimdi bu bittabi değışemez. Yapılacak şey berat verilmesi gibi resmî bir muameleden ibarettir. Bunu uza-tıp iki devlet arasında soğukluk husulüne niçin mahal verilme-li? Diyeceksiniz ki, beratın verilmeyeceği Bulgarlara vadolun-muştur. Bu vaidi alan Radoslavof'un fesadı cümlece malûmdur. Bu vaid bana verilen, benim tarafımdan hükûmetime bildirilen, imparator tarafından fiile gelmesine her an intizar olunan vaide tercih olunmamalıdır. Elhasıl bugün bir cevap verilmelidir.

Elçi yakında Petersburg'a gidip Çarı göreceğini de bildir-di. Said Paşa, Rus elçisinin Osmanlı hükûmetinin maksadını im-paratora şüpheli göstermesine sebebiyet vermek istemiyordu.

Abdülhamid ise Fermilya'nın memuriyetini tasdik husu-sunda Rusya elçisinin iddia ettiği şifahî vadianın divan-ı hü-mâ-yun tercümanı İbrahim Bey'in tercümede sehvine müstenid ola-cağını bir tezkere ile sadrazama bildirdi.

Bununla sadrazamın vaziyeti daha müşkülleşti. Said Paşa elçiyi kırmak istemediği kadar padişahı da kollamak mecburiye-tinde bulunuyordu:

Said Paşa – Her şeyde müstakim bir meslek iltizamı her hükûmetin tabii vazifelerindedir. Biz de bu mesleğe riayet ede-riz; hakkımızda başka zanda bulunmağa mahal yoktur. Bulgar-ların harisane emellerini bilirsiniz. Maksatlarına muhalif olan şeyler için iz'acımızı iltizam ettikleri fiiliyat ile sabittir. Fermil-yan'a berat verilince iğtişası tezyide çalışacakları hatıra gelmez mi? Bu mütalaa ile ihtiyatkârane hareket lâzım gelmez mi?

Zinoviyef – Bu beratın verilmesinden dolayı Bulgarların müşkilât ve iğtişaş çıkarmağa hakları yoktur. İğtişaş çıkaracak

olurlarsa Rusya devleti meneder. Burası bilinmelidir ki, Bulgaristan'ın birşey yapması ve yapmaması Rusya'nın elindedir! Rusya'nın arzusuna muhalif bir harekette bulunursa ondan fariğ olması için Rusya devletinin bir sözü kâfidir.

Bu sırada Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa da geldi. Müzakereye iştirak etti.

Zinoviyef'e:

– Hükûmet-i seniye'nin hak ve menfaatlerini muhafaza için Bulgaristan hükûmeti nezdinde vesaya icra olunması iki devlet -Rusya ve Osmanlı- arasındaki iyi ve dostane münasebetler iktizasındadır. Lüzumu halinde Rusya'nın hayırhahane vesaletine müracaat olunabilir.

Denildi. Zinoviyef:

– Müsalemlet dairesinde hareket eylemesi için Bulgaristan hükûmetine nasihatımızı daima istiyorsunuz. Biz de bu bapta nüfuzumuzu imal ediyoruz. Lâkin bizim metalibimizi böyle suubete düşürüyorsunuz, diyerek Fermilyan işinin tesriinde ısrar eyledi.

Said Paşa – İş vükelâ meclisinde müzakere olunacaktır, cevabıyla elçiyi atlattı.

Bulgar Eksarhı da bu Fermilyan meselesinin Bulgarlar için ne kadar ehemmiyeti olduğu hakkında Bâb-ı Âli'nin dikkat nazarlarını celbetmekten hali kalmıyordu. O da bir gün *Said Paşa*'ya geldi:

Eksarh – Necip Melhame Efendi mabeyn-i hümayun canibinden nezdime gönderilmişti. İfadesinden Fermilyan'ın beratı verilmek üzere olduğunu anladım. Buna dair mühim ifadeleirim var.

Said Paşa – Necip Efendi'nin memuriyetinden malûmatım yoktur. İfadelerinizi dinlemek istersem de pek âcil meşguliyetim vardır. Kabil olursa başka bir gün geliniz.

Eksarh – Öyle ise iki gün sonra gelirim. Fakat Fermilyan'a berat verilirse bu madde Bulgaristan'ın âdeta bir uzvunu kesmek demek olacaktır. Bu hususun hükûmeti seniyece düşünülmesi lâzımdır.

14 - Sadrazam Said Paşa ile Rus Sefiri arasında hararetli bir münakaşa...

Eksarh da böyle savıldıktan sonra Said Paşa Necip Melhame Efendi'den Eksarh nezdinde memuriyeti hakkında malûmat aldı. Necip Efendi Fermilyan'a berat verilmekle beraber Bulgarlar da buna mukabil bir mükâfat vadi memuriyetini haiz olduğunu söyledi.

Said Paşa bunu atebeye arz edince Necip Melhame Efendi'nin Bulgarlara mükâfat vadine memuriyeti olmadığı, Eksarha gönderilmesi zât-ı şahanece Eksarh'ın nişan gibi bazı taltif vasıtalarıyla iskâtı maksadına müpteni olduğu cevabını aldı.

Bunda Necip Efendi'nin memuriyetini tecavüz ettiği bildiriliyordu; amma Necip Melhame Efendi'ye bu yüzden bir ceza terettüp etmedi.

Eksarh söylediği günde geldi. Said Paşa'ya şu yolda lisan kullandı:

– Necip Melhame Efendi bu işte Bulgarlara Sırlara muadil bir mükâfat verileceğini söyledi. Ve mütalaama müracaat etti. Ben de, “Fermilyan'a berat verilmesi eski Sırbistan -Kosova vilâyeti- üzerinde Sırbiyenin emellerini tervice mukaddeme olacaktır. Bu ise Bulgaristan'a büyük bir sadmedir. Bu zarar hiç bir şeyle tazmin kabul etmez. Ancak Eksarhlık fermanının otuz seneden beri muallâk kalan bazı ahkâmı vardır. İstanbul'da bir Bulgar sinodu, bir de cismanî meclis tesisine müsaade buyuru-

lacak olursa belki bir dereceye kadar buna muadil bir madde olabilir” dedim.

Said Paşa – Necip Efendi’nin teşebbüsü şahsî ve hususîdir. Beratin verilmesi vesilesiyle taltif intizarında bulunuluyor ise hakkınızda zât-ı şahanenin âli teveccühü iktizasınca sizin için yahud isteyeceğiniz sair Bulgar muteberanı için nişan verilme ve emsali taltifleri arz etmekte delâletini eksik etmem.

Eksarh – Sinod’un ve cismanî meclisin tesisine müsaade buyurulması bile Bulgaristan’ı irzaya kâfi gelemez. Bu madde Bulgarlar için hayatî bir meseledir. Bulgarlar Devlet-i Âliyenin idaresine geçmeden evvel beş asır Bulgaristan ile Kosova vilâyetine hükmetmişlerdir. Bu vilâyet ahalişi Bulgar ırkına mensuptur. Bir defa Sırların hükûmeti araya girmiş ise de ne nesilleri, ne de eserleri kalmamıştır. Şimdi ise Bulgarlar Sırplaştırılmak isteniliyor. Gerek Sırlılar tarafından, gerek Rusya’dan bu maksadla nakden ianeler devam ediyor. Fermilyan’ın berati verilecek olursa şimdi yedi kazadan ibaret olan Sırp ruhanî dairesi tedricen genişler, böyle bir neticeyi kabul etmektense her fedakârlığı ihtiyar eylemeği Bulgaristan kendisine mübrem bir vazife bilir.

Said Paşa – Tasavvur eylediğiniz teşekküle Balkanlar’da muvazene usule muhaliftir. Bulgaristan’ın Kosova vilâyetinde aradığı menfaat hissesine ne saltanat-ı seniye, ne de büyük devletler, bahusus Rusya ve Avusturya, hiç bir zaman müsaade etmezler. Bu sizce de malûmdur. Böyle yersiz bahislere girişmekten ise hâlen ve istikbalen mevcudiyeti ve saadeti metbuna karşı rizacuyane harekete bağlı bulunan Bulgaristan’ın bu işte dahi devletin kararını tasvip eylemesine dair mesaide bulunmanız hikmete muvafıktır.

Eksarh – Ben daima Bulgaristan’ın Devlet-i Âliyenin rızasını istihsal eylemesi cihetine çalışırım. Bulgaristan’da iktidar mevkiine gelenler de buna çalışırlar. Lâkin Prens Ferdinand’ın

fikri ne olduğunu bilemiyorum. O nüfuz ve iktidarıyla gerek benim, gerek Bulgaristan müdürlerinin mesaimizi akim bırakıyor. O cihetle Fermilyan'ın berati verilmesi iğtişaş ihdasına vesile addolunacağından ihtiraz ediyorum, ihtarım bunun içindir.

Said Paşa – Rusya gibi bir devletin tedbiri tarafına gitmek basirete muvafık olamayacağını takdir edersiniz. Hükûmeti seniyece bu bapta bir karar ittihaz olunmamış ise de şayed beratin verilmesi tasvip buyurulursa sizin dahi bunu isabetli göreceğini ze şüphe etmem.

Eksarh – Bunu tasvip edecek olursam hem resmî sıfatıma, hem kavmî menfaatime muhalif bir fikir beyan etmiş olurum. Ben ise gerek memuriyet sıfatıyla, gerek şahsen milletimin menfaatlerini muhafaza eyleyeceğime İncil üzerine yemin etmişimdir.

Bu sözler üzerine Eksarh gitti. Said Paşa'ya Rusya elçisi ile görüşmek üzere bir irade tebliğ olundu. Said Paşa da Rusya sefarethanesine gitti. Ancak elçinin Bâb-ı Âliye gittiğini öğrenmekle avdet ederek elçi ile mülakatta bulundu.

Zinoviyeş – Bu işin netice hasıl etmemesi sebebiyle imparator kırılmıştır. Bulgarlara ehemmiyet verdiğimiz halde Rusya'nın arzusunu mühim görmüyorsunuz; burası imparatorun haysiyetine dokunur. Petersburg'dan aldığım talimat katîdir. İki güne kadar muvafakat cevabı verilmezse Hariciye nezaretine resmen bir nota vermeğe mecbur olacağım. Siz Bulgar hükûmetini Rusya'ya tercih eyliyorsunuz.

Said Paşa – Rusya gibi büyük bir devlete Bulgar hükûmetini tercih etmek kimsenin hayal ve hatırına gelmez. Büyük bir hükümdarın kırılması ve haysiyetine münafî hallere sebebiyet verilmesi zât-ı şahane ile onun hikmeti şarına iktiza eyleyen hükûmetin kat'a maraziyesine uygun düşmez.

Zinoviyeş – Bize haber verilmeden Bulgarlara teminat verilmesi devletime karşı hürmetsizlik sayılır. Talimatım katîdir.

Said Paşa – Mübahasesiz bir neticeye varılmak kabil olmayacağını tasdik edersiniz. Eğer izahat vermeme müsaade ederseniz neticesinde vaki olan teenninin zarurî olduğunu teslim edersiniz ümidinde bulunuyorum.

Said Paşa'nın bu son temennisi Zinoviye tarafından kabul edildi. O da Bulgaristan komiserliğinden, Bulgar kapı kâhyalığından, Eksarh canibinden yapılan teşebbüs ve tebliğler ile vilâyetlerdeki Bulgarlar namına olan telgraflar hakkında uzun izahat verdi. Mübahase bir saatten ziyade sürdü.

Bulgar hükûmetini Fermilyan'ın memuriyetini tehir için müessir tedbirler ittihazına sevk etmek üzere bir gün evvel Bulgaristan'ın birçok yerlerinde mitingler akdolunmuştu. Elçi bunlardan dolayı Bulgarları ve hareketlerini şiddetle muaheze etti.

Said Paşa Fermilyan'a berat verilmesine hali müsaid görmediğinden bunun için Bâb-ı Âliye zaman bırakılması lüzumu hakkında birçok mütalaalar serdeyledi. Zinoviye bir derece yumuşadı.

– Fermilyan'ın Üsküp Sırp metropolitliği hükûmet-i seniye canibinden tasdik olunmuştur mealinde ve zamandan bahs olunmayarak bana tahrirî bir tebliğ yapılırsa ben de vicdanımın ilka edeceği hayırhahlık muamelesini yapmakta kusur etmem.

Said Paşa – Tahrirî tebliğ devletçe karara mütevakıftır. Bu suret kabul olunduğu takdirde cüz'î bir fasıladan sonra münaşip zaman hulûl ettiği söylenilebilir. Bunu nasıl ihtiyar edebiliriz?

Zinoviye – Asıl maksadım imparatorun haysiyetine ârız olan nakısayı böyle bir tebliğ ile tamirdir. Yoksa ben vicdanımın gösterdiği hayırhahane muameleyi yaparım. Ruslar hiffeti kabul etmezler; halisane tebliğinizi başka surette kullanmazlar. Pek çok müşkil vakalarda zât-ı şahaneye niyetimdeki hulûs eserlerini ve devletlerinin menfaatlerine hizmetimi gösterdim.

Said Paşa – Padişahımız efendimizin sizin istikametinizi, meziyetinizi tasdik buyurduklarını bilirim. Bu işte de göstereceğiniz ihlâs eseri nisbetinde mahzuziyet ve takdirlerine mazhar olacağınız şüphesizdir.

*Zinoviye*f – Buna mukabil minnettarane hissiyatımı arz ederim. Ancak dediğim surette bir tebliğ vuku bulmazsa iki güne kadar Bâb-ı Âli'ye bir takrir vermeğe mecbur kalacağım.

Said Paşa bu mükâlemesini de padişaha arzetti. O için vükelâ meclisince müzakeresiyle oraca karara rabtını istiyor, Abdülhamid ise buna hiç lüzum görmeyerek için Said Paşa ile aralarında tesviyesi yolunu iltizam ediyordu.

Gösterdiği hayırhahlık ve hüsnü niyetten dolayı elçiye, padişahın mahzuziyetini tebliğ için divan-ı hümâyun teşrifatçısı İbrahim Bey Rusya sefarethanesine gönderildi ve böyle tahrirî bir tebliğ yapılıncı matbuatın bundan bahsetmemesi istenildi.

Hariciye nezaretinden Rusya sefaretine imzasız olarak “Fermilyanos’un Üsküp Sırp metropolitliği hükûmeti seniye canibinden tasdik olunmuştur” ibaresiyle şifahî bir takrir verilmesi padişah tarafından da tasdik olundu.

Hükûmetin bir kaç sene evvel verdiği, Rusya sefaretine de bildirdiği kararı tehir etmesi, zât-ı şahanenin statükoyu ibka hakkında Bulgar hükûmetine vaidde bulunması Fermilyanos’un metropolitliğine Bulgarların muhalefetinden neşet eylemiş iken Rusya hükûmeti hem Sofya hükûmetini, hem Bulgar Eksarhını az zaman içinde buna ikna etti.

Fakat Abdülhamid bundan sonra da berat vermekte gene tereddütler gösterdi. Ortada bir mâni kalmamış iken padişahın bu tereddüdü Ruslara pek tesir etti.

Zinoviyef Said Paşa'yı ziyaret ederek yeniden teşebbüslerle, ihtarlara başladı; kızdı:

– Fermilyan işi bitmişti. Şu zaman icrasına müsaidir. Petersburg’da iken Danefe *-Bulgar nazırlarından-* muhalefette bulunmaması söylenmiştir. Prens Ferdinand Petersburg’a gelecektir. Ondandır evvel bu iş bitmelidir. Bunun icrasını teklif için hükümetimden emir aldım. Bu iş mümkün merteye çabuk bitsin diye ısrar etmeğe memurum. Soğumuşuzdur. Bu hal tamir olunmalı. Hükümetim cerihadar olmuştur. Size nasihat ederim ki mutabassır olunuz. Fermilyanos’un beratını vermek istemiyorsunuz. Bunu telgrafla hükümetime bildireceğim. Bu haber Petersburg’a fena tesir edecektir. Bu halde biz de başka bir tedbir alınız; bu belki zât-ı şahaneye muzır olur. Bunu imparatorum namına söylüyorum. Zât-ı şahaneye hizmet etmekte haksızlık etmişim. Görünüyor ki zât-ı şahane ihtiramkârane mülâhazalarına hiç ehemmiyet vermemiş. Eğer Bulgarlara Ruslardan ziyade hürmet ediyorsanız o başka, Anarşist Ladoslavof’a verilen vaadi ifa etmek, ona hoş görünmek için zât-ı şahane imparatora olan vaadini unuttu. Lâzım olan imparatorun haysiyetini muhafaza etmektir. Zât-ı şahane kendi haysiyetini de bununla muhafaza edecektir. Bulgarlara karşı aciz gösterilmemeli. Nasihatlerim kabul olunmalıdır. Gördüğümüz ihmal mutlak nezaket gösterdiğimiz içindir. Biz nazikiz; onun için böyle oluyor. Artık bir şey dinlemem, gidiyorum.

Sözlerini bitirdikten sonra elçi şapkasını eline aldı. Ayağa kalktı. Said Paşa’nın ricası üzerine durup oturdu ve şu sözleri ilâve etti.

– Necip Melhame Bulgar kapıkâhyasının, Bulgar eksarhının mütalaalarını sormağa memur olduğu için iş bu hale geldi. Yarın saat ona kadar cevap beklerim; sonra Petersburg’a yazarım. Alacağım cevaba göre hareket ederim.

Artık saray ve Bâb-ı Âli için teslimiyetten başka çare kalmamıştı. Fermilyanos’un beratı yazıldı. Mezahib nezareti vesa-

tetiyle Rum patrikhanesine gönderildi. Ancak Said Paşa hem hükûmetin, hem Rum patrikhanesinin müstakbelen menfaatlerini vikaye kasdıyla berata (Fermilyanos'un vekâleti şahsa mahsus olmasına mebni onun vefatı halinde Üsküp metropolitliği hakkında Rum patrikhanesinden vaki olacak intihap ve istida üzerine tevcih emri evvelki gibi devletin rey ve tensibine tâbi olacak ve berat ona göre verilecek) yolunda ihtirazî kayıtlar ilâve ettirdi. Fakat Rusya sefaretî beratın hem Rum patrikhanesinin Üsküp ruhanî dairesinden alâkasını kesmek, hem de bundan sonra Bâb-ı Âli'nin bu işe müdahalesini menedecek surette olmasını istiyordu.

Rum patriği Yuvakim Efendi bu ihtirazi kayıtlardan Rusya sefaretine malûmat verdi. Rusya elçisi de bu kayıtların tadilini Said Paşa'dan talep etti. Said Paşa elçinin dediğine zahiren muvafakat eyleyerek beratı tebdil etti; fakat ihtirazî kayıtları başka ibarelerle ipka eyledi. Patrikhaneden gene elçinin dikkati celbedildi. Müracaatlar, tadiller, teshiller tekerrür etti. Elçi:

– Her tashihte kelimeler değişiyor ama mâna ipka ediliyor! diye itirazlarını tecdid etti.

Beratin metninde “metropolitlik vekâletinin şahsî ve inhiâl vukuunda Bâb-ı Âli'nin tayin hakkı mahfuz kalacağı” yolunda yapılan son tashihden sonra Said Paşa:

– Bunun haricinde artık bir şey yapılamaz, diye kafî bir cevap verdi. Fermilyan meselesi bu suretle hallolundu. (1902)

Saray bu işi beş sene sürdürmeğe muvaffak olmuştu. Netice bermutad sarayın tereddüd, geçiştirme, vakit kazanma siyasetinin faidesizliğini bir daha meydana koydu. Rusya'nın ilk dediği ve istediği yapıldı. Ferman çıktı; fakat mesele bununla da bitmedi.

Piskoposluk için takdis töreninin yapılması da lâzım geliyordu. Bu âyin ancak üç piskoposun bir yerde toplanmasıyla yapılabilirdi.

Rum patriği üçüncü Yuvakim Rusya sefaretinin tazyikiyle Fermilyan'a Selâniğe gitmesini bildirdi; takdis âyini orada yapılacaktı. Selânik metropoliti Fermilyan'ın katiyen aleyhinde idi.

Patrik efendi işi hiç müsaîd olmayan Selânik Rum ruhanî dairesine havale etmekle gerek Rusya sefaretine, gerek Bâb-ı Âliye karşı resmen uhdesine düşen bir vazifeyi yapmıştı. Ancak bu hareketiyle işi daha bir kaç sene olsun tehir etmiş bulunmayı da ümid etmiyor değil.

Alkolik, şişkin, kırmızı yüzlü bir adam olan, parlıyan saçları şakaklarına inen Fermilyan Selânik'te şahsen hiç de hoş bir tesir uyandırmamıştı.

O gelir gelmez şehrin Rum cemaatinden protestolar yağmağa başladı. Valiye altı yüz imzalı bir istida takdim olundu. Vali bu işin ruhanî bir mesele olduğundan bahisle müdahale edemeyeceğini bildirdi.

Bulgarlar da bu meselede Rumlarla birlikte hareket ediyorlardı. Sırplar bu taahhürlere fena halde müteazzi oluyorlar, hükûmetten ziyade patrikhaneye kızıyorlardı. Ümidleri Rusya elçisi Zinoviye'ye idi. Elçi teşebbüslerini sıklaştırdı. Nihayet patrik Selâniğe Fermilyan'ın Aynaroz'da takdis edileceğini telgrafla bildirdi.

Fakat bu defa da Aynaroz manastırları vekilleri "beşerî ihtirasların münzeviyane hayatlarının sükûnetini bozmasına razı olmayacaklarını" bildirdiler. Takdis âyini nihayet Dedeagaç'ta yapılabildi. (43)

Fermilyan bundan sonra Üsküp'e giderek makamını işgal etti. Rum-Sırp-Bulgar rekabetinin bu safhası da bu suretle kapanmış oldu.

15 - Makedonya ıslahatı meselesi ve Bâb-ı Âli-Saray çekişmesi...

Almanya elçisi Baron Marchal Rumeli'de suiistimalâtın önüne geçilmek için ilk evvel maaşların muntazaman tediyesi lüzumunu bir mülâkatta Abdülhamid'e söylemişti. Bunun üzerine maliye işlerinin düzeltilmesi için mabeynden sadarete tez-kere üstüne tezkere yazıldı. Bu tezkerelerin bir gün on bire vardığını Tahsin Paşa hatıratında zikrediyor.

Fakat iş böyle ihtarlarda değil, çare bulmakta idi. Bu ise bulunamıyordu. Bu yüzden Said Paşa'nın ikbali bu defa da çok sürmeyeceği anlaşılıyordu. Padişah ile sadrazam arasında evvelki defalarda da görülmüş haller gene başgösteriyordu.

Said Paşa mutad günlerde saraya gelmiyor, mabeynci Arif Bey saray ile konak arasında mekik dokuyordu. Bir gece mabeyn başkâtibi Tahsin Paşa da Said Paşa'ya gönderilmişti.

Devletlerin Makedonya işlerini doğrudan doğruya ele almak fikirleri hissediliyordu. Çaresizlik içinde bocalayan Said Paşa mesuliyet yükü altında ezilmekten kurtulmak istiyordu. Abdülhamid sadaret teklifiyle mabeynci Ragıp Paşa'yı Ferid Paşa'ya gönderdi.

Avlonyalı Ferid Paşa Şûra-yı Devlet azası iken Arap İzzet Paşa ile fena halde bozuşmuştu. Aralarında çıkan kavga o vakit saraya kadar aksetmişti.

Ferid Paşa Konya valisi iken Konya - Bağdad hattı ile çok alâkadar olan Alman elçisi Baron Marschal'in takdirini celbetmişti; o da Baron Marschal'a ve zevcesine hediyeler gönderiyor, cemilelerle dostane münasebeti idame ediyordu.

O sırada Alman dostluğuna büyük ehemmiyet atfediliyordu. Baron Marschal gibi dirayetli ve padişah nezdinde mergub bir elçinin herhangi bir memur hakkında hüsnü şehadeti mües-

sir olmamak kabil değildi. Baron bir gün padişah huzurunda imar yolunda faaliyetlerinden bahsiyle Ferid Paşa'yı uzun uzun methetti. Artık Ferid Paşa'nın İstanbul'a getirileceği ve yüksek makamlara çıkarılacağı anlaşılıyordu. Çok geçmeden Makedonya ıslahatıyla uğraşmak üzere Bâb-ı Âli'de "*Merci-i Tetkik Komisyonu*" namıyla bir heyet teşkil edilmiş ve riyasetine Ferid Paşa tayin olunmuştu. Said Paşa da padişahın Ferid Paşa'yı sadarete getirmek niyetinde olduğunu anlamıyor değildi.

Abdülhamid hem her işe müdahale eder, hem işlerin mesuliyetini Bâb-ı Âli'ye yükletmek isterdi.

Makedonya'da hâl gittikçe vahim bir şekil alıyor, ecnebîler suiistimallerin önünü almanın evvel emirde maaşları muntazaman vermeğe mütevakkıf olduğunu ileri sürerek buna İstanbul'ca çare bulunmasında ısrar ediyorlardı.

Mabeynden Said Paşa'ya 1320 ramazanı içinde [1902 Aralık ayı] Makedonya'da maaşların aydan aya verilmesi, bu yüzden oralarda bir uygunsuzluk çıkarsa mesuliyeti bittabi vükelâyâ raci olacağı bildirilmişti. Said Paşa Rumeli'de ıslahattan bahsettikçe Abdülhamid:

– Bunlar devletin siyasi menfaatlerine muhaliftir. Rusya'nın efkârı da bu merkezdedir.

Derdi. Bu son iradesi sadrazamda, padişahta bir intibah uyandırdığına ümid uyandırmıştı. Fakat bu ümid uzun sürmemiştir. Said Paşa Rumeli'de ıslahata dair bir nizamname hazırlamıştı. Bunun ilânından bir müddet sonra saraya çağrıldı. Abdülhamid nizamnamede mahkemelere, mekteplere, nafia işlerine ve mülkî teşkilâta taallük eden maddelere tutulmuştu. Said Paşa'yı:

– Maksud bu teşkilâtı başka vilâyetlere ve İstanbul'a da mı getirmektir, diye muahaze etti.

Rumeli Islahat Komisyonu riyasetiyle Konya valiliğinden İstanbul'a getirilen Ferid Paşa Avusturya elçisi Baron Dö Kaliçe ile görüştüğü bir sırada elçi:

– Devletlerin maksadı, bu vilâyetlerde asayişin husulüdür. Bunun için de jandarmanın tanzimi ve takviyesi kâfi idi. Diğer kısımlara ait teşkilâtı Said Paşa çıkardı.

Demişti. Avusturya elçisinin bu düşüncesine vâkıf olunca Abdülhamid’de idarî ıslahata mümanaat fikri teceddüd eylemişti. Abdülhamid, Makedonya teşkilât ve ıslahatını icad eden, elçilerin fikirlerini bu yola imale eyleyen Said Paşa’ya karşı kalben şiddetli bir iğbirar da beslemeğe başlamıştı.

Said Paşa ise Makedonya Devlet-i Âliyenin elinden büsbütün çıkmadığı takdirde Avrupa hükümetlerinin devleti gittikçe daha geniş ıslahata icbar edeceklerini düşünerek yaptığı nizamnemenin tatbikini temine çalışıyordu. İlk evvel yapılacak şey ise maliyenin ıslahı idi.

Müteahhidlere para yetiştirilemiyor, memur ve zabıtlere beş aydan beri maaş verilemiyordu.

Kazalarda mal memurlarına dayaklar, mal sandıklarına tararuzlar birbirini takip ediyordu. Cumaibalâ’da malmüdürünü tokatlıyarak mal sandıklarında buldukları parayı (senedi mahsus) mukabilinde alıvermişlerdi. Maaş alamayan memurlardan, jandarmalardan, polislerden çoğu halkın sırtından geçinmeğe çabalıyorlardı.

Bu sırada Said Paşa ile Serasker Rıza Paşa’nın arası fena halde açılmıştı. Maliyenin ıslahı hakkında Said Paşa bir vükelâ mazbatası müsveddesi hazırlamıştı. Bu müsveddede askere verilen zahire ve erzakın mahlût olduğundan bahsediliyordu.

Rıza Paşa müsvedde okununca bilhassa bu noktayı şiddetle reddetti.

– Askerin yemeği nümunesini her akşam zât-ı şahaneye takdim ediyorum. Böyle şey olmadığını efendimiz de bilir.

Yolunda müdafaada bulundu. Said Paşa da:

– İstanbul askerinin tayınatı en iyi erzaktandır. Fakat meselâ Parkiri kazasındaki (Van) askerın erzakı böyle midir?

Cevabını verdi. (Said Paşa'ya o günlerde Parkiri'deki asker müfrezesine verilen erzakın tasfiyesi kabil olamayacak derecede mahlût olduğuna, askerın ekseriya aç kaldığına dair şikâyetler vaki olmuştu.)

Serasker Rıza Paşa bu mazbata müsveddesinin bütün maddelerini muaheze etti. Sadrazam'a şiddetle itab ve askerın ihtiyacını işkâl eylemek kadim mesleği olduğundan bahsiyle onu itham eylediği Said Paşa bu sözlerden dolayı seraskerden tarziye istedi. Rıza Paşa ise buna yanaşmadı; padişaha güvenmese böyle davranmayacağı tabii idi.

Diğer vükelâ da Rıza Paşa'ya manen muavenet makamında sükût ediyorlardı. Bunun için müsveddenin beyaza (temize) çekilmesi ve arzedilmesi kabil olamadı. Said Paşa serasker paşanın itiraz ve taarruzlarına dayanamadığı için sadareten istifa etti. (18 Ramazan 1320 - 19 Aralık 1902) Fakat istifasının kabulüne dair bir irade sadır olmadı.

Bundan bir müddet evvel esbak Hariciye Nâzırı Turhan Paşa fevkalâde elçilikle Rusya imparatoru nezdine gönderilmişti. Rusya çarı, Turhan Paşa'ya Rumeli'de ıslahat icrasını müessir bir lisan ile tavsiye eyledikten sonra kendisinin Devlet-i Âliyeye karşı gösterdiği muhalesetin ve devletın mülkî tamamiyetine riayetinin başlıca şartı Hıristiyanlar hakkında müsavat kaidesinin tatbiki olacağını da ilâve eylemişti.

Turhan Paşa vâdetinde çarın bu beyanatını bir takrir ile Abdülhamid'e arzylemiş, o da bu takriri o vakit nezdinde saklıyarak Bâb-ı Âliye tebliğine bile lüzum görmemişti.

Abdülhamid Rusya ve Avusturya'nın Makedonya ıslahatında müttefik olduklarına nihayet son günlerde kanaat hasıl eylemişti.

Rusya çarının bu beyanatından Bâb-ı Âli'ye malûmat vermez de devletlerin müdahalesi genişlerse mesuliyet kendisinde kalabileceğini düşündü. 1320 ramazanının yirminci günü akşam üstü kurenadan Arif Bey'i göndererek, Turhan Paşa takririni mütalaa eyleyerek gördüğünü arkasına imza ve iade etmesini irade eylediğini Said Paşa'ya tebliğ etti.

Said Paşa iptida "mademki Rusya imparatoru zata değil devlete taallûk eden ihtarlarda bulunmuştur; bundan derhal Bâb-ı Âli haberdar edilmek lâzım gelmez miydi? Bunun şimdi ortaya konulmasına ve böyle alelacele mütalaa ve imzası istenilmesine bir mâna veremedim."

Yolunda ters bir cevap vermediği düşündü. Fakat iradeyi yanlış anlamış gibi davranarak meseleyi vükelâ heyetine düşürmediği tercih etti. Mabeynciye bir şey açmadı; yalnız biraz beklemesini söyleyerek meclise avdet etti.

Turhan Paşa'nın takririni vükelâ meclisinde okuttu. Heyetce imzasını teklif eyledi. Vükelâ varakanın görüldüğünü işaret ve imza ettikten sonra Said Paşa, Arif Bey'in nezdine avdetle kâğıdı arz olmak üzere kendisine iade etti.

Arif Bey umum vükelânın imzalarını görünce:

– Yalnız sizin imza etmeniz irade buyurulmuştu, dedi. Said Paşa:

– Ben irade-i seniyeği heyetçe imzalanmak suretinde anladım da öyle yapıldı.

Cevabını verdi. Arif Bey saraya döndü.

Said Paşa da gene o gün istifasını tahriren tekid etti. Vükelâ meclisinde cereyan eden gürültüleri ve Said Paşa'nın hazırladığı müsveddenin muhteviyatını tamamen haber alan Abdülhamid, Said Paşa'nın hareketine fena halde tutulmuştu.

Ramazanın 21'inci günü mabeynci Arif Bey'i göndererek Said Paşa'yı saraya getirtti ve derhal huzuruna kabul etti. Oturmasını emrettikten sonra kuvvetli bir seda ve abusane bir eda ile:

– Nedir bu haller? Nedir bu haller?, diye iki defa çıkıştı. Said Paşa sükût etti. Abdülhamid سوالini aynı tarzda üçüncü bir defa daha tekrar etti.

Said Paşa – Vaki olan şey arzettiğim istifadan ibarettir.

Abdülhamid – Peki amma seraskerle o kadar kavgalar etmişsin?

Said Paşa – Bendeniz kavga etmedim; kendisi etti. Bunu mecliste bulunanlar da gördüler işi uzatmayıp zat-ı şahanenizi başka surette tasdi etmeyip istifa ile bitirmek istiyorum. Bunda efendimizin hiddet ve infialine bir sebep göremem.

Abdülhamid – Yaptığın mazbatayı nasıl kabul edebilirdi (serasker) bir kimse kendi idamını kendi eliyle imza eder mi?

Said Paşa – Mazbatada öyle bir şey yoktur. Yazılan şeyler, bilhassa Rumeli vilâyetlerinde maliye idaresi fena bir halde bulunduğunu, bunu ıslah için ne gibi tedbirlere lüzum göründüğünü beyandan ibarettir.

Abdülhamid – O kağıtta tartıda ağır gelsin için konturatçılar askerın erzakına başka şeyler karıştırıyorlar diye yazmışsın. Erzakı alan serasker paşa değil mi? Bunu nasıl tasdik eder?

Said Paşa – Van vilâyetinde Parkiri kazasında askere verilen zahire ve erzak o kadar mahlûtmuş ki tasfiyesi bile kâbil değilmiş; asker ekseriya aç kalıyormuş diye şikâyetler almış, bunları serasker paşaya tebliğ etmişim. Bu fıkra mecliste okunduğu zaman serasker paşa askerın taamı nümunesini her akşam zât-ı şahanelerine takdim ettiği ve böyle bir şey olmadığı yolunda müdafaaya kıyam etti. Ben de payıtaht ile payıtaht haricindeki asker hakkında aynı muamele vaki olmadığını söyledim.

Abdülhamid – Asker taamı nümunesinin her akşam bana gönderildiğinin aslı yoktur. Yalnız geçenlerde bir defa olarak kilercibaşı vesatetiyle bir nümune göndermişti.

Said Paşa – Söyleyeceğim şeyleri dinlemeğe inayeti şahanelerini niyaz ederim.

Mukaddemesiyle içini dökmeğe hazırlandı. Şöminenin yanında duran Abdülhamid eline ateş küreğini aldı; düşünceli tavrıyla ocağı hayli karıştırdıktan sonra infialini:

– Söleyiniz, vazifem ne? Dinlemek değil mi? Sözleriyle bir daha meydana koydu.

Said Paşa – Zât-ı şahanenizin ve devletinizin menafiini iltizam etmeği borçluyum. Çünkü memuriyetim vazifesini bu suretle eda edebilirim. Aralık aralık lüzumunu arzylediğim müsadat -ıslahat- kendim için değil, zât-ı şahanelerinin ve devletinizin menafii içindi. Bu yolda çılışıırken serasker paşa beni tahkir etti. Tarziyesiz memuriyete devam hususunda mazeretim âşikâr olmakla beraber gördüğüm müşkilât yalnız serasker paşa tarafından değildir. Mevcud haller ile sadaret gibi mühim bir memuriyetin vazifelerini bihakkın idare ve eda eylemekte bu mevkie en muktedirler gelseler bile âciz kalırlar. Benim aczim ise evleviyettir. Bunun için istifamın kabulünü hassaten tazarru eylerim.

Abdülhamid – Serasker paşaya tarziye verdirilir. Siz daha nerelerden müşkilât görüyorsunuz?

Said Paşa – Taraf-ı şahanelerinden müşkilât görüyorum, demeğe cüret edemem. Lâkin müşkilâtın büyüğü mabeyn-i hümayununuzdan geldiğini beyana mecburum.

Abdülhamid – Bunlar ne gibi şeylerdir?

Said Paşa – Valiler doğrudan doğruya tayin olunuyorlar. Diğer memurların kâffesi değilse de bir kısmı vakıa merbut oldukları dairelerce intihap olunduktan sonra Bâb-ı Âliye bildiriliyor ve sadaret vasıtasıyla arz olunuyor amma o intihabların çoğu

da kurenanın iltimaslarıyla olduğu tevatürü vardır. Haricî meseleler ise sarayda hallolunuyor. Elçilerin tebliğlerine vasıta olan tercümanlar resmî mercilerine değil mabeyn-i hümayun kitabet dairesine müracaat eyliyorlar. Maliyece ne fena halde bulunduğumuzu tekrara hacet yoktur. Sair şeyler bir tarafa bırakılsın. Bu üç madde için olsun sadarate kudret verilmesi elzemdir; hem de saltanat ve devlet için elzemdir.

Abdülhamid – Maliye için ne yapacaksınız?

Said Paşa – 1296 senesinde yapıp irade-i seniyenize makrun olan ve faydası görülen bütçeye avdetten başka çare yoktur.

Abdülhamid – Sefaret tercümanlarını ben istemiyorum. Kendileri geliyorlar.

Said Paşa – Gelenlere Bâb-ı Âliye müracaat etmeleri söylettirilse zât-ı şahanelerine müracaatlarına nihayet verilir. Elçilerin tebliğlerini doğrudan doğruya kabulden ise müzakereyi ve mesuliyeti Bâb-ı Âliye bırakmak zât-ı şahanelerinin hukukuna ve menafiine muvafık olur.

Abdülhamid – Bilirsiniz ki benim devletimin menafiinden başka bir emelim yoktur. Madem ki taahhüd ediyorsunuz, devletin hayır ve menfaati ne veçhile ise ona göre hareket edersiniz. Serasker Rıza Paşa'ya istediğiniz tarziyeyi vermesini söylettirmiştim. Bugün meclis günüdür. Kendisi oradadır. (Saata bakarak) vakit de geçiyor. Bâb-ı Âli'ye gidiniz. Serasker paşanın tarziyesini kabul eyler, işlerinize devam edersiniz.

Padişahın bu sözlerinden sonra Said Paşa hal ve mevkii istifada israra müsaid görmedi. Bâb-ı Âliye gitti. Sair vükelâ toplanmış ise de serasker gelmemişti. O gün meclisin sonuna kadar da gelmedi. Üç gün sonra meclise gelip makamına oturur oturmaz Rıza Paşa:

– Geçen meclisteki sözlerden şevketmaap efendimiz sıkılmışlar; ben de velinimetin sıkıldığı için sıkıldım. Söylediklerim başka bir şey değildi. Hakikat idi.

Deyince Said Paşa vadedilen tarziye şöyle dursun, evvelce tarziye talebine kendisini mecbur eden ağır sözlerin bir kat daha ağırlaşacağını hissetti. O dakikada elçilerden birinin mülâkat için Bâb-ı Âliye geldiği haber verilmişti; bunu fırsat bildi.

– Ziyadesini dinlemeğe vaktim müsait değildir. Elçilerden biri yanımızdaki odada beni görmeğe muntazırdır.

Diyerek meclisten çıktı. Avdetinde işlerin müzakeresini başlatarak serasker paşanın hücumlarını tekrar etmesinin önüne geçti; seraskerin tarziye makamında teceddüd eden muahezele-ri için şikâyetle bulunmağa lüzum da görmedi.

16 - Said Paşa'nın "gazeteci lisanı" ve Sultan Abdülhamid...

Makedonya işlerinin günden güne vehameti artmakta idi. Bu işler için elçilerin, tercümanlarının Bâb-ı Âli'ye, saraya gidip gelmeleri, aralarında müzakereleri tevali edip duruyordu.

Rusya Makedonya'da Hıristiyanların da kaza ve sancaklarda idare başına getirilmesini istiyor, İngiltere sefiri huzura çıkarak İstanbul'da Ferid Paşa riyasetinde teşkil edilen Islahat Komisyonuna Berlin kongresi birinci murahhası Aleksandr Kara Todori Paşa'nın memuriyeti Avrupa'ca iyi tesir uyundıracağını bildiriyordu.

Büyük devletlerden her birisi bu sırada kendilerine ait düşünceler ve gailelerle bir Makedonya meselesi çıkarmasını arzu ve iltizam etmiyorlardı. Devlet-i Âliye'ye düşen bu fırsattan is-

tifade ederek Berlin kongresinden beri vaadedilen ıslahatı kuvveden fiile çıkarmağa çalışmıştı. Fakat Bâb-ı Âli saraydan yardım yerine müşkilâtta başka şey görmüyordu.

Abdülhamid Aleksandr Paşa'nın komisyona memuriyetini İngiliz sefirine karşı tasvip eylemiş, Bâb-ı Âli'ce de bu tayin arz ve istizan edilmişti. Fakat Abdülhamid Aleksandr Paşa Rum olduğu için bunu sonra muvafık görmedi. Bâb-ı Âli'nin tezkeresini kabul etmeyerek elden iade etti. "Münasebet-i kavmiyeden âri" olduğu -yani Rum, Bulgar, Sırp olmadığı- için sabık Lübnan Mutasarrıfı Naum Paşa'nın komisyona memuriyeti arzedilmesini Said Paşa'ya irade eyledi.

İngiliz elçisinin Aleksandr Paşa'nın komisyona aza olması hakkındaki ihtarı hayırhahane bir emelden neşet eylediğine kani olan Said Paşa, Naum Paşa'nın tayininde bir fayda görmedi. Bunu tervice Bâb-ı Âli'nin tavassut edemeyeceğini, ancak re'sen irade sadır olur ise icra edileceğini mabeyne bildirdi. Said Paşa vücutca rahatsızlığına mebni bir iki gün Bâb-ı Âli'ye gellemedi. Bu arada saraya çağrıldı. Tabii itizar etti.

Kurenadan Arif Bey padişah tarafından Said Paşa'nın konağına gönderildi ve şu tebliğatı yaptı:

– Avusturya elçisi cuma selâmlığından sonra huzura çıktı. Rumeli ıslahatının süratle icrasını ihtar etti. Şevketmeab efendimiz buyuruyorlar ki, "ıslahatın bir hafta içinde ikmal olunacağını ölçiye söyledim. Sadrazam bir haftaya kadar bu ıslahatı hiç bir noksan bırakmayıp icraya koymalıdır ve bitirmelidir. Çünkü bu müddette ıslahat icra olunamaz ise elçiler Bâb-ı Âli'ye bir nota vereceklerdir. Bunun için ben de bir hafta içinde yapılacağına söz verdim! Saltanat makamından icrasına söz verilen bir şey tehir kabul edemez. Kendisi bunu bir hafta içinde yapmalıdır. Bu akşam kendisini isteyişim bunu söylemek içindi, gelmedi. Ben de elçinin sözlerini zaptettirdim." İşte zabıt bu imiş. Mütalaadan sonra bana tevdiat iade buyurmanız irade iktizasındandır.

Said Paşa varakaya baktı. Divan-ı Hümâyün tercümanı İbrahim Paşa tarafından tasdikli ve imzalı olduğunu gördü. Dedi ki:

– Avusturya sefiri çok söz söyler. Şu zabıt ise pek muhtasar. Bu mesele hakkında tebligatı bundan mı ibaret imiş?

Arif Bey – Tercüman beyin kaleme aldığı zabıt bir kaç sahife olmuştu. Şevketmeab efendimiz gayet muhtasar olmayı irade buyurdular. Tercüman beyle birlikte çalıştık. Nihayet bu dereceye indirdik.

Said Paşa – İradenin hulâsası bütün islahatın bir haftada ikmal maddesi oluyor; öyle mi?

Arif Bey – Evet; irade-i seniye öyledir, katidir.

Said Paşa – Rumeli’de müzayaka pek ziyadedir. Selânik valisi Hasan Fehmi Paşa “derhal para gönderilmezse müteahhidler askerin tayinatını kesecekler vilâyetçe tediyeye imkân yok. Asker aç kalacak; mesuliyeti merkeze aittir” diye dört günden beri, saatte bir telgraf gönderiyor. Rumeli umumî müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa da istenilen para yetiştirilmezse büyük bir fenalık vaki olacağını durmayıp yazıyor. Şimdi Edirne valisi açıktan askerin silâh bırakacağını bildirdi.

Maliye Nâzırı ise hazinede bir para olmadığı gibi sair vilâyetlerden de para getirtilmesi imkânı bulunmadığını, derhal hariçten istikraz da mümkün bulunmadığını söylüyor. Zât-ı şahanede müstacel ihtiyaçlara tahsis edilen ve techizat-ı askeriye sandığında bulunan paralardan tavizen bile sarfiyatta bulunulmasına müsaade etmiyorlar. Bu halde asker gayp hazinesinden mi geçinecek? Bu haller beni acz mevkiine düşürmek için ise bunda devletin ne faidesi olur? Başka maksada mebni ise onu da anlayamıyorum. Hele siz gidiniz de çaresini düşünür, arzederiz.

Arif Bey’in avdetinden sonra Said Paşa uzun ve müdellel, âdeta lâyiha şeklinde bir istifaneme hazırladı; halî, vaziyeti izah etti; sonunda hastalığından da şu yolda bahsetti:

“Avusturya elçisine edilen vaid üzerine ıslahatın tarafı âcizanemden bir hafta içinde itmamı metlûb olduğu hakkında bilvasıta telâkki eylediğim irade-i seniye âcizlerince dikkat ve teemmülü müstelzim göründü. Islahatın bir çok usulü, furuu vardır. Bunların vücade getirilmesi o nisbette zamana muhtacdır. Bunları bu kadar kısa müddette ikmale beşerin kuvveti müsaid farzolunsa bile benim kudretim buna taallûk etmez. Muayyen müddet tevsî edilse de Rumeli vilâyetleri Hıristiyan ahalinin fikirlerine teskin eylemeğe hizmet edecek ıslahat bahsinde devletleri ikna etmek ne gibi esbab ile tâkatimin haricinde olduğunu işte bu arıza ile izah ettim. Zaten mevcut müşkül meseleler tabîi sebeplerine değil, bazı taraftan âcizlerinin tekâsülüne atfedileceğinin eserlerini görüyorum.

İşte bunun içindir ki ıztırab içinde bulunduğum yataktan şu teşrihlere lüzum gördüm. Arzettiğim mazerete binaen memuriyetten affıma müsaade istirhamını tekrar eyliyorum.” (II Şevval 1320 - 10 Kânunusani 1903)

Bu istifaneme mabeyne takdim edildikten sonra Arif Bey Said Paşa'ya geldi.

– Rumeli ıslahatının bir haftada ikmalini dün gece size söyledim ise de şevketmeab efendimiz (öyle demedim) buyuyorlar. Ben sehven öyle söylemişim, sizi istiyorlar.

Said Paşa – Efendimiz öyle irade buyurmadıkları halde siz niçin öyle söylediniz?

Arif Bey – Ben irade-i seniye'yi nasıl telâkki ettimse o suretle tebliğ eyledim. Fakat şimdi öyle buyuruyorlar.

Said Paşa – Rumeli'de ıslahat hemen icra olunmaz ise elçiler Bâb-ı Âli'ye bir nota vereceklerini huzuru şahane arzettekleri dün geceki tebliğinizden anlaşılıyordu. Bu ise ıslahatta gösterdiğimiz taahhüdlere neşet etmiştir. Halbuki memuriyete geldiğim günden şimdiye kadar Makedonya'da ıslahat icrası

elzem, âcîl olduğunu, aksi halde devletlerin müdahalesi muhakkak bulunduğunu şifahen ve tahrîren arz etmiştim. Maruzatım nasılsa müsaadeye karın olmadı. Şimdi mecburiyet zahir olunca bütün ıslahatın bir hafta içinde ikmalî teklif olunuyor. Bu yapılmaz ise mesul olacakmışım. Artık benim için memuriyetten çekilmekten başka çare kalmıyor.

Bahusus her gün gördüğüm müşkilat ve sair ahval de beni istifaya mecbur ediyor. Bugün bir istifaname takdim etmiştim. Affına müsaade buyrulmasını niyaz ederim.

Arif Bey avdetinden üç çeyrek sonra tekrar geldi:

– Efendimiz buyuruyorlar ki “yazdığı şeyler gazeteci lisansı! Bir de beni Rus taraftarlığı ile itham ediyor. Bunları yaptığı için gelir, tazallüm eder! Ben de yazdığı lâihayı istersem kendisine veririm; istersem yanımda alıyorum. İstifasını kabul etmeği de geldikten sonra düşünürüm; fakat evvel beevvel gelip tazallüm etmelidir” dedi.

Abdülhamid’in (*tazallüm*) kelimesinin asıl manasını bilmediği bunu af ve merhamet talebi manasında kullandığı anlaşılıyordu.

– Lâihiha denilen tezkerenin lisansı gazete lisansı değildir. Fakat her ne olursa olsun benim ifadem böyledir. Tazallüm dediğiniz şey ki, af talebi makamında sarfolunmuş olacak, buna dair de mülâhazamı söyleyeyim; padişahın kusurdan af istemekte kimse tekebbür edemez. Kusur etmiş olsam ihtara da hacet kalmadan buna müsaraat ederdim. Ama ortada hayırhahane ve sadıkane maruzattan başka bir şey yok. Kendilerinin Rus politikası taraftarı olmaları ise kimsenin hatırından geçmez. Çünkü hiç bir padişah memleketinin düşmanına taraftar olmaz, olmaz. Arızamın muhteviyatına öyle bir mâna verilmesi nerden çıkıyor? Ben yazdığım kâğıdı devlete ve kendilerine tam bir sa-

dakat fikriyle ve hakikaten hizmet azmiyle yazmıştım. Bunun iadesini değil, nezdi hümâyunlarında kalmasını temenni ederim.

Arif Bey gitti. Aynı günde üçüncü defa geldi.

Arif Bey – Efendimiz buyuruyorlar ki: Kendisi hasta değil iken bir siyatik hastalığı çıkardı. Geçenlerde serasker paşa ile de kavga etti. Şimdi de kalktı, bu lâyihayı verdi. Hazinenin vaziyeti yazdığı derecede ise memuriyete geldiği vakit bunun ıslahını nasıl taahhüd etti idi?

Said Paşa – Siyatikten muztarip olduğum sahihtir. Temarüz etmek âdetim değildir. Lüzumu halinde istifa ederim. Bununla beraber bunun sıhhati doktorlardan öğrenilebilir. Serasker paşa ile mücadeleye gelince, evet, bunu yaptım. Çünkü zahırf ikbal için hakaret görmeği ihtiyar edenlerden değilim. Memuriyette kalmak için hiç bir kimsenin tahkirine tahammül etmem. Maliyeye gelince: Beyan buyurulan taahhüd sebketmemişti. Bilâkis memuriyete gelir, gelmez en evvel maliye ahvalini ıslaha muhtac görmüştüüm de tahriren, şifahen ve mütevaliyen ihtar etmiştim. Arzettiğim tedbirlerin hiç biri nasılsa kabul olunmadı. Hatta bir gün vasitanızla maliyenin halini arz etmiştim de avdetinizde (efendimiz 96 bütçesinden bana bahsetmesin. Onu mebusan meclisi yapmıştı!) buyuruyorlar demiştiniz. İş öyle değildi ya. Bu bütçeyi 96 senesinde birinci başvekâletimde ben tanzim etmiştim. Memuriyetten affıma müsaade buyrulmasını rica ederim.

Arif Bey bu cevap ile gitti. O gece de esvapçıbaşı İsmet Bey geldi.

– Efendimiz sizi istiyor, gidelim dedi. Said Paşa cevap vermeyerek bir davetin sebebini anlamak ister gibi iki dakika İsmet Bey’in yüzüne baktı. İsmet Bey hassas ve zeki bir zattı. Bu uzun bakışın manasını anladı:

– Aranızda ne oldu, ne geçti bilemiyorum. Gidelim, dedi Said Paşa da:

– Geçmiş bir şey yok! mukaddemesiyle maliye işlerinde uğradığı müşkülâtı, gördüğü tazyikleri anlattı.

– Rumeli’de şu aralık bir hâdise çıkacak olursa bütün kudretimi sarfetmiş olduğum için vakîâ bana hiç bir mesuliyet terettüp etmez. Yalnız hakikati bilmeyenler, yahut gazezkârlar nezdinde ayıplanmış olurum. Bu olmamak için hali teşrih ve teşhir etmeği de gönlüm istemiyor. Bunun çaresi benim işten çekilmem ile hasıl olacaktır. Askerî erzak müteahhidleri yakında pek çok para almışlardı. Bunun için ortaya koydukları mazeret sahih değildir. Ben işten infikâk edecek olursam belki asıl maksat hasıl olur. Şimdiki iz’aların, yazışmaların devamına mahal kalmaz. Affıma müsaade istihsaline delâletinizi rica ederim.

İsmet Bey gittikten iki saat sonra bu seferde mabeyn başkâtibi Tahsin Paşa geldi.

– Efendimiz sizi istiyorlar. Birlikte gideceğiz. Fakat gitmezden evvel bazı tebligata da memurum, dedikten sonra bir saat durmadan manası mahdud sözleri çok tarizler ile Abdülhamid’in, Said Paşa’ya karşı teveccühlerinden bahsetti.

Söylenecek şey kalmayınca, kalkın, gidelim, teklifinde bulundu.

Said Paşa – İcabet vecibedir! (Saate bakarak) ama saat de altıyı (ezanî) geçmiş. Böyle gecenin ilerilediği zamanda efendimizin meşgul ve rahatsız olmalarına sebep olacak böyle bir tasdii, ubudiyet şiarına muvafık göremiyorum. Bir de istifanın sebeplerini huzuru şahanede bizzat arzetmek için istenildiğim sözlerinizden anlaşılıyor. Ben bu sebepleri bu sabah arızamda tafsil ettim. Bugün üç defa Arif Bey, bir defa da İsmet Bey’le teşrih eyledim. Maruzatımın tekrarı baş ağrıtmaz mı? Bir de huzura girsem, istifamın sebeplerini arzetsen de mazeretim kabul buyurulmayarak, eskiden de vaki olduğu gibi, memuriyete devam ile mükellef olursam mutlak bir surette imtina etmek usule uy-

maz. Sebep beyanıyla istifanın tekrarı işi münakaşaya dökmek olur. Büyük bir hükümdar huzurunda bu hal hiç caiz olmaz.

Tahsin Paşa – İstifanız kabul olunmayıp da memuriyete devamınız irade buyurulacağına neden hükmediyorsunuz?

Said Paşa – Hüküm değil, ihtimal istifamın sebepleri hem tahriren, hem gelen zatların delâletleriyle şifahen arzolundu; kabulü mukarrer ise o halde gitmeğe mahal kalır mı?

Tahsin Paşa – Ama neden istifa ediyorsunuz? Ortada ne var?

Said Paşa – Maruzatımın hiç biri müsaadeye mazhar olmuyor. Ortada bu var! İngiltere müfettişe (Rumeli umumî müfettişine) muavin olarak Rumeli'ye gönderilir, yahut komisyona - *İstanbul'daki ıslahat komisyonuna*- âza tayin edilirse İngiliz efkâr-ı umumiyesine büyük hüsnü tesir olur diye ihtar etti. Sonra da İngiliz sefiri (Aleksandr Paşa'nın zatı değil, şöhreti mütezemdir. Bundan istifade etmelidir) demişti. Bu baptaki tezkerem elden iade olundu. Maliye tedbirleri arasında müteahhidlere ait fıkralara Serasker Rıza Paşa başka manalar vererek beni tahkir etmek istediler; ben de müdafaa ettim. Tarziyesiz memuriyete devamda mazeretimi arzyledim. Tarziye vermesine irade sadır oldu. O ise mecliste tarziye makamında tahkir-i tecdid eyledi. Bu tecavüz de tamir olunmadı. Namusum ve gördüğüm terbiye meslekî mansıp için hakarete tahammüle manidir. Affıma sizin de delâlet ve himmetinizi temenni ediyorum. Affıma delâletinizi itmam ederseniz pek müteşekkir olurum.

İngiltere sefaretine dehaletinden sonra Said Paşa'nın ikinci kâtib İzzet Paşa ile münasebeti kesilmişti. Fakat gûya Said Paşa, İzzet Paşa ile birleşerek kendi aleyhinde bulunuyorlar diye Tahsin Paşa'ya geçenler olmuştu. Onun da bu his ile Ferid Paşa'yı sadarete sevkeylediği tevatür bulmuştu.

Said Paşa son cümlesini buna ima için ilâve etmişti. Tahsin Paşa muhatabının maksadını anladı.

– Müslümanoğlu müslümanım! abdestim de üstümdedir. Yemin ediyorum.

Mukaddemesiyle Said Paşa'ya muhabbet ve hulûsundan bahsetti ve çıkıp gitti.

Tahsin Paşa'ya emniyet edemeyen Said Paşa sözlerinin ziyade veya noksan arzına meydan bırakmamak için ne demiş ise mabeyn başkitabetine resmen bir tezkere ile bildirdi ve vükelâ meclisine riyaset edecek zatın da tayinini istedi.

Mabeynci Arif Bey geldi, şu iradeleri tebliğ etti:

– Kendisine üç şey teklif ediyorum. Biri bugün meclis günüdür. Ya şeyhülislâm efendiye ya Abdurrahman Paşa'ya vekâleten meclise riyaset etmesini bildirsin. İkincisi istifasını olmamış hükmüne koysun. Hasta olduğundan bahsederek affına müsaade etmemi istida etsin; ben de azledeyim; hattında dahi öyle ilân ederim. Üçüncüsü: Yanma gelir, istifasının sebeplerini söyler, ya azlederim yahut etmem. Eğer azledersem emaneti -müühr-ü hümâyunu- mabeynde almam! Kendisini doğruca konağına gönderirim. Bir iki saat yahut bir gün sonra birini gönderir, müührü aldırırım.

Said Paşa – Bu sabah takdim ettiğim tezkerede vükelâ meclisine riyaset edecek zata doğruca haber göndermesini arz etmişim. Tezkerem henüz takdim edilmemiş olmalı ki böyle irade buyrulmuş. Beni istifaya mecbur eden şeyler devlet işlerini iyi idareye mâni olan hallerdir. Vücutca rahatsızlığım var ise de iş göremeyecek derecede hastalığım yoktur. Teshilâta nail olsaydım devlet hizmetinde vücudümü ifna edinceye kadar çalışmayı tabî bir vazife addederdim. Müühr-ü hümâyunun sarayda veya hanemde istirdadı bence müsavidir. Huzura gelmediğimde şayet memuriyete devam sureti irade buyrulursa muhalefet etmek edebe mugayir olur. Şu hal ile işte bulunmak ise manevi

mesuliyeti sebebiyle mülâhazama mugayirdir. İstirhamıma müsaade buyrulmasını niyaz ederim.

Arif Bey'in de avdetinden sonra Said Paşa vükelâ meclisine Abdurrahman Paşa'nın riyaset emesi iradesini havi mabeyn başkitabetinden bir telgraf aldı.

Bir saat sonra Arif Bey tekrar geldi.

– Şevketmeab efendimiz buyuruyorlar ki: (Geçen gün kendisini gördüğümde bana muhabbetin var ise devleti ecnebî devletlerin bir tebliği karşısında bulundurma demiştim. Rumeli'ye devletlerin bir müdahalesi vuku bulursa mesuliyeti Bâb-ı Âli'ye aittir. Diye de daha evvel bir haber göndermiştim. Ben bunları kendisini işe teşvik için söylemiştim. Yoksa bana müveddeti olduğunu bilirim. Bir de kendisi mesuliyetten bahsediyor. İnsan kudreti yettiği kadar çalışır. Ama istediği müyesser olmazsa o kaderin hükmüdür. Kendisi ders görmüştür. Burasını bilir. İşten ayrılmak istemesi iki refik yola çıktıktan sonra birinin geriye dönmesine benziyor. Beni bir iki defa gücendirmiş idi. Bu defa da gücendirirse ebediyen kendisini istihdam etmem.

Said Paşa – Bizleri mesul edecek kendileridir. Zât-ı Şahaneleri vazifelerini hakkıyla yapmıyanları mesul tutmamak isterlerse buna kadirdirler. Lâkin bir de manevî mesuliyet vardır ki ondan kimse kurtulamaz. Benim ihtirazım o mesuliyettendir. İtikadımca bu devletin mevcudiyeti Rumeli kıtasının elimizde kalmasına mevkuftur. Allah etmesin, o kıtanın merkeze irtibatına hanel gelecek olursa İstanbul er geç tehlikeye girer; içtimaî heyetimiz inhilâle uğrar. Ben ıslahatı tehlikeyi def için isterdim ve ihtiyarımızla yapalım dedim. Böyle yapar isek hariçten müdahale edilmeyeceğini devletlerden bazıları da ihtar etmişlerdi. Lâkin maruzatım başka suretlerde tefsir olundu. Bir defa icraata karar verdik. Şimdi de kararlar işkâl olunuyor. Bir taraftan da “ıslahat lâzım olsa bile bu derecesi çok idi” diye infialler gösteriliyor. Bundan fazla kararları değıştirmeğe yollar hazırlanıyor.

Bu hallere nazaran devletler nihayet bu işe müdahale edeceklerdir. Bunun neticesi de dediğim elîm hale münce olacaktır. Ben için o dereceye gelmesine sadakatim hasebiyle kail olamıyorum.

Mademki bu âcizin ders gördüğünden de bahis buyurulmuş, bu meseleyi nasıl öğrendiğimi de arzuleyim. *Biz kul iradesini sarfeyley, Allah fiili halkeyler itikadındayız.* İrademizi hilâfa sarfedip neticeyi kadere atfedersek mesuliyete müstahak oluruz. Zât-ı Şahanelerinin bir iki defa benden gücenmelerine sebep olan maddeleri bilmiyorum. Kendileri münasebet getirerek (aramızda bir şey geçti) buyuruyorlar. Eğer bir kaç sene evvel İngiltere sefaretine müracaatım infiale sebep olmuş ise bunu sebepsiz ihtiyar etmedim. Buna neden mecbur olduğum malûmu hümâyunlarıdır. Zât-ı şahanenin iyi tabirleri intihapta ve kelimeleri mahallerinde kullanmakta kudretlerini bilirim. (Kendisini ebediyyen istihdam etmem) tabiriyle devletin kadim bir bendesini yese düşürmezler itikadındayım. Darılmayınız, “ebediyyen” kelimesini siz irad ediyorsunuz zannındayım. Ne olsa, ebediyet Allah’a mahsustur. Memuriyet ise müsteardır. Bahusus ben emelsiz bir adamım. İstihdam etmekte de, etmemekte de iradeleri ne ise ona teslimiyet arzederim.

Arif Bey gitti, gene geldi. Abdülhamid’in istifaya sebep ne ise açığa söylemesini Said Paşa’dan istediğini bildirdi.

Said Paşa da Abdülhamid tarafından ihtiyar olunan “mesuliyeti ibka, mezuniyeti imha” usulü hakkında gördüğünü, bildiğini izah etti.

Arif Bey bir daha gidip gelerek şu tebliğde bulundu:

– Şevketmeab efendimiz buyuruyorlar ki: (Bundan sonra ne diyeceği olursa gelsin, arzetsin, benim kapım daima açıktır. Gündüz, gece ne vakit isterse mabeyne gelir; ben de kendisini görürüm. Söyleyeceği sözleri birlikte müzakere ederiz. Bazan benim dediğim olur; bazan kendi dediğine müsaade olunur. Ab-

dülmecid zamanında da usul bu idi; Abdülâziz zamanında da. İşte işler bu suretle görülür. Fakat bundan sonra tahriren hiç bir şey beyan etmiyecektir! İstizan edeceği şöyleri daima şifahen bana arz etmelidir.

Said Paşa – Her işi huzurda müzakereye koymak, ikna için deliller beyanıyla tasdiklerimi uzatmak mülâhazama uygun gelmiyor. Hem de şifahî müzakereleri hatıralarda idame etmek muhaldir. Tebliğ ve tebellüğ tahriri olmak her devlet gibi bizde de esasî bir kaide olduğu malûmu hümâyunlarıdır. Bunu tebdile alet olamam.

Bu cevap padişahça memuriyette devama rıza sayıldı. Said Paşa da kendini müstafi addeylemekte ısrar ile beraber Rumeli işleriyle uğraşıyordu. Bir ara, “Mısır hidivinin Arnavutluk prensi olmasına çalışıyor imiş. Mütalaası nedir ? Söylesin!” iradesini aldı.

– Bilmem ki ne diyeyim. Hidiviyetle Arnavutluk prensliği ve Mısır ile Arnavutluk arasında ben hiç bir münasebet göremem. Biz Rumeli’de Balkan hükûmetleriyle büyük devletlerin aralarındaki ihtilâflardan istifade etmeliyiz. Makedonya Osmanlı devletinden ayrılırsa orada velev ki büyük bir devletin himayesi altında diğer bir İslâm hükûmeti tesisine imkân olamaz, cevabını verdi.

Bu istifa güvârlüsü arasında şevvalin on dördüncü salı gecesini saat dört buçukta -ezanî- İngiltere sefaretini baştercümanı Blok üstünde frak, Said Paşa’nın hanesine geldi. Said Paşa baştercümanın bu kıyafetle gelmesinin sebebini anlamak için:

– Galiba pek müstacel bir işiniz var? diye sordu.

İngiliz sefaretini baştercümanı:

– Rusya elçisinin süvaresinden geliyorum. Vereceğim esef şayan haber müstacel olduğu için Sir Okonor hemen gitmemi

söyledi; onun için bu esvapla geldim. Şimdi Selânik konsolosundan sefaret bir telgraf aldı. Sizi öldürmek için Arnavutluk'tan buraya üç adam gönderecekler imiş. Bunun sebebi Metroviç'e Rusya konsolosluğu tesisini ve Arnavutluk'ta islahata karar verilmesini Arnavutların sizden bilmeleri imiş. Elçi dikkat etmenizi tavsiye ediyor. Buradan çıktıktan sonra hariciye nazırına gidip ona da haber vermeğe memurum.

Said Paşa – Selânik konsolosunuz asıl İngiliz midir? Mütemen midir? Demek istiyorum ki bu haber beni tevhiş için uyurulmuş bir şey olmasın.

Blok – İngiliz değil Rum'dur. İsmi Bilyoti'dir; muteber bir aileye mensup ve sefaretçe mevsuktur.

Said Paşa – Nasıl dikkat etmeli.

Blok – Zaptiye nazırına bir tezkere yazarsınız. Muhafaza-nıza itina ederler.

Said Paşa – Hariciye nazırını niçin göreceksiniz?

Blok – Talimatım suikastten vikayeniz İngiltere hükûmetince mültezem olduğunu beyan ile beraber Bâb-ı Âli'nin resmen dikkat nazarını celbetmektir.

Said Paşa – Böyle şeylerin gizli kalması devletin menafii icabındandır. Hariciye nazırına tebliğden sarf-ı nazar olunmasını elçiden rica ederim. İngiltere devletinin hakkımdaki iltizamından pek mütehasıs ve müteşekkirdim.

Baştercüman bu sözlerle avdet etti. İngiliz sefiri Rusya sefarethanesindeki ziyarette gördüğü Hariciye Nazır Tevfik Paşa'ya Selânik'ten gelen haberi bizzat vermişti.

Said Paşa keyfiyeti zaptiye nâzırına ve Rumeli müfettişine yazdığı gibi, mabeyn başkitabetine de bildirdi. Abdülhamid bu iş'arı Said Paşa'nın suikast tertibinde kendisinden şüphelendiğine hamlederek canı ziyade sıkıldı.

1320 şevvalinin on beşinci günü İngiliz elçisi Okonor memleketine gitmek münasebetiyle huzura çıkmıştı. Bu sırada Said Paşa'ya dair Abdülhamid'e şu sözleri söyledi:

– Said Paşa'nın nefsen masuniyeti metbuum olan devletçe mültezendir. Çünkü İngiltere devleti vaktiyle bunu taahhüd etmiştir. Kendisi Avrupa'nın asayişine ve devletinize de hizmet eylemiştir. Muvakkaten Londra'ya gidiyor isem de Balkan işleri ehemmiyet kesbeyletiğinden üç hafta içinde İstanbul'a döneceğim. O vakte kadar Said Paşa'nın masuniyetine dikkat etmesi için maslahatgüzara talimat verdim. Zât-ı şahanenizin de nazarı dikkatini celbederim.

Dedi. Abdülhamid buna da pek fena tutuldu; kendisince artık Said Paşa'yı sadarete ipkaya mahal göremiyerek ilçiyeye hemmen:

– Ben onu zaten şimdi azlettim.

Cevabını yetiştirdi. Sefir saraydan çıktıktan sonra doğruca Sirkeci istasyonuna gitti. Uğurlama için Said Paşa'nın gönderdiği zata huzurda cereyan eden sözleri anlatmasını tefhim etti.

Abdülhamid kurenadan Arif ve Faik Beyler'i Said Paşa'nın konağına gönderdi. Geldikleri haberini alınca siyatikten muztarip olarak yatakta yatmakta olan Said Paşa giyindi. Yanlarına çıktı. Arif Bey mühr-ü hümayunu istedi. Said Paşa mühürü bir zarfa koyup zarfı da kırmızı mum ile mühürledikten sonra verdi.

Nihayet Ferid Paşa beş buçuk sene muhafaza etmek üzere sadaret makamını işgal etti.

Sarayda herkes Arap İzzet Paşa ile yeni sadrazamın yüzüye bakmayacaklarını sanırken ikisi de evvelce aralarında hiç bir şey vaki olmamış gibi davrandılar.

Fakat Makedonya'da durumun vehameti sadarete tebedül vukuile ve saray ile Bâb-ı Âli ricalinin aralarında imtizac etmeleriyle giderilebilecek derecede değildi.

17 - Makedonya Müfettiş-i Umumiliği nasıl ve niçin kuruldu?...

Makedonya'da ateş bacayı sarıyordu. Rusya ile Avusturya için Makedonya Hıristiyanlarının talihlerini hiç değiştirmeyecek olan ıslahat sistemine göre işe girişmek zamanı gelmişti.

Bu iki hükûmet "*Viyana programı*" denilen ve Makedonya'da asgarî derecede istenilen ıslahatı ihtiva eden bir plânın umumî hatlarını çizdiler. Bu plânın tatbikinin temini ve Makedonya'da sükûn ve asayişin muhafazası için Osmanlı Devleti ile Bulgaristan üzerinde "mümkün olduğu kadar" nüfuz icra edeceklerini de diğer devletlere bildirdiler. Bu "mümkün olduğu kadar" tabiri bu iki devletin hale hâkim olmağa ya kudretlerinin yetişmeyeceğini yahut sükûnet ve asayişin tamamıyla temini kendi işlerine gelmediğini, Makedonya derdine hangi deva ile çare bulunabileceğini etrafla düşünmek bile istemediklerini gösteriyordu.

Ne olursa olsun Makedonya'da yapılan tahrikler ilk semeresini vermişti. Avrupa Makedonya işlerine müdahale yolunda ilk adımı atmıştı. Artık komiteler istedikleri kadar rahat durmayabilirdi. Eski "*Bakat*" vak'ası esnasında Bulgarlar tarafını o kadar iltizam eylemiş olan İngiltere bu defa dahi Makedonya'da ıslahatın Hıristiyanların işine yarıyacak ciddi bir şekilde tatbikini istiyordu.

Balkanlarda kendilerini en ziyade alâkadar addeyleyen Rusya ile Avusturya ise Balkan işlerine Avrupa'nın diğer büyük devletlerinin karışmalarını hiç arzu etmiyorlardı. Bu iki devlet sırası gelince birbirini kündeden atmağı düşüneceklerdi. Eski Osmanlı Devletinin tamamîyetine o kadar taraftar görünen İngiltere şimdi siyaseti itibarıyla bu devletin parçalanmasını - *kendine pay çıkmak şartıyla*- zararlı görmeyecekti.

Eski Osmanlı düşmanları olan Rusya ile Avusturya ise Makedonya'da statükonun muhafazasını kararlaştırmak suretiyle şimdi zahirde bu tamamıyeti müdafaa eder gibi idiler.

Doğrusunu söylemek gerekirse, *herkesin maksudu bir amma rivayet muhtelif!* idi!

Aslında bir Balkan meselesi olan Makedonya meselesi artık bir Avrupa meselesi şekline girmişti.

1902'de Makedonya Bulgarlarında ihtilâl hazırlıkları hissolunuyordu. Rumeli'deki memurlarından bu yolda haberler alan Avrupa kabineleri Avrupa konserinin ıslahat işini ele alması için aralarında müzakerelere başlamışlardı.

Abdülhamid bu müzakerelerin tehlikesini hissetti. O da mutadı üzere ıslahatı istiyor gibi göründü.

İngiltere hükûmeti Makedonya'ya bir umumî Hıristiyan vali tayinini iltizam ediyordu. Bu vali Berlin Ahidnamesini imza etmiş devletler tebaasından olmayacağı gibi Balkandaki ırklara da mensup bulunmayacaktı.

Abdülhamid Makedonya muhtariyetini tasdik etmiş gibi görünmek korkusuyla bu Hıristiyan umumî valiyi kabul etmediği gibi (umumî vali) tabirini de beğenmiyerek üç vilâyet için geniş salâhiyetle bir (umumî müfettişlik) ihdasını tasvip etti. Bu müfettiş kim olacaktı. (44)

Bu müfettişin şahsı Abdülhamid'i tevhiş etmemeli idi. Hükûmetçe Yemen valiliğinden mazulen İstanbul'a gelmiş olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu mühim memuriyete tayini düşünüldüğü anlaşılınca İstanbul'daki büyükelçiler buna razı olacaklarını zımnen Bâb-ı Âli'ye anlattılar.

Makedonya ecnebî entrikalarına cevelângâh idi. Umumî müfettişin bunlara kapılarak ecnebî siyasetine alet ve oyuncak

oluvermesi mümkün olabilirdi. Sadakat ve dirayeti mücerreb olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın bir nevi idarî muhtariyet demek olacak olan Makedonya umumî müfettişliğinde bulunması Abdülhamid'ce bu gibi endişelere mahal veremezdi.

Hüseyin Hilmi Paşa sonradan heves ederek Fransızca'yı öğrenmişti; fakat alafrangalığa meyyal değildi; ecnebî mahfilleri ile de sıkı fıkı ülfeti yoktu.

Bu rüchan sebepleri dolayısıyla padişah H. 1320 şabanının sonunda [Kasım 1902] Hüseyin Hilmi Paşa'yı *Selânik, Manastır, Kosova* vilâyetleri umumî müfettişliğine “şükür ve şikâyeti mesmu olmak üzere” tayin etti.

Hüseyin Hilmi Paşa yirmi dört saatin on altı, bazan on sekiz saatini işe hasreden gayretli, yorulmak bilmez bir zattı. Her işin en ufak teferruatına kadar uğraşır, emirlerini tereddütsüz, katî verir, icrasını takip ederdi.

Ciddî, vekârlı bir tavrı vardı. İş başında tebessüm yüzünde pek nadir görülen bir fevkalâdelikti. Konuşurken sadası git tikçe canlanırdı; halindeki ketumiyet içinde bazan gözlerinde bir infial ve hiddet şimşeginin parladığı görülürdü.

İstanbul Rus elçisi Zinoviyef ve Avusturya elçisi Baron dö Calice Viyana programı eşasları üzerine mufassal bir program tanzim ile 24 Şubat 1902'de Bâb-ı Âli'ye takdim ettiler. Bu program şu maddeleri ihtiva ediyordu. (45)

Umumî müfettişlik evvelce devletlerle istişare edilmeden kaldırılmaması, padişahın her defa irade almağa lüzum olmadan müfettişin asker kullanmağa salâhiyeti olması; valilerin müfettişin emri altında bulunması; polis ve jandarmanın ıslahı için ecnebî mütchassislar angaje edilmesi; her kaza halkı arasındaki nisbet dahilinde Hıristiyanlardan da jandarma yazılması; ekseriyeti Hıristiyan köyler için Hıristiyan köy bekçileri seçilmesi; Arnavutların taaddilerine nihayet verilmek üzere lâzım gelen ted-

birdere müracaat edileceğinin taahhüd edilmesi; siyasi mücrimler ve firariler hakkında umumî af ilânı; her vilâyet için bir bütçe tanzimi; Osmanlı Bankası'nca kontrol edilecek vergi tahsilâtının mahallî idare ihtiyaçlarına tahsisi; âşar ve iltizam usulünün tadili; bu programı memurları marifetiyle tatbik ettireceğinin hükûmetçe taahhüd edilmesi; İstanbul'daki elçilerin idaresi altında üç vilâyetteki konsolosların ıslahata nezaret eylemelerinin kabulü.

Abdülhamid bu maddeleri hiç itiraz ve tadil etmeden kabul eylemiş, Hilmi Paşa'nın memuriyetini üç sene temdid etmişti.

“Makedonya ile en ziyade ilgili” iki hükûmet bu program ile ıslahat işini gene Osmanlı hükûmetinin eline bırakmağı kabul ettikleri statüko esasına uygun bulmuşlardı.

Abdülhamid'in mutadı hilâfına gecikme göstermeden bu programı kabul eylemiş olması Fransa hariciye nezareti Delkase'nin Avrupa kontrolünü daha müessir bir şekilde tesbitini istemiş olmasından ve bütün elçilerin müttefikan bu programın kabulünü tavsiye eylemelerinden ileri gelmişti.

Abdülhamid siyasetinde vaid ile vaidin incazı ayrı ayrı şeylerdi, kabul ile tatbik arasına bir çok fasıla ve taallüller koymak câri bir şekil idi. Padişahın Ferid ve Hüseyin Hilmi Paşalara talimatı hassaten Makedonya'da jandarma teşkilâtına ehemmiyet verilmesini istilzam ediyordu.

Makedonya'ya polis ve jandarmanın tensiki için Avrupa'nın küçük devletlerine mensup zabıtlar celbedilmişti. Fakat bu teşebbüsün kifayetsizliği ve tesirsizliği çabuk anlaşılmişti.

Bir taraftan Avrupa devletleri, diğere taraftan Bulgarlar ıslahatın daha müessir bir şekle girmesini istiyorlardı. Fakat hükûmet ıslahattan ziyade 1902'de Bulgarların çıkardıkları ihtilâl hareketiyle uğraşmak mecburiyetinde kaldı.

Makedonya'da bir Bulgar ihtilâl komitesinin mevcudiyetinden hükûmet bu komitenin teşekkülünden dört sene sonra haber alabilmişti.

16 kişilik bir Bulgar çetesi Üsküp sancağında Koçana kazasında “Yenice” köyüne gelerek Kâzım Ağa isminde zengin bir zatı öldürmüş, 800 lirasını gasbederek Bulgaristan’a savuşmuştu. O vakite kadar hükümet bu yolda vakalara alışmamış değildi. Fakat bunları umumî bir teşkilâtın eseri değil, mahallî ve münferid vakalar sanırdı. Bu defa yapılan tahkikat sonucunda bu köyde bir silâh deposu, bir mahzende elli tüfek, yirmi kadar bomba, bir kaç sandık fişek ve barut bulunmuştu.

Aynı zamanda bir köylü Bulgar kadınının pirinç çuvalları içinde nakletmekte olduğu bir çok tabanca, bıçak, bomba da elde edilmişti. Bu ilk keşiften sonra Bulgar komitecilerinin “müthiş Türk” unvanını verdikleri Derviş Efendi’nin tahkikatı Makedonya ihtilâl komitesinin vücudunu meydana çıkarmıştı.

Bundan sonra komite ile hükümet kuvvetleri arasında mücadele kâh şiddetlenmek, kâh tavsamak üzere meşrutiyete kadar devam etti.

Bulgar komitesinin büyük erkânı arasında rekabetler, ihtilâflar eksik olmuyordu. Bu ihtilâflar en ziyade Boris Sarafof ile Sofya üniversitesinin Fransız edebiyatı profesörü Mihailovski arasında şiddetlenmişti. Sarafof’un başında bulunduğu müfritler partisi şiddetli hareketlerde bulunmaktan çekinmiyorlardı.

18 - 1902 Bulgar ayaklanması ve Selânik olayları...

İki Makedonyalı Bulgarı neşrettiği gazetesinde Osmanlı hükûmetinin intikamına teşvik ettiği için, Ulah muallimlerinden Mihailanu, bu müfrit parti tarafından 1899'da Bükreş'te öldürülmüştü.

Hal ve hareketleri Rusya hükûmetince de şüpheli görülmeğe başlanan Sarafof bu cinayette müşevvik ve zimedhal olmak üzere Bulgar hükûmeti tarafından *-zarurî-* tevkif edilmişti.

Aleyhinde hükme medar delil bulunamamak dolayısıyla Sarafof iki ay mevkufiyetten sonra tahliye olundu; ama 1901 eylülünde komite riyasetinden istifaya mecbur edildi.

Bunun üzerine komitenin iki yüz kadar Murahhası toplanarak profesör Mihailovski'yi haricî teşkilâtın riyasetine geçirdiler.

Bundan sonra Sarafof dahilî teşkilât ile mesaisini teşrik ederek Makedonya'da ihtilâl hazırlıklarını ikmale çalışmağa devam ediyordu. Mihailovski Makedonya meselesinin halli için iki çare görüyordu:

1. Millî gaye esasından yürüyerek Makedonya'nın Bulgaristan ile birleşmesini istemek; ancak bu tarihî mesned ona pek emin görünmüyordu.

2. Avrupa'nın insaniyetkârane duygularına istinad ederek Avrupa'ya Makedonya'nın Balkan devletleri arasında taksimi fikrini terkettirmek.

Mihailovski bu ikinci şıkta birincisinden ziyade tatbik edilebilmek kabiliyetini görüyordu. "Avrupa'nın dikkatini celbetmek için mahvolacağız" diyordu.

Bu partinin siyaseti dahilî teşkilâtın siyasetinden ziyade Prens Ferdinand'ın siyasetine tevafuk ediyordu.

Boris Sarafof doğrudan doğruya ihtilâl hareketleriyle muvaffak olmağı ümid etmekte olan dahilî teşkilâtın ruhu mesabesine geçmişti.

Mihailovski ile arkadaşı Radev Avrupa'da bir seyahate çıkarak kabinelerde Bulgar davasına ilgi uyandırmaya çalıştılar. Fakat ne Viyana'yı, ne de Paris ile Londra'yı davayı halletmek için katî ve çabuk harekete hiç müsaid bulmadılar. (46)

Bu halde onlar da komite için mahallî ihtilâller ile Avrupa'nın evvelâ dikkatini, sonra müdahalesini celbetmekten başka çare olamayacağına hükmettiler. Bulgaristan'daki firarî ve mülteci Bulgarlara istinad eden Mihailovski, General Zonçef ile birleşerek Sarafof'a takaddüm ile Makedonya'da harekete geçmeğe karar verdi. 1902 ihtilâli bunun sonucu oldu.

Ecnebî siyasî mahfiller 1902 baharında bir Bulgar kıyamı vaki olacağını haber alıyorlardı. Manastır Fransız konsolosuna daha 4 Mart 1902 tarihinde böyle bir hareketin vaki olacağı her taraftan kapalı tabirlerle ifham edilmekte bulunduğunu Fransa sefaretine bildirmişti.

Hakikaten Bulgarların kesafetli buldukları nahiyelerde kıyamlar vaki oldu. Hükûmet bu kıyamları bazan taburlarla asker sevk ederek teskine çalıştı. Makedonya'nın her tarafında hükûmet kuvvetleriyle komitenin çeteleri arasında müsademeler oldu.

Ordu bu çete muharebeleriyle uğraşıp durdu. "Başı bozukların" da işe karışması hükûmetin gailisini bir kat daha büyüttü. Müsellâh ve talimli çeteler Bulgar hududunu geçiyor, Üsküp, Manastır, Selânik vilâyetlerinde asker müfrezeleriyle çatışıyorlardı.

1902 ihtilâlinin esas merkezlerinden biri gene Serez sancağının Menlik ve Cumaibâlâ kazaları arasındaki Kresna boğazı oldu. Buralarda on yedi köy halkı ayaklandı. Âsiler iptida bir âşar mültezemini, bir düyûn-u umumiye memurunu, üç jandarmayı öldürerek boğazı günlerce ellerinde tuttular.

Manastır tarafında da “Ekşisu” civarında vaki olan mühimce bir Bulgar tecemmüü asker kuvvetiyle dağıtıldı.

Bu mukateleler esnasında Rumlar, Bulgarlar aleyhinde hükûmete ihbarlarda, yardımlarda bulunuyorlardı. Sırp lar ise ihtilâlin aleyhinde görünerek Slav halkın teveccühünü kaybetmekten ise bîtarafılığı tercih ediyorlardı.

Avusturya-Rusya sendikasıyla diğer Avrupa kabineleri evvelâ bu harekete pek ehemmiyet vermediler.

Bu sırada Bulgaristan’ın dahilî durumu pek nazikti; hazinesi pek darlık içinde olduğu için bir istikraz peşinde dolaşıyordu; yani hareket edecek halde değildi. Kendisine edilen sükûnet tavsiyelerine karşı, değil hududu haricinde, dahilde bile inzibat vazifesini lâyıkıyla ifadan âciz olduğunu, tıpkı Yunanistan’ın 1896’daki durumunda kaldığını beyan ediyordu.

Şıpk a şenlikleri için (18 Eylül 1902) Sofya’ya gelmiş olan Grandük Nikola’nın bu yolda sabır ve sükûnet nasihatleri de Bulgaristan üzerinde başka bir tesir uyandıramamıştı.

Makedonya’da hükûmetçe az zamanda teskin edilemeyen iğtişâşın devamı Avrupa kabinelerince işe ehemmiyet verilmesi istilzam etti. Bir taraftan İstanbul’daki Fransız elçisi Konstan, “komitelerin gittikçe artan faaliyetine sed çekilmesi için Bulgar kabinesinin tazyik edilmesini” istiyordu. Diğer taraftan Fransa Hariciye Nâzırını Delkase Osmanlı elçisi Münir Paşa’ya: “Komitelerin faaliyetine karşı en emin çarenin çoktan beri beklenen ıslahat” olduğunu anlatmağa çalışıyordu.

20 Teşrinievvel 1902’de Lord Lansdowne Avrupa kabinelerini Makedonya vaziyeti hakkında tedbir ittihazına davet etti. Fransa’nın Selânik konsolosu Steg, jandarmanın ve âşar usulünün ıslahı esaslarına müstenid bir lâyiha tanzim etti. Rusya’nın İstanbul elçisi bu lâyihayı “*Livadya*” da Çara takdim etti.

Çar elçi marifetiyle Abdülhamid'e Makedonya'da ıslahat hakkında hususî tavsiyelerde bulunmuştu:

– Rumeli Hıristiyanları arasında mevcut hoşnutsuzluğun izalesi sizin için zarurîdir. İslahata çabuk başlamanız lâzımdır, demişti. (47)

İngiltere'nin İstanbul elçisi de bir ıslahat lâiyhası hazırlıyordu. İngiliz kabinesi bir konferans aktini teklif ediyordu; Paris ve Petersburg kabineleri müessir ıslahat icrası lüzumunda ittifak etmişlerdi.

Bulgar komiteleri Sofya'da bir Kongre aktederek Makedonya'da yapılmasını istedikleri ıslahata dair verdikleri kararları tazammun eden bir lâiyhayı devletlere takdim ettiler.

Bu lâiyhada takip edilen esaslar Makedonya'yı Şarkî Rumeli gibi bir duruma sokmaktı. Bu şekil elde edilirse Bulgaristan gene bir darbe ile Makedonya ile birleşmek çaresini bulacaktı.

Kongre, Bulgar başvekilini de devletlerden Makedonya için ıslahat istemeğe davet etmişti.

Bâb-ı Âli, Kongrenin bu suretle inikadına müsaid bulunmasından dolayı Bulgaristan hakkında devletlere şikâyetlerde bulundu.

Fransa Hariciye Nâzırı Delkase Selânik konsolosu Steg'in lâiyhasından mülhem olarak devletler nezdinde Makedonya'da jandarma teşkilâtının, vergi tahsilâtının tanzimi, memuriyetlere yerli Hıristiyanların geniş surette istihdamı esaslarının Bâb-ı Âli'den istenilmesi yolunda teşebbüslerde bulundu.

Elçiler tarafından bu yolda ıslahata başlanılması için Bâb-ı Âli'ye müessir nasihatler edildi.

Bâb-ı Âli Bulgar hükümetinin depolarından komitecilere silâh ve bomba verilmek, komitelerin hududdan geçmelerine göz yummak suretiyle komiteye gösterdiği yardımları devletler nezdinde protesto etti.

Fransa, Rusya, Avusturya Bulgar hükûmetini intibaha davet ettiler. Bulgaristan tabiiyet vazifesini lâyıkiyla ifa ettiği yolunda öteden beri itiyad ettiği beylik cevaplar vererek bildiğinden şaşmadı.

Umumî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa 8 Kanunuevvel 1902'de Selânik'te işe başlamıştı. Rumeli'ye getirilen Belçikalı ve İsveçli zabıtlar de polis ve jandarmanın tensikini ele almışlardı.

Hüseyin Hilmi Paşa bir taraftan iğtişâşın teskini ile, diğer taraftan aldığı talimatın ve padişahın kabul ettiği Viyana programının ıslahata dair hükümlerini tatbik ile uğraşıyordu.

Kosova vilâyetinde Arnavutlar ıslahat programının hafif maddelerini bile kabul etmek istemiyorlardı. Üç dört bin Arnavut İpek, Yakova taraflarında toplanmışlardı; Metroviçe'yi tutmak istiyorlardı. Askerlerle bir müsademede arada bir çok maktuller, mecruhlar olmuştu.

Viyana ve Petersburg kabineleri diğer Avrupa devletlerinin siyasî, Balkan hükûmetlerinin silâh ile müdahalelerinden endişeye düştüler. Avusturya ve Rusya elçileri hükûmetlerinin emriyle Bâb-ı Âliye şu tebliğde bulundular: (48)

“Avusturya ve Macaristan ile Rusya, Bulgaristan'ı dürüst bir durumda tutmağı deruhde eylemiş olmalarıyla padişahın da politikasının ciddiyetini ispat edecek fiiliyatta bulunmasını istemekte kendilerini haklı buluyorlar. Bu fiiliyat şu iki noktada tecessül etmelidir:

1. Arnavutların ıslahata mütemadiyen gösterdikleri muhalefetin engellenmesi;
2. Islahatın ciddî ve kavi bir surette tatbiki.

Bâb-ı Âli taahhüdlerini ifa etmediği takdirde Osmanlı hükûmeti tehlikeler karşısında kalacaktır.” “20 Nisan 1903.”

Yakova ve İpek'te Arnavutlar nihayet mutavaat gösterdiler; asker kuvveti bu iki kasabaya girdi; ancak dağlarda Arnavutlar itaatsizliklerine devam ettiler. Islahat da yürüyebilecek bir istidat gösteremiyordu.

1902 kış aylarında bir derece yatışmış olan Bulgar ihtilâli 1903 ilkbaharında bir sene evvelkinden daha şiddetle Makedonya'yı kan ve ateş içinde bıraktı.

Bu defa ihtilâlin başında rakiplerinin muvaffakiyetsizliklerinden hız alan Boris Şaraf of bulunuyordu. On seneden beri Makedonya Bulgarları "ya hürriyet, ya ölüm!" davasına kıyam için kâfi derecede hazırlanmışlardı.

1903 kanunusanisinin ikisinden dördüne kadar üç gün devam etmek üzere Selânik'te bir ihtilâl kongresi aktedildi. Bu kongreye İvan Garvanof -*Paniça tarafından Sofya'da öldürülmüştür*- riyaset etti. Kanunusaninin üçüncü günü içtimanda kongre ihtilâl kararını verdi.

Martta Kotse Delçef Drama yanında Ankista'da demiryolu üzerindeki köprüyü dinamitle uçurdu. Biraz sonra Çernopeyef ile Mitro Delçef kumandalarında iki kalabalık çete Avrethisarı taraflarında Türk köylerini, karakolları bastılar.

Nisan içinde Smilova'da Manastır kongresi toplandı. Damyan Gruef'in riyaset ettiği bu kongrede komite müfettişi sıfatıyla Boris Caraf of da hazır bulundu.

Kongrede ihtilâlin, büyük ayaklanmanın mahsulün idrakinden sonraya bırakılmasına karar verildi. Gruef ve Saraf of ile Lozançef'ten mürekkep üç kişilik bir "erkân-ı harp heyeti" ayrıldı. Bunların verecekleri kararlar komitece emir mahiyetinde sayılacaktı.

Kongrede hazır bulunmayan reislerden Pere Toşef, Matof, Petrof geldikleri vakit umumî karargâhta rey sahibi olacaklardı. Saraf of ve Delçef tarafından kendilerine lüzumu kadar dinamit

tedarik edilen çoğu Köprülü'lü komite fedaileri *-on sekizden yirmi dokuz yaşına kadar gençler-* Selânik limanında Mesajeri Maritim kumpanyasının Guadelkivir vapurunu ve Selânik'teki Osmanlı Bankası binasını dinamitle uçurmağa teşebbüs ettiler.

Komiteciler banka binasının karşısında bir dükkan kiralamışlar, aylarca kimse farkına varmadan bu dükkânın altından bankaya bir tünel kazmışlardı. Çıkarılan topraklar komiteciler tarafından gazete kâğıtlarına paket şeklinde sarılarak, kese kâğıtları yahut süt güğümleri içine konularak münasip zamanlarda denize dökülmüştü.

Selânik vakasından sonra işitildiğine göre komite bu hâdiseyi karar verdiğinden üç gün evvel ika eylemeğe mecburiyet hissetmişti.

Yeraltı yolu Osmanlı Bankası'nın köşesinden ilerlemeğe başlayınca bir çöküntü ve binanın lâğım tertibatında bir bozukluk olmuş, banka idaresince bunun sebebi araştırılmağa başlanmıştı.

Diğer taraftan garip bir hal daha görülmüştü:

Lâğım yolları etrafındaki kazma güdültülerinden ürken fareler civardaki "Kolombo" oteline hücum etmişlerdi. Otel idaresi de bu hücumdan kurtulmak için lâğım yollarına bakıp bunları ıslaha karar vermişlerdi.

Banka ve otel idarelerince yapılan araştırmalar neticesinde yeraltında çalışan Bulgarların bir gün fare kapanında gibi yakalanmaları, bütün tertip ve gayretlerin boşa gitmesi ihtimali hasıl olduğunu anlayan komite yeraltı yolu banka binası altında istenilen noktaya varmamış olmasına rağmen teşebbüsü bir kaç gün evvele almak lâzım geldiğine karar vermişti.

Bu sebeple idi ki, banka binası bomba ile tamamıyla harap olmaktan kurtulabilmişti.

Nisanın yirmi sekizinde genç komitecilerden Pavel Satof komite merkezinden aldığı on bir kilogram meliniti (dinamit)

Selânik gümrüğünden eşyası arasında geçirmeğe muvaffak oldu. Fransız vapuruna bindi kamarasına yerleştikten sonra gemide muvafık bir yer aradı. Makinelerin yanında bulunduğu yere dinamitleri yerleştirdi. Gemi hareket edince ağzındaki sigara ile fitili ateşledi ve buradan savuştu.

İnfilâk müthiş oldu. Liman sandalları imdada koştu. Yolcular arasında Pavel Şatef de kurtarıldı. O gün fedailerin reisi Yordan Yordanof dükkanın içinden bankaya açılan tünele girdi.

Fedailerden birisi akşama doğru gaz deposuna giderek burasını dinamitledi. Şehir karanlık içinde kalınca fedailerden diğer biri rıhtım boyundaki Elhamra tiyatrosuna bombasını bıraktı. Ahaliye:

– Çabuk kaçın! Şimdi tiyatro uçacak! diye bağırdı. Kaçışan halk arasına katıldı. Tiyatro binası uçtu.

Vapuru dinamitleyen fedai selâmetle kurtulunca şehir dahilinde Grand Oteli, diğer biri “Yanya” kahvesini bombaladılar. Yordan Yordanof bombasını fitilledikten sonra tünel methalinden bankaya çıkarak üst katta ailesiyle oturan müdürün yanına koştu:

– Kaçımız, şimdi bina uçacak! haberini verdi. Kendisi de kaçıp kurtuldu.

Banka binası, yanındaki Alman kulübü üstüne yıkıldı. Ecnabilerden bir kaç kişi öldü. Fedailerden biri tophanenin muhtelif noktalarına bomba atarak tahribat yaptı. Fedailer etrafta doluşan hükûmet kuvvetlerine karşı bombalar kullandılar. İki asker kurşunuyla itlâf edildi.

Ertesi günü Yordan Yordanof gizlendiği evin balkonundan askere bomba atarken vuruldu. Havagazı deposunu bombalayan fedai bugün de telgrafhaneye bomba atmağa teşebbüs ederken öldürüldü.

Gecenin şaşkınlığı geçtikten sonra hükümet asker kuvvetiyle suikastçilere iltihak eden Bulgarları şiddetle takip etme-

ğe koyuldu. Üçüncü ordu kumandanı âsi komitecileri vurmak için irade-i seniye alınmasına lüzum gösterirken Selânik valisi Hasan Fehmi Paşa:

– Bu ihtiyar omuzlar mesuliyeti taşır, diye silâh kullanan komitecilere karşı aynı suretle mukabele edilmesi emrini verdi.

O gün bir jandarma zabiti gibi şehirle en tehlikeli noktaları dolaştı. Valiyi bomba ile öldürmeğe memur bir Bulgar genci yakalandı. Müsademelerde yaralanan ve yakalanan yetmiş kadar Bulgar hükûmet konağına getirildi. Yaralılar tedavi altına alındı; hepsi tevkif olundu.

Hasan Fehmi Paşa bunları hükûmet konağı avlusunda görünce iki manaya da delâlet edebilecek:

– Bunlar böyle mi gelmeli idi? Böyle mi gelmeli idi?

Sözlerini sarfetti. Şüphe yoktur ki Hasan Fehmi Paşa'nın dirayet ve metanetle hareketi olmasaydı bu suikastın bâdi olduğu felâketler daha ziyade büyüyecekti.

Umumî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa bu ihtilâl teşebbüsünü evvelden haber alamayarak önüne geçemediği için Hasan Fehmi Paşa'yı daima tahtie eylemiş ise de Makedonya idaresini tamamıyla ele aldıktan sonra vukularından evvel haber alamamış olduğunu düşünmüş olsaydı Hasan Fehmi Paşa hakkında da bu kadar ileri gitmezdi.

Bulgar komitesi bu hareketiyle Ermenilerin İstanbul'da Osmanlı Bankası'na yaptıkları baskını taklid etmişti. Maksat Avrupa'yı Makedonya hakkında seri bir karar vermeğe icbar eylemekti. Yalnız iki teşebbüs arasında fark vardı:

Ermeniler Anadolu kıyam ve kitallerinden sonra Avrupa'yı müdahaleye icbar etmek istemişlerdi; Bulgarlar ise Avrupa müdahalesinden sonra bu şiddetli harekete girişmişlerdi.

Avrupa şimdi ağır davranmağı tercih ediyordu. Selânik'te müsademelerde Bulgarlardan 36 kişi öldürülmüştü. Komiteden

yakalanacağını anlayan ikisinin de intihar ettikleri duyulmuştu. Konsoloslar sefaretlerine malûmat verirken bu miktarı iki yüze kadar yükseltmişlerdi.

Selânik'te örfi idare ilân olundu. Örfi idare beyannamesinin yerli dillerden başka Fransızca nüshaları da sokaklarda duvarlara yapıştırıldı.

Selânik, Manastır, Kosova vilâyetlerinde komite tarafından silahlandırılmış Bulgarların adedi 40.000'den eksik değildi. Efradı lüzuma göre arttırılmak üzere 57 çetede 560 silâhlı komiteci faaliyet gösteriyordu.

Makedonya Bulgarlarının en büyük ihtilâli, Manastır kongresinin kararı mucibince ağustosun ikisinde başlayacaktı.

Selânik vakasından sonra mayıs, haziran, temmuz ayları Makedonya'nın her tarafından münferid çete müsademeleri devam edip durmuştu. Bazı haftalarda yirmiye bulan bu müsademelerde üç ay içinde Bulgarlardan bin kadar komiteci itlâf edilmişti.

Komiteciler millî gayeleri uğruna kendilerini feda etmekten çekinmiyorlardı. Bu üç ay büyük hareket için bir hazırlık zamanı oldu. Çete voyvodalıklarını deruhde eden Bulgar zabıtları köy köy dolaşp köylülere talimat veriyor, geceleyin onları askerce talim ettiriyor, ihtilâl esnasında vazifelerini izah ediyorlardı.

Köylüler çarık, tuz, un tedarik ediyorlardı. Nihayet ihtilâl günü geldi. Manastır dağlarında ateşler yakıldı. Etrafa kıyam işareti verildi.

Otuzdan altmışa kadar efraddan mürekkep çeteler işe başladılar. Bu çeteler telgraf tellerini kesiyor, köprüleri atıyor, Türklere ait çiftlikleri, mahsulleri, çiftlik sahipleri Müslüman eşrafın evlerini yakıyor, geçitleri muhafazaya memur jandarma

ve askerlere ateş ediyordu. İhtilâl Trakya'da ve Makedonya'da birden alevlenecekti. Trakya hareketi ehemmiyetsiz kaldı.

Makedonya'da İştîp, Köprülü, Pirlepe, Kırçova, Ohri, Manastır, Kesriye, Cumaibâlâ, Menlik kazaları ihtilâl hareketinin en kanlı merkezleri oldu.

Ohri kazasının yalnız bir köyü, Müslüman Arnavut olan Debirça nahiyesinin Bulgarları üzerine sevkolunan askerlere çok mukavemet gösterdiler.

Kruşova kasabası günlerce ihtilâlcilerin ellerinde kaldı. Selânik'ten İstanbul'a, Üsküp'e, Manastır'a uzanan demiryolları bir çok noktalarda bombalarla tahrip edildi.

Bütün yaz Makedonya'nın her tarafında baş gösteren ihtilâl hareketleri, bunları bastırmak için hükûmetçe yapılan sevkîyat ile Makedonya bir kıtal, yangın, yağma sahası haline girdi.

İhtilâlin şiddeti üç buçuk ay sürdü. Ancak Selânik vakası, ihtilâl hareketinde görülen çirkin, vahşiyane muameleler Bulgarlara bundan bekledikleri sonuçları temin edemedikten başka Avrupalıların menfaatlerine de dokunduğundan bazılarında Bulgarlar aleyhinde cereyan bile uyandırdı. Bu hareketler esnasında bir çok Bulgarlar daha Şarkî Rumeli'ye ve Bulgaristan'a iltica mecburiyetinde kaldı.

Bir çok Avrupa gazeteleri ihtilâl hareketi hakkında vaktinde malûmat alabilmek üzere Selâniğe muhabirlerini gönderdiler.

Tebaalarını korumak vesilesiyle Fransız, İtalyan, Avusturya harp gemileri Selânik limanına geldiler. Hükûmet, ihtilâli izaleye muvaffak olamadı ise de ihtilâlcileri toplanıp kıyam ettikleri noktalarda dağıtabilmişti.

Bulgar dahilî teşkilâtının bir muhtırasına göre, bu iğtişâş esnasında 6437 Hristiyan ve 5328 Türk askeri ölmüş, yerli Müslüman ahalden Bulgarların öldürdükleri ile zayıfın yekûnu on iki bini bulmuştur.

Makedonya Menlik, Ustrumca, Rupçoz, Vodine, Ohri kazaları kaymakamlıklarında bulundum. İhtilâl esnasında gördüklerime ve sonradan işitip öğrendiklerime göre bu rakkamlar çok mübalâğalıdır. Ancak bu miktar yarıyı bile bulsa dehşet verecek bir şeydi.

Böyle pek çok kanlar döküldükten, köyler harap olduktan sonra Makedonya'da Bulgar çetelerinin faaliyeti hemen hemen ihtilâlden evvelki vaziyete düştü. Bulgaristan Şarkî Rumeli'yi ilhakta gösterdiği el çabukluğunu Makedonya'da da tatbik fırsatını elde edemedi.

19 - Müfettiş-i Umumî Hüseyin Hilmi Paşa ve Metropolit Gerasim Efendi meselesi...

1897'den beri Ustrumca ve havalisi Bulgar metropoliti olan Gerasim Efendi, Bulgarlar arasında ve Bulgar komitesince pek maruf bir şahsiyet idi. İlâhiyat tahsilini Rusya'da yapmış olduğu için Rusya sefaretiyle de gizli münasebeti olduğu söylenirdi.

Ustrumca'da birbirini takip eden kaymakamlar ve kumandanlar Bulgar metropolidi Gerasim Efendi'yi yerinden kırmılatmak için hayli uğraşmışlar idiyse de muvaffak olamamışlardı. Ben de 1902 ve 1903 senelerinde Ustrumca'da kaymakam iken bu zat ile uğraşmak mecburiyetinde kalmıştım.

Abdülhamid, Bulgar ekzarhı Yosef Efendi'ye teveccüh gösterirdi. "Sadakatine mükâfaten" onu Rum patriğine vermediği altın liyakat madalyasıyla taltif etmişti. Fakat ekzarh efendi Bulgar ruhanî reislerini Bulgar çeteleriyle birleşmekten, Bulgar komitesinin faaliyetine iştirâkten menedemiyordu. Bu hal padi-

şahın canını sıkıyordu. Abdülhamid, bir defa ekzarhı huzuruna çağırılmış ve kendisine bazı tavsiyelerde bulunmuştu:

– Sizin sadakatinizden, hüsnü niyetinizden eminim. Fakat Bulgarlar ruhanî reislerini, papazlarının komitecilere yardım etmekte olmalarına çok müteessif ve müteessir bulunuyorum. Bunu rahiplik sınıf ve mesleğine yakıştıramam. Devletçe bu gibilerin ruhanî sıfatları tanınmamak mecburiyeti hasıl olacaktır. Böyle hallere meydan verilmemelidir.

Ekzarh efendi, padişahın bu ihtarından Bulgar metropolitlerine malûmat vermiş olacaktı ki, bir gün Gerasim Efendi yanıma geldi; kendisinin devletin beratını haiz bir metropolit sıfatıyla ruhanî dairesindeki Bulgarların huzur ve rahatını ihlâl edecek her hali men ve def için (!) hükûmetle el ele çalışacağından bahseylemişti.

Fakat Bulgar komitesinin Ustrumca ve havalisindeki faaliyetinde hiçbir değişiklik olmadı.

Rumeli umumî müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Bulgar komitesinin Makedonya'daki faaliyetiyle kalmayarak İstanbul'da da fesad ve iğtişaş çıkaracağını, barut ve mühimmat depolarına ateş vereceğini haber aldığını saraya bildirmişti.

Abdülhamid bundan fena halde telâşa düşerek bütün zabıta kuvvetlerini faaliyete geçirmişti. İstanbul'da bahçıvanlık, sütçülük eden birçok Bulgarlar payitahttan uzaklaştırıldı.

Ne 1902, ne onu takip eden 1903 Bulgar ihtilâlleri esnasında İstanbul'da çıt olmadı.

Halbuki Gerasim Efendi'nin ruhanî dairesinde Bulgar komitesi eskisi gibi faaliyetinde devam ediyordu. Ben de onun evinde ve hariçte hal ve hareketleri hakkında tarassut ve tece-süsten hali kalmıyordum.

Gerasim Efendi'nin komite ile münasebeti hakkında gerek kendi zamanında polisçe ve adliyece elde edilen delilleri,

gerek benden evvel kaymakam ve kumandanların tahkikatını ve mafevk makamlara verilen malûmatı topladım. Gerasim Efendi aleyhinde bir ilham gibi vali Hasan Fehmi Paşa'ya takdim ettim. Vilâyet de bunu dahiliye nezaretine gönderdi.

Tam bu sırada Selânîk'te iğtişâş çıktı. Vükelâ heyeti "Ustrumca Bulgar metropolidi Gerasim Efendi'nin şimdilik işten el çektilmesine" karar verdi. Dahiliye nezareti bu kararı vilâyete, vilâyete de bana tebliğ etti. İhtilâl günlerinde idik. Gerasim Efendi, kendi kendine Ustrumca'dan çıkıp gitmediği gibi hükûmet de cebren ib'adına dair bir emir vermemişti.

Öyle bir sırada "yarım mazuliyet" durumunda Ustrumca'da kalmasını kaza dahilinde âsaişin muhafazası noktasınca mahzurlu gördüm. Evinde hariçle ihtilâttan men'i lüzumunu vilâyete arzettim. Hasan Fehmi Paşa: "Bir mahzur olmadığı takdirde Gerasim Efendi'nin ihtilâttan men olunması" yolunda bir emir verdi.

Makedonya'nın hemen her kazasında Bulgarlar ayaklanmışlardı. İdare memurları öyle ufak tefek mahzurları hesap edecek halde değillerdi.

Ben de komitenin mühim bir uzvu olduğu anlaşılan Bulgar metropolithanesi kâtibini Ustrumca'dan kaldırttığım gibi Gerasim Efendi'nin kapısına da polis ve jandarma ikame ederek hariçle ihtilâtını kestim. Evin ihtiyaçlarını temin için harice çıkacak adamlarının yanına da daima polis terfik ettirdim.

Gerasim Efendi, hiç ihtimal vermediği, evvelinden sezeemediği böyle bir darbe karşısında şaşırmişti.

Ustrumca'da Bulgar komitesinin faaliyeti hiss olunacak derecede azaldı. Ustrumca askerlikçe merkezi Serez'de bulunan müstakil dokuzuncu fırka kumandanlığına bağlı idi. Bu fırkanın kumandanı Müşir İbrahim Paşa -İttihat ve Terakki Cemiyetinin gizli faaliyet günlerinde üçüncü ordu kumandanı olmuştur- mül-

kiye memurlarıyla asker mevki kumandanlarının iyi geçinmelerini hoş nazarla görmezdi. Buna rağmen Ustrumca mevki kumandanıyla biz pek iyi geçiniyorduk.

İhtilâl günlerinde kazamız dahilinde Bulgarların toplanmalarına müsait gördüğümüz tepelere, noktalara askerî müfrezeleri ikame etmiştik. Fakat kazadaki askerin miktarı kafi değildi, kaza merkezinde ihtiyat kuvvet kalmamıştı. Vilâyetten asker istedim. Üçüncü ordu müşiriyetinden “Ustrumca’da ihtilâl yoktur. Asker gönderilmesine lüzum görülüyor” cevabı geldi. Ben de:

“Bir vaka hâdis olduktan sonra tedbir ittihazına kalkışmaktan ise, vakanın çıkmasına mani olacak surette davranmak müreccaktır” diye ısrar ettim. Bu defa iki bölük asker gönderildi.

Bulgar ihtilâlinin şiddetli günlerine Ustrumca Bulgarların da bir hareket görülmedi. Yalnız Ustrumca, Osmaniye, Petriç kazaları arasındaki Balkanlarda eski şaki Donço’nun da dahil olduğu üç yüz kişilik bir Bulgar çetesi görünmüştü. Bu çete de yapılan asker sevkiyatıyla hafif bir müsademededen sonra dağılmıştı.

Diğer kazalarda cereyan eden ahvale göre; ben de vaziyetten memnun bulunuyordum. Bizim için Ustrumca’da pek müteyakkız bulunmak lâzım geliyordu.

Gerasim Efendi’nin muhaberesini kontrol etmek zaruretiinde bulunuyordum. Bir gün posta ile Üsküp Bulgar metropolitinden Gerasim Efendi’ye gelen Bulgarca bir mektupta:

(Sizin için umumî müfettiş nezdinde teşebbüste bulunacak olanları tahrik ettik. Yakında kurtulacaksınız.)

Deniliyordu. Bu haberden vilâyet makamına malûmat verdim. İki üç gün sonra umumî müfettişlikten aldığım bir telgrafnamede Gerasim Efendi hakkında yapılan muameleden dolayı şiddetle tekdire uğradım. Hüseyin Hilmi Paşa, bu işten mesuliyetin ağır olacağını ima ediyordu. Müfettişe metropolit hakkında cereyan eden muameleyi izah ederek cevap verdim. Bu

sual ve cevabı da vilâyete bildirdim. Vilâyete müfettişlik, müfettişlikle İstanbul arasında kim bilir ne muhabereleler geçti.

Birkaç gün sonra vilâyet makamından “Gerasim Efendi'nin serbest bırakılması ve işe başlaması” emri verildi.

Bu acı durum karşısında memuriyetimden istifa etmekten başka çare göremediğimi Hasan Fehmi Paşa'ya arzettim. Hasan Fehmi Paşa böyle bir sırada istifa etmek işten kaçmak ve Gerasim Efendi'yi büsbütün azdırmak olacağını bildirdi. Tahammül gösterdim.

Bulgarlar hükümet memurları tarafından haklarında itti haz olunan tedbirlerde çok defa Rumların ve Rum patrikhanesinin parmağını, tahriklerini görürlerdi.

Bu meyalânı G.Bojan tarafından 1905'de Paris'te Fransızca neşrolunup bu son senelerde elime geçmiş olan “*Bulgarlar ve Patrikhane*” eserinde de gördüm.

G. Bojan, Gerasim Efendi hakkında Ustrumca'da yaptığım muameleyi mahallî Rum metropolidinin tahriklerine atfediyor. “Bir çok Rum akşamları toplanıp ihtiyar Gerasim Efendi'yi ıslıklarla ve polis huzurunda tahrik ediyorlardı. Rum metropolidi elinde oyuncak olan genç, tecrübesiz kaymakamı sık sık ziyaret ediyor, akşam geç vakitlere kadar ikisi beraberce Bulgar metropolidi ile Bulgarlar aleyhinde plânlar yapıyorlardı.”

Diyor. Gerasim Efendi ihtiyar değil, o tarihte kırk yaşlarında, gayet dinç bir zattı. Aleyhinde Rumlar tarafından ıslık çalınmak değil, en küçük bir nümayiş bile yapılmamıştı.

Ben o günlerde yirmi yedi yaşlarında idim. Selânik vali maiyetinde iken mektubî kaleminde Bulgarların faaliyet sahası olan bir kaç kazanın ki, Ustrumca dahi bunlar arasında idi, muhabereleleri hep benim elimden geçirdi. Ustrumca'dan evvel

Menlik'te kaymakam iken iki buçuk sene Bulgarlar çeteleri, komiteleri ile uğraşmışım. Yaşlı değil isem de Bay Bojan'ın yazdığı gibi Bulgar işlerinde görgülerim hiç de az değildi.

Ustrumca'da Rum metropoliti bulunmazdı. Metrepolite vekâlet eden bir papaz vardı. Şahsen hiç hoşlanmadığım bu Rum papazının yüzünü ancak kaza idare meclisinin toplandığı gün ve saatlerde görürdüm. Bu noktayı Makedonya ahvali hakkında neşriyatta bulunan Bulgarlar muharrirlerin komite ve ihtilâl işlerini çok defa ne renklere boyamak istediklerini gösteren bir misal diye mahsusen kaydettim.

Umumî müfettiş verdiğim izahat üzerine bir şey yazmamıştı. Fakat Bulgarlar Gerasim Efendi hakkındaki muameleyi bana atfedemediler. Hakkımda tezvirlere kalkıştılar.

Umumî müfettiş Üsküp'ten devren Ustrumca ile hemhudut Radovişte'ye gelmişti. Beni de oraya çağırıldı. Benden metropolit hakkındaki muameleye dair şifahen de izahat aldı.

Buna nasıl cüret ettiniz? diye yarım bir tevbihte daha bulundu. Sonra:

– Ustrumca'da ihtilâl çıkmamasına sebep nedir? سوالini irad etti. İttihaz ettiğimiz tedbirleri anlattım.

– O günlerde metropolidin evinde kapalı ve ihtilâttan memnu bulunması. Bu hususta pek mühim bir âmil olmuştur.

Cümlesini de ilâve ettim. Müfettiş buna bir cevap vermedi. Başka bir mesele açtı:

– Kazanız dahilinde Müslümanların serbest olarak silâh taşımalarına müsaade ediyormuşsunuz. Arnavutlar kafile halinde ve müsellâh olarak kazanızda dolaşmış.

Ben – Türk köyleri halkı Ustrumca kasabasına kadar silâhlarıyla geliyorlar. Kasaba kenarındaki evlerde silâhlarını bırakıyorlar. Buna müsaide davranıyorum. Çünkü evvelce Bulgar köyleri arasından geçen Müslümanların öldürülüp cesetleri ta-

nınmayacak ve nişanları belli olmayacak surette ortadan kaybedilmek gibi vakalar geçmiştir. Ustrumca, Serez taraflarından memleketlerine dönen Arnavutların yolları üstünde ise de bunlar hakkındaki ihbar yalandır.

Müfettiş Paşa Radovişte idare meclisi azasından bir Bulgarı çağırttı. Beni işaret ederek:

– Ustrumca kaymakamıdır. Şikâyetinizi söyleyin, dedi. Bu efendi de:

– Beş ay kadar evvel Ustrumca pazarından Radovişte'ye dönüyordum. Yolda bir çok silâhlı Arnavutlar etrafımı aldılar. Beni dövdüler, bağladılar, soydular.

Dedi. Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa yüzüme baktı.

Ben – Radovişte'ye muvasalatında kendi kazası zabıtasına, kaymakamına bu tecavülden haber vermiş mi?

Aza Efedi – Hayır! o kadar utandım ki, o zaman bu meseleden karıma bile bahsetmedim.

Artık dayanamadım:

– Bu utanılacak bir iş değildi. Derhal hükûmete haber vermeli idi. Fakat bu efendi beş ay evvel karısına bile söylemekten utandığı böyle bir meseleden şimdi huzuru âlinizde bahsetmekten utanmıyor, dedim. Yalancılığı anlıyan müfettiş herife:

– Çıkınız, emrini verdi. Bana da:

– Memurlar daima böyle tezvirlere maruz kalırlar! teselli-sinde bulundu.

Ben – Evet efendim! Memurlardan şikâyet serbesttir. Yalnız şikâyetlerinde haksız çıkanlar mukabilinde bir ceza görseler böyle tezvirlere pek meydan kalmazdı.

Diyerek bu müzevirin kaza idare meclisi azalığından azli-luzumunu ima ettim. Bu kadar ileri gitmek fikrinde olmayan müfettişin bu mütalaama canı sıkıldı.

Tam bu sırada bulunduğumuz evin avlusunda büyük bir patırtı oldu. Pencereden baktım. Bulgarlar âdeta ölüm halinde görünen bir Bulgarı getiriyorlardı. Müfettişin emriyle hasta Bulgar sofaya çıkarıldı:

Bulgarlar hastanın Ustrumca tarafından müfrezesiyle Radovişte cihetine geçen bir zabıt tarafından bu hale getirildiğini iddia ettiler.

Hasta, Radovişte belediye ve askeri tabipleri tarafından muayene edildi, vücudunda bir arıza görülmedi. Zabıt müfettiş huzuruna celbolundu: İsnadı inkâr etti. Müfettiş bana hitaben:

- Ustrumca’da Bulgar doktorlar var mıdır? diye sordu.
- İsmen Rum, hakikatte Bulgar biri vardır.
- Şunu telgrafla acele buraya çağırın.

Ustrumca’ya telgraf çektim. Hasta nümayişle evine naklolundu. Beş saat sonra Ustrumca’daki Hıristiyan doktor geldi. Hasta Bulgarı muayene etti; o da bir şey bulamadı. Bu işin de bir plan olduğu meydana çıktı. Radovişte kaymakamı ile yanyana müfettişin karşısında oturuyorduk. Müfettiş ikimize hitaben:

– Zabiti mahkemeye vermekten başka yapacak şey kalmadı!

Dedi. İhtiyar bir zat olan Radovişte kaymakamı bir şey söylemedi.

Ben düşündüğümü arzetmekten kendimi alamadım:

– Bu asılsız bir darp davasıdır efendim. Müşteki isterse kendisi adliyeye müracaat edebilir. Yalamı nezdi devletinizde sabit olmuş bir şikâyet üzerine tarafı samilerinde bir kol ağasının mahkemelerde sürünmeğe sevk edilmesi insaf ve rızayı âlilerine muvafık...

Sözümü bitiremedim. Müfettiş köpürdü. Ayağa kalktı. Elindeki doksan dokuzluk tesbihi hiddetle çekerek:

– Kaymakam hakkında tahkikat yapma, zabıt hakkında tahkikat yapma! Sonra “müfettiş-i umumî işleri tahkik etmiyor!” desinler. Biliniz ki, bir jandarma neferinden bütün vilâyet memurlarına kadar azle mezunum! Öyle bir zamandayız ki, memurların, zabitlerin istikametle hareket etmeleri (müfettiş benim müstakim olup olmadığımı Bulgarlardan tahkik etmiş ve istikâmetime kanaat getirmişti) hiç kâfi değildir. Şimdi memurların devlete edecekleri hizmet asr-ı saadette sahabe-i kiramın İslâmiyete ettikleri hizmetler kadar mühimdir.

Buna göre çalışmalı, sabr-ü tahammül gösterilmelidir. Tehdid ve nasihatlerini savurdu.

Acaba o bizim hal ve durumumuzda olsaydı böyle mi düşünecek ve söyleyecekti? Ben artık umumî müfettişimizin Makedonya’da takip ettiği ve edeceği siyaset hakkında dersimi almıştım.

Radovişte’de daha ziyade durmaklığım için bir sebep kalmamıştı. İzin alarak Ustrumca’ya döndüm.

Bâb-ı Âli’nin Gerasim Efendi’yi Bulgar komitesiyle münasebetini bile bile makamında bırakmasından için için sıkılıyor, utanıyordum. Gerasim efendi ben Ustrumca’dan Drama sancağında ve Şarkî Rumeli hududunda ikinci sınıftan Rupçoz kaymakamlığına terfi edilinceye kadar aramızda hiç bir şey geçmemiş gibi davranmak fetanetini gösteriyordu. Yalnız Ustrumca’dan giderken uğurlamada Bulgarlardan kimseyi bulundurmak suretiyle infialini açığa vurmuştu.

Bütün yaz ayları Osmanlı Devletiyle Bulgaristan arasında muharebe zuhuru ihtimali ve heyecanı içinde geçmişti. Kış gelince başlı başına ihtilâl hareketinin Makedonya’yi Osmanlı idaresinden koparamayacağı şüphesiz görülmüştü.

İhtilâlin Makedonya meselesinin halli için katî bir çare olmadığı anlaşılmıştı.

20 - Makedonya ıslahatı için öne sürülen "Mürzsteg" programı...

Avrupa kendi hal çaresini, yani ıslahatı evvelden daha sıkı bir surette ileri sürmek lüzumunu hissediyordu. 1903 ağustosun sekizinde Manastır Rus konsolosu tahkir ettiği bir jandarma tarafından katledilmişti. Bu hal bir ara Rusya'nın Makedonya meselesinde durumunu değiştirecek gibi zannolundu. Manastır'da diğer konsolosların da aynı akıbete uğrayacakları şayiası Fransa elçisi Konstan'ı Bâb-ı Âli nezdinde bir teşebbüse sevketti.

Abdülâziz'in son günlerinde Selânik'te çıkan (Kız vak'asında) Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülmesi hadisesinde olduğu gibi bu defa da şiddetli bir müdahale vukuu ihtimali hasıl olmuştu. Fakat Abdülhamid Rusya'nın dilediklerini is'af eylemek suretiyle bunun önüne geçti. Rusya Avusturya ile aksettği statüko itilâfına sadık kaldı.

Makedonya'da Hüseyin Hilmi Paşa'nın durumu müşkül idi. Çok çalışıyordu. Bir kaç ay içinde üç yüz kadar memuru değiştirmiş, azletmiş, muhakeme altına almıştı. Valilerde iktidar bırakmamış, idareyi teferruata kadar tetkik etmek suretiyle eline almıştı. Fakat fevkalâde olarak ne yapabiliirdi?

Makedonya kan ve ateş deryası halinde iken ıslahatı nasıl yürütebilirdi.

Abdülhamid kendisine itimad gösteriyordu. Fakat Avrupalıların arzu ettikleri tarzda bir plân takip etse ıslahattan ıslahata gide gide Makedonya'yı diğer vilâyetlerden ayıran adam durumuna düşecek, bu yolda hünkârın itimadını kaybedecekti; ıslahat yolunda engeller çıkarsa, yahut tatbik edilen ıslahat programı matlub neticeleri vermese muvaffakiyetsizliğin bütün yükü onun sırtına yüklenecekti.

Makedonya Hıristiyanları kendisinde daima vaadeden, fakat hiç vermiyen bir adam görüyordu; Müslümanlar ise kendi haklarını başkalarına feda etmekte olmasından şüpheleniyorlardı. Hem Abdülhamid'in, hem Avrupa'nın adamı olmakta daha çok zaman devam edebilecek miydi? Müfrit şiddet politikası ne Bulgar komitesi, ne de hükûmet için müsmir olamamıştı.

Şimdi Avrupa bunun yerine etraflı ıslahat politikası ikame etmekle uğraşacaktı.

Berlin Muahedesinin yirmi üçüncü maddesinde Avrupa Türkiye'sinde ıslahat yapılacağı mezkûr idi. Bu vilâyetlerde yapılacak ıslahat hakkında tanzim olunup sefaretlerce tetkik ve tadil edilen 13 Ağustos 1880 tarihli kanun lâyihası ölü doğmuş gibi tatbiksiz kalmıştı.

Devletler taahhüdlerini tutması, bu kanunu tatbik eylemesi için Bâb-ı Âli'ye karşı hiç bir harekette bulunmamamışlardı. Bâb-ı Âli ve Saray da bunu senelerce unutmuş gibi davranmağı siyasî bir marifet saymıştı.

Halbuki kıyam ve ihtilâller birbirini takip edince bu kanundaki ıslahat hükümleri artık ne Bulgarlara, ne Avrupa kabinelerine kâfi görünmüyordu.

1903 ihtilâlinden sonra Avrupa kabineleri Viyana programını bile ıslahat ihtiyaçlarıyla mütenasip bulmuyorlardı. İngiltere ve Fransa kabineleri artık vaidlerle geçiştirilmekten sabırsızlıklarını gösteriyorlardı. Bu iki hükûmet, ıslahatı Osmanlı hükûmetinin elinde bırakmamak şeklinde müessir bir Avrupa kontrolüne lüzum görüyorlardı.

İngiltere Makedonya'ya bir Hıristiyan vali tayin edilmediği takdirde umumî müfettişin yanında onu kontrol edecek ve aynı zamanda ona istinadgâh teşkil edecek iki Avrupa ajanının bulundurulmasını istiyor, bu ajanların Avusturya ve Rusya memurlarından seçilmesini kabul eyliyordu. Rusya ile Avusturya İngil-

tere'nin artık Viyana programına karşı eski durumunu değiştirmek emelinde bulunduğunu hissediyorlardı. Kabineler arasında cereyan eden bu müzakereler esnasında İngiltere kralı, Almanya imparatoru Viyana'da Avusturya imparatorunu ziyaret ettiler. Bu ziyaretlerden kuşkulanan Abdülhamid doğrudan doğruya Bulgaristan ile bir anlaşma teşebbüsünde bulundu.

Fakat Bulgaristan'ın firarilerin masarifi devletçe verilmek üzere memleketlerine avdetine müsaade olunması, Makedonya'da toplanan asker kuvvetinin kısmen terhisi yolundaki talepleri bu anlaşmaya imkân olamayacağını gösterdi.

Avusturya ile Rusya Makedonya işinin doğrudan doğruya Avrupa konserine ait bir mesele rengi almasına meydan veremeyen ise Viyana programını genişletmeği tercih ettiler. Çar ile Avusturya imparatoru arasında 1903 eylülünde bir mülakat vaki oldu. Çar Nikola yanında Kont Lamsdorff olduğu halde (Şaniron) da Fransuva Jozef'i ziyarete geldi. İki hükümdar birlikte Habsburg hanedanının (İstirya) da bir av malikânesinin bulunduğu (Mürzstege) gittiler.

Lamsdorff ile Goluchovvski Mürzsteg programı denilen maruf ıslahat programını tanzim eylediler. (2 Teşrinievvel 1903) Bu programda İngiliz kabinesinin telkinleri esas tutularak Makedonya ıslahatı meselesine "en ziyade ilgili iki devletten" başka diğer hükümetlerin de fiilen iştirak etmeleri kabulü zarurî görüldü. (49)

Mürzsteg programının mühim noktaları şunlardı:

1. Hilmi Paşa nezdine Avusturya ve Rusya ikişer sene müddetle birer ajan sivil tayin edecektir. Bu ajanlar müfettişe her tarafta refakat edecek, Hıristiyanların ihtiyaçları hakkında onun dikkatini celbeleyecek, memurların suiistimallerini ona haber verecek, İstanbul'daki elçilerin tebligatını bildirecek, memlekette geçen şeylerden hükümetlerini haberdar eyleyeceklerdir. Emir-

leri altında kâtipler ve tercümanlar bulundurabileceklerdi. Bunlar memleket dahilinde seyahat ederek Hıristiyan köylüleri isticvap, memurların hal ve hareketlerini teftiş edebileceklerdi.

2. Jandarmanın tensiki Osmanlı hizmetine girecek olan Avrupalı generale ve aralarında bölgeleri taksim edecek Avrupalı zabıtlere tevdi edilecektir. Bu zabıtlar kontrol, talim ve tensik faaliyetleri arasında askerın ahaliye karşı hal ve hareketine de nezaret eyleyeceklerdir.

3. Memlekette bir sükûnet müşahede edilince muhtelif ırklara mensup olanların daha muntazam gruplar halinde bulunmalarını temin için hükümetten kaza ve nahiyelerin idarî hududlarının tadili istenebilecektir.

4. İdarî ve adlî teşkilâtta Hıristiyanlar dahi istihdam olunacak, mahallî idarelerin salâhiyetlerine vüsat verilecektir.

5. İhtilâl esnasındaki cürümler hakkında tetkikatta bulunmak üzere bazı merkezlerde Avusturya ve Rusya konsoloslarının da iştirakiyle yarısı Müslüman, yarısı Hıristiyan azadan mürekkep komisyonlar teşkil olunacaktır.

6. İhtilâl esnasında zarara uğramış Hıristiyanlara tazminat verilecek evleri yanmış olanlar bir sene vergiden muaf tutulacaktır.

7. İlâve sınıflarının efradı terhis olunacak; başıbozuklar kullanılmayacaktır.

Hazırlanan programla Makedonya islahatı meselesi “en ziyade ilgili iki devletin” inhisarından çıkmış bulunuyordu.

Bundan ne Rusya, ne de Avusturya memnun değildi. Hasaten Avusturya için Selâniğe ait emellerinde engeller vücade geldiği aşikârdı. Fakat bütün Avrupa karşısında yapacak bir şey yoktu. Bu tensikat ve islahat programı Avusturya ve Rusya elçileri tarafından 22 Teşrinievvel 1903 tarihinde Bâb-ı Âli'ye tebliğ edildi.

Bunun üzerine Bâb-ı Âli ile sefaretler arasında notalar, projeler ve kontr projeler ile sıkı bir siyasî savaş başladı. Viyana programını itirazsız kabul eden Abdülhamid, Murzsteg programında hükümlerlik haklarına tecavüz gördü.

İngiltere, Fransa, İtalya bu programı müdafaada “Makedonya işlerinde en ziyade ilgili” iki devlete müzaheret ediyorlardı. Rusya ve Avusturya gönül hoşluğuyla girmedikleri bir yola sapmış bulunuyorlardı. Artık geri dönemezlerdi.

Bâb-ı Âli yapılabilecek şeyleri zaten yapmakta olduğunu ve yapacağını, kontrolün lüzumsuzluğunu ileri sürüyordu. İki sefaret ısrar etti.

Nihayet Makedonya’ya bir Hıristiyan umumî vali tayini cihetine gidileceği tehdidinde bulundular. Bunu en ziyade iltizam eden İngilizlerdi. Hıristiyan valiyi Bulgarların da arzu etmekte olduklarına şüphe yoktu.

Şarkî Rumeli’ye de iptida bir Hıristiyan vali tayin olunmuş muydu? Bu umumî valilik için evvelce Girit’ten kaçan Yeroviç Paşa’nın, Karadağ prensinin ikinci oğlu Mirko’nun isimleri bile ağızlarda dolaşıyordu.

Bu tehdid karşısında Abdülhamid Murzsteg programını “esas itibarıyla” kabul eylemeği zarurî gördü; ancak teferruat hakkında müzakereye girişmek hakkını muhafaza ettiğini bildirdi.

Bu teferruatın müzakeresi, münakaşası da uzun sürdü. Bâb-ı Âli adım adım ricat etti. Sonunda devletlerin istediği oldu. Ajan siviller, jandarma tensikine memur general ve zabıtlar kabul olundu.

Avusturya Odesa sabık konsolosu dö Mülleri, Rusya Beyrut konsolosu Demeriki bu ajanlıklara tayin ettiler.

Abdülhamid yalnız ajan sivillerin emir verememeleri noktasında meramını yürütebilmişti. Ajan siviller ıslahata nezaret

edecekler, şikâyetleri dinleyecekler, maiyetleri vasıtasıyla tahkikat icra ettireceklerdi; fakat kararı ve emri veren Hüseyin Hilmi Paşa olacaktı.

Abdülhamid jandarma tensikatının başında bir Alman generali bulunmasını arzu ediyordu. Almanya kabul etmeyince bu işe İtalyan generali Degiorgis'e tevdi olundu.

Degiorgis'in rütbesi, kıyafeti uzun bir mesele haline girdi. Abdülhamid Degiorgis'e müşir rütbesini vermiyordu. Ferikliğe devletler razı olmuyordu. Nihayet ikisi ortası bulundu. Birinci feriklik ihdas olundu. Degiorgis Paşa Osmanlı kıyafetiyle fes giymeği kabul etti. Fakat devletler tarafından yanına terfik edilen misyon reisleri kendi millî kıyafetlerini muhafaza eylediler. Ecebî tensik zabitleri de Türk jandarma zabitlerinin kıyafetini aldılar. Yalnız İtalyanlar, İngilizler fes giydikleri halde Avusturyalılar, Ruslar, Fransızlar astragandan süvari kalpağını kabul ettiler. Bu zabitler de jandarmanın kumandasına karışmıyacaktı.

Jandarma tensikatını bu suretle ellerine alan devletler Makedonya'yı aralarında tensik bölgelerine taksim ettiler. Bu taksim keyfiyetinde uzlaşma yolunda cereyan eden uzun müzakereler esnasında Avusturya Kosova vilâyetini kendisine tahsis ettirmek için sarfetmedik gayret bırakmadı. Üsküp sancağında jandarma tensikini deruhde etti.

Bu da tabii maksatsız değildi. Her tensik dairesi bir nüfuz bölgesi olacaktı. Avusturya başka bir büyük devletin Bosna'ya yaklaşmasını istemiyordu. İtalya da Adriyatik denizine en yakın olan Manastır sancağıyla Görice'yi kendisine ayırttı.

Selânîk sancağı Ruslara, Serez sancağı Fransızlara, Drama sancağı İngilizlere tevdi olundu.

İşte aylarca süren münakaşalardan sonra Murzsteg programı padişahın hükümranlık haklarına açıktan temas eden noktalarda pek cüzî tadiller ile Makedonya idaresi hakkında Os-

manlı devletiyle Avrupa'nın büyük devletleri bir mukavele, âdetta bir kontrato, şekline böyle girdi. Murzsteg programının kabulü Makedonya'da diğer Osmanlı vilâyetlerinden ayrı olarak tesis edilecek bir idare sisteminin fiilî mukaddemesi oldu.

Bundan sonra Avrupa yavaş yavaş Makedonya idaresinin her şubesine el koymağa çalışacak, böylece Makedonya'nın müşterek işgali fiilen ve Avrupalılar için sarsıntısız ve tehlikesiz emri vaki haline gelecekti.

Islahat perdesi bunu dünyanın gözünden saklıyabilse bile bir serabın arkasından koşanlar gözlerini açtukları vakit iş isten geçmiş bulunacak, Makedonya'da bir "Avrupa Kondominyumu" teessüs etmiş göreceklerti.

Her bölgede Degiorgis Paşa'nın muavini sıfatıyla bulunacak ecnebî misyon reisleri Degiorgis Paşa'ya ancak jandarmaya ait teknik işlerde bağlı idiler. Siyasî işlerde ya konsoloslarıyla yahut sefaretleriyle muhabere edeceklerdi. Degiorgis'e gönderdikleri raporların suretlerini de sefaretlerine takdim edeceklerdi.

Bunlardan her biri buldukları yerlerde memleketlerine faydalı olabilecek her tetkiki ihmal etmeyecekti.

Yalnız Almanlar bu teşkilâta girmemiş idiler. Yalnız gönderdikleri bir binbaşı Selânik'te açılan jandarma mektebine müdür olmuştu. Fakat Almanlar Avusturya'yı kendilerine pişdar bilmiyorlar mıydı? Böyle bir idare altında üç "Rumeli vilâyat-ı şahanesinin" iki sene içinde büsbütün başka bir şekil alacağı tabî idi.

Murzsteg programı Viyana programının hükümlerini takviye ve tevsî eylemişti.

Makedonya'da Hıristiyanlardan jandarma alınacaktı. Sırf Hıristiyanları himaye davasıyla yapılan yeni jandarma teşkilâtına dahil olmağa hassaten Bulgarların büyük alaka gösterecekleri zannolunuyordu. Bu zan tahakkuk etmedi. Bulgarlar jandarmalığı âdetta boykot ettiler.

Bu jandarmanın vazifesi, ecnebî zabitlerin nezareti altında memleketin asayişini temin olacaktı. Bulgar komitelerinin istedikleri ise bunun taban tabana zıddı idi. Bu yeni teşkilâta girmiş Bulgarlar, komitece “millî davaya hain” bile sayılıyordu.

Jandarmalığa heves göstermeyen Bulgarlar müsellâh köy bekçileri teşkilâtına pek ziyade bağlandılar.

Evvelce Bulgar köylerinde, çiftliklerde bekçilik ekseriya Müslüman Arnavutlar tarafından görülen bir işti. Şimdi Bulgar bölgelerinde bunların yerine Bulgar bekçiler kaim olacaktı. Bir gün Bulgarlar arasında milis teşkilâtı yapılırsa bu Bulgar bekçilerin hizmetlerinden o sırada istifade edilecekti. Bu bekçilik teşkilâtının yapılmasında en ziyade ısrar eden İngiltere ve Rusya bu suretle Bulgar komitelerinin emellerine büyük yardımda bulunmuş oluyorlardı.

İstanbul gazeteleri Makedonya’da yapılmakta olan “ıslahattan” hiç bahsetmiyorlardı. Abdülhamid ne İstanbul’un, ne diğer vilâyetler ahalisinin Makedonya’da neler olup bittiğinden haberdar olmalarından hoşlanmazdı. Gazeteler bugünlerde Avrupa o kadar bol kullanılan “Makedonya” kelimesini ağza almazlardı.

Zaten “idare-i hamidiye” de yasakların hadd-ü hesabı var mıydı? Her şey günahı. Yahut hükûmetçe menedilmişti, yasaktı. “Makedonya” tabirinin resmî yazılarda da kullanılmamasına irade çıkmıştı.

Makedonya Bulgar ihtilâliyle çalkalanmakta olduğu sırada diğer vilâyetlerde de karışıklıklar eksik değildi.

Abdülhamid’in en ürktüğü şey hal’i ve kendisine suikast maddeleri idi. (Vilâyetlerde çıkan iğtişâşlar payitaht halkının zihinlerini de karıştırır) mülâhazası Abdülhamid’in dimağını sarıdıkça sarıyordu.

Padişahın vehmi, korkusu hep bu esas etrafında dönüp dolaştığını, bilen jurnalcılar para ve menfaat hissiyle her gün artan şevk ve gayretleriyle gazezkârane ihbarlarda bulunuyorlar, nice kimselerin nefyine sebep oluyorlardı.

Abdülhamid “ağyarın enzarından” saklıyamadığı Makedonya ahvalini İstanbul halkından gizlemek isterken, Avrupa gazeteleri Makedonya’nın nasıl Osmanlı elinden çıkmakta olduğunu her gün başka türlü tafsilât ile gösteriyordu.

Bu “evrak-ı muzırrayı” mütalaa eden “tehlikeli müfsidler” cezalarını görmeli idiler. Bu vesile ile de saray münafıkları “sürgün avı” tenezzühüne geniş bir saha bulmuş olüyorlardı. Avrupa’da Abdülhamid idaresi aleyhinde vaki olan neşriyat Türkleri de hiç korumuyordu. (50)

La Politique de Sultan eserinde Victor Berard, Ermeni meselesinden bahsederken Abdülhamid’in on yedi Fransız gazetesine tahsisat vererek Fransa’da bir (sükût suikasti) -*Conspiration du silence*- yaptığını yazmıştı.

Abdülhamid Makedonya meselesinde böyle bir tertip yapmamış yahut yapamamış olacak ki, bütün Avrupa gazeteleri enine boyuna ve daima Osmanlı Devletiyle Türklere aleyhine sütunlar dolduruyor, haberler neşrediyorlardı.

Drama sancağında jandarma tensikine memur İngiliz zabıtları Makedonya cemaatleri arasında ahlâkı en temiz ve halis, en dürüst Türkler olduğunu her tarafta tekrar ediyorlardı.

Bismark bile Türkler için:

– Şarkın centilmenleri, dememiş miydi?

Fakat İngiltere’nin Berlin kongresinde bir (büyük Bulgaristan) teşkiline muhalefet etmesini siyasî bir hata telâkki ederek Bulgarlar lehine çalışan (İngiliz Balkan komitesi) hiç de düşünür görünmüyorlardı. Bu komitenin âzası iyilik isteyip fenalık-

tan başka bir şey yapmıyanlara pek benziyorlardı. Bu gibiler nazarında her fenalık Türk'ün taassubundan ileri geliyordu.

Türkler yüzlerce seneden beri âmir olmağa, diğer milletleri idare etmeğe alışmışlardı. Şimdi Rumeli'de bu durumun değişmesine boyun eğmiyorlardı.

Taassuplarından!

Türkler her zaman ecnebilere karşı en geniş, hattâ kendileri hesabına en zararlı bir misafirperverlik göstermişlerdi. Şimdi memleketlerinde bu ecnebilerin hâkim kesilmelerini kabul etmek istemiyorlardı.

Taassuplarından!

Türkler beş asır evvel Rumeli'yi zaptetmişlerdi. Şimdi bu güzel memleketi Bulgarlara, Rumlara, Sırlara yahut Avrupalılara bırakmak istemiyorlardı.

Hep taassuplarından!

Türkler için böyle bir mukavemet Avrupalılara hâs olan milliyetperverlik, vatanperverlik duygularından ileri gelebilir miydi hiç? Türkler eskiden beri Hıristiyanların âyinlerine riayet ediyor, Hıristiyanlar arasında ilim ve irfanın yayılmasına bu hususta kendilerine üstünlük sağlamalarına bile ses çıkarmıyorlardı. Ama Bulgarların Rum ve Sırp, Rumların Bulgar, Sırp ve Ulah, Sırpın Bulgar ve Rum mekteplerini, kiliselerini elde etmek için sarfettikleri kanlı gayretler karşısında bu ihtilâflara çare bulamıyorlardı.

Koyu taassuplarından.

Hangi Avrupa devleti olsa Bulgarların, Rumların, Sırpın yaptıklarına karşı fesad ocaklarından başka şey olmayan bu kiliseleri kapamaz, papazları ve daskalları kovmazlardı? Fransa papaz kongregasyonlarının Fransa dahilinde faaliyetlerine acaba niçin nihayet vermişti?

Türkler bunu yapmıyorlardı. Türklerin bu “müteassıbane idaresinde” kaldıkları için mi idi ki, bu Hıristiyan cemaatler birbirlerini imha edecek derecede aralarında mücadelelere girişiyorlardı.

Bunun sebebi ne olursa olsun kabaikat daima Türklerde idi. 1903 ihtilâlinin bir taraftan asker kuvvetinin, diğer taraftan kışın taziyikıyla bir derece yatıştığı günlerde de Makedonya ahvalinde bir düzelme eseri görülmüyordu.

Buna sebep de yeni bir takım ihtilâfların, davaların meydana alması idi.

Bulgar komitesi ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı komitenin eski emeli olan “Makedonya'nın Şarkî Rumeli gibi Bulgaristan'a ilhaki” tasavvurunda devam ediyor, diğer kısmı Avrupalıların Makedonya'yı Bulgaristan'a ilhaka razı olmayacaklarını göerek “Makedonya Makedonyahıdır” düsturuna istinad eyliyordu. Fakat harice pek cazip görünen bu düstur Bulgarların ağızlarında “Makedonya istiklâl ile Makedonya Bulgarlarıdır” demek oluyordu.

Bu iki meslek komitecileri 1903 ihtilâlinden sonra birbirinin can düşmanı olmuşlardı. Bir taraf diğer taraf mensuplarının katlinden, evlerini yakıp mallarını mahvetmekten çekinmiyorlardı.

1903 ihtilâliyle maksadına vasil olmayan ve Bulgarlarda ihtilâl kudretinin kırıldığını hisseden Sarafof, şimdi Murzteg programının kifayetsizliğini fiilen göstermek maksadıyla Bulgarlara sabır tavsiye ediyordu.

Avrupa'da evvelce Makedonya istiklâlini, hatta muhtariyetini düşünenler gittikçe bu fikirlerden uzaklaşıyorlardı. Şimdi Avrupa kondominyomu Makedonya için en muvafık idare sistemi olacaktır.

Avusturya ajan sivili dö Müller, “İstiklâl mi? İstiklâl Makedonyadaki küçük milletlerin birbirlerini boğmalarına müsaade etmekten başka bir şey olamaz” demişti.

Fakat bu küçük Makedonya milletleri bu bölge hakikatte Avrupalıların idaresinde kaldığı senelerde de böyle birbirini boğmağa çalışmaktan başka bir şey mi yapıyorlardı.

21 - Bulgar komitecilerine karşı Rum çeteleri...

Teşebbüs olunan ıslahatın tesirsizliğini göstermek için Sarafof'un tavsiye ettiği bekleme müddeti uzadıkça Bulgar komitecileri birbirlerine giriyorlardı. Bulgar ihtilâl partilerinin aralarındaki bu ihtilâflarla en faal reisleri gene ihtilâlciler tarafından birer ikişer imha ediliyordu. Delçef, Damyana Gruet, Yankof, Davidof, Osotof, İvanof ile bir çok şöhretli voyvodaların Makedonya'da Sarafof, Matof, Pere Teoşef ile Garbadof'un Bulgaristan'da ortadan kaldırılmaları, ihtilâl davası üzerinde fena tesirler yapıyordu. (51) Hele Sarafof'un katli komitenin Makedonya'daki nüfuzunu şiddetle kırarak bir hâdise olmuştu.

Sandanski komite kaidesine muhalif olarak evlenmişti. Bu yüzden uğradığı tehditler üzerine karısından ayrılmış ise de bu meseleyi aleyhinde bir silâh diye kullandığını öğrendiği Sarafof'u yok etmeğe karar vermiş, bu işe arkadaşı Paniça'yı alet etmişti.

Zaman itibarıyla sırası değil ise de burada şunu da ilâve edeyim ki, Bulgar komiteleri kendi hesaplarına yanlış hareketleriyle evvelden beri Bulgarlar lehinde en hararetle müveddet hislerini besleyen İngilizleri de kendilerinden soğutuyorlardı. Drama jandarma tensik zabıtlarından İngiliz kaymakam Elliot

Bey'i bir pusuya celbederek yaralamaları (18 Temmuz 1907) bu tarzı hareketlerinden biri olmuş, bu yüzden 17 Bulgar üçten on iki seneye kadar küreğe mahkûm edilmişti.

Bu büyük reisler ortadan kalktıkça çetelerin idaresi Bulgarlara maddeten ve manen, siyaseten faydası veya zararı olacak şeyleri pek farketmeyen tecrübesi, bilgisi kıt, fakat hırsları büyük ellerde kalmıştı.

Bu gibiler komite emellerine muhalif tazyikler, para almalar, ailelerin hususî işlerine, evlenmelere müdahaleler, tehditler, katiller ile Bulgarları bile kendilerinden nefret ettiriyorlardı. Bu da binlerce Bulgarın Amerika'ya hicretlerini intac eylemekte idi. Bulgar çeteleri Rum patrikhanesini tanımakta ısrar eden patriyarişist Bulgarları egzarşist olmağa icbar ediyor, muhalefet edenleri fırsat düşürdükçe imhadan çekinmiyorlardı.

Komiteler ortalığı böyle kasıp kavururken Bulgarlar kendilerini Hıristiyanlar arasında Makedonya'nın yegâne sahibi diye satmağa çalışıyorlardı. Bu ise ne Yunanlıların, ne Sırpların işine gelemezdi. Bulgarların patriyarişist Bulgarları, Rumları, Sırpı ezmek siyaseti 1903 ihtilâlından sonra Rumlar ve Sırp-larda millî mevcudiyetlerini muhafaza gayretini teşdid ediyor-du. Nihayet onlar da Bulgar silâhına aynı cinsten mukabeleye karar verdiler.

Rumlar Bulgarlara karşı harekete Selânik'te bir miting aktiyle başladılar. Mitingin tertibine Avukat Adamidis'in teşebbüsüyle Rum muteberleri ve tüccar ile serbest meslek sahipleri arasında yedi kişilik bir heyet ayrıldı. Teşebbüs bütün Selânik Rumları arasında şayi oldu. 6 Mart 1904 pazar günü binlerce Rum Aya-Nikola kilisesinde toplandı. Selânik merkez kaymakamı ve polis müdürü kiliseye gelerek Rum metropolitinden toplananları dağıtmasını, nümayiş yapılmamasını istediler; Rumların taleplerinin nazarı dikkate alınacağını vali namına beyan ettiler.

Rumlar ise metropolitlerinden protesto heyetinin riyasetine geçmesini rica ettiler. Metropolit ne birini, ne ötekini yaptı. Duasını bitirince metropolithaneye gitti. Hükûmet kuvvetleri nümayişçileri kuvvetle dağıtmak istediler. Nümayişçiler Rumca “hakkımızı istiyoruz; kardeşlerimizin öldürülmesine artık tahammül edemeyiz” diye bağırıyorlardı. Nümayişin men’i kabil olamadı.

Rumlar cemaatle metropolithaneye gittiler. Metropolit balkona çıkarak nümayişçilere sükûnet tavsiye etti. Heyeti kabul ederek miting heyetince tanzim olunan protestonameyi aldı; gene balkondan hükûmetin istenilen şeyleri nazarı dikkate alacağından emin olduğunu halka temin etti. Bunun üzerine Rumlar hiç bir hâdise olmadan dağıldılar. O gün metropolit miting heyetini yanına alarak protestonameyi hükûmete takdim etti.

Protestonamede Rum kiliselerine, papazlarına, hocalarına Bulgarlar tarafından yapılan taarruzlardan şikâyet edildikten sonra “bu durumun uzaması bizlerde adaleti kendimiz tatbik etmeğe sevkeden muhafaza-i nefis duygusunun uyanmasını intac edebilir.”

Denilmişti. Umumî müfettiş ve vali Rumlara haklarının muhafaza olunacağına dair vaidlerde bulundular. Fakat bu vaidler ancak Bulgar çetelerinin imhasıyla incaz olunabilecekti, bu çeteler ise imha olunamıyordu. Bulgarlar Şarkî Rumeli’de kalmış Rumlara da rahat nefes aldirmıyorlardı. Bu da Yunanlıları sınırlendiriyordu. Nihayet Rumlar protestonamede denildiği gibi “adaleti kendileri tatbik eylemek üzere” bir (Makedonya Müdafaa Komitesi) teşkil eylediler.

Bu komitenin icra heyeti şu mealde bir beyanname ile harekete geçeceğini ilân etti:

(Çoktan beri Bulgar komiteleri Makedonya Rumlarını tedhiş eyleyerek, bu kutayı Bulgarlaştırmak için etmedik cinayet

birakmıyorlar. Bu hal hükümetin, jandarma zabitlerinin, ecnebî devletler mümessillerinin gözleri önünde devam edip gidiyor.

Ortaya sürülen ıslahat şimdiye kadar buna mâni olamadı; bundan sonra da olamayacağı anlaşılıyor. Bu hal karşısında Rum unsuru da Bulgarlara karşı kendisini gittikçe daha ziyade şiddetle müdafaa zaruretinde kalmaktadır.

Müdafaa komitesinin icra heyeti Avrupa hükümetlerine ve halkına Makedonya Rumlarının Bulgarların vahşiyane taarruzlarına karşı müdafaası için faydalı bulduğu tedbirleri tatbiki karar verdiğini bildirir.)

18 Teşrinievvel 1904

Avrupa'nın eski medeniyetine hayran olduğu Rumlar da Makedonya'da "Bulgar vahşetlerine" karşı seslerini çıkarmayan, çıkarsalar bile dinlenmeyen Türkler yanında işte böyle mevki alıyorlardı.

Bundan sonra Makedonya'da çoğu Yunan ordusunun ihtiyat zabitleri kumandasında Rum çeteleri meydan aldı; bu çeteler Rumlardan toplanan paralarla beslendi. Bu hareketin idaresini Rum mektep muallimleri, papazları, piskoposları, metropolitleriyle Yunan konsolosları ele aldılar.

Rumlardan sonra Makedonya'yı Bulgar hâkimiyetinde bırakmayı hiç istemeyen Sırp da çeteler tertip ettiler; bunları Makedonya'ya saldırdılar. Selânik'te Yunan konsolosu ve Rum metropolithanesi Elenlik menfaatlerinin müdafaasında yorulmak bilmez bir gayret sarfediyorlardı.

"Megalo idea" ya hâdim muteber Rumlar, Rum avukatlar, gazeteciler konsolos ile metropolidin verdikleri parolalara göre hareket ediyorlardı; Yunanistan'dan gelen ianeler Rumlara tevzi olunuyor, Rum çetelerinin teşkili teshil olunuyordu.

Sırp lar da bundan farklı hareket etmiyorlardı. Bir yıl an kıvraklığıyla Makedonya'ya sokulmakta olan Avusturya'ya karşı İtalya'dan manevî müzaheret gören Sırbistan da, Makedonya'da "ıslahat fiyaskosu" üzerine ümidler kurmakta, kendi davasına faydası dokunacak fırsatlara ihtisarı muvafık görülmekte idi.

Makedonya'da Bulgarların, Rumların, Ulahların hareketlerine dikkat etmek, Sırp ruhanî reisleri bulunmayan yerlere Sırp papazları ikame eylemek, Sırp lık iddiasında bulunanların nüfus tezkerelerine *-hüviyet cüzdanlarına-* Sırp kaydını ilâve ettirmek, Bulgar komitelerinin Sırp lara baskıları hakkında yaygalar koparmak, müsaid noktalarda Sırp komitelerince Bulgar komiteleri gibi hareket olunmak, Rusya ile İtalya'ya Makedonya'da Avusturya faaliyeti hakkında haberler ulaştırmak bu sıralarda Sırp ların takip ettikleri Makedonya programının esaslı noktaları idi.

Romanya'dan yapılan tahrikler üzerine Makedonya Rumları arasında kaybolmak istemeyen ve iptida Bulgarlara meyyal bulunan Makedonya Ulahları, şimdi millî mevcudiyetlerini muhafazaya ve inkişaflarına Bulgarları da Rumlar kadar muhalif görüyorlardı. Romanya'da muhafazakâr kabine iş başında iken teşkil edilen bir (Rumen komitesi) için Sofya merkez ittihaz olunmuştu. Bu komite tarafından biri Görice etrafında, diğeri Epir içinde faaliyette bulunmak üzere iki Ulah çetesi teşkil olunmuştu. Biraz sonra Makedonya'da da bir komite merkezi ihdas edilmişti.

İptida Bulgarlarla tevhid-i mesai eden bu çeteler, sonra Bulgarlarla bozuştular ve onlardan ayrıldılar. Romanya'da liberal bir kabine iktidar mevkiine geçince bu yolda ihtilâlkârane hareketler için komiteler teşkilinden de idamesinden de vazgeçti, çeteleri feshetti.

Türk muhibliğini şiar edinen Romanya siyaseti, Makedonya'ya mektep müfettişleri göndermekle iktifa etti.

Bu yolda en ziyade çalışan evvelce ismi geçen Apostol Margariti olmuştur. Margariti, Elenizmin birinci düşmanı idi. Ulahlar arasında Elenizm fikirlerini tamamıyla yıkmak için tedrisatı Ulahça yapılan bir çok Ulah mektepleri açtırdı. Romanya hükûmetinin nakden yardımını eksik etmediği bu mekteplerde Türkçe ve Fransızca dahi öğretiliyordu.

Bu zamana kadar Pan-Elenik fikirlerle beslenmiş olan Ulahlar bu teşebbüsler sonucunda Bulgarlar gibi iki kısma ayrıldılar: Tam bir Rumenlik fikri taşıyanlar ile Grekliğe meyillerini muhafaza edenler. Fakat böylece büyük bir kısmı gözlerini şimal, Romanya'ya çeviren Ulahların hepsi Rumeli'de Osmanlı Devletinin bekasını arzu etmekte müttehid bulunuyorlardı.

Rum patrikhanesi Bulgar ekzarhlığının teşekkülüne mâni olamamıştı; Üsküp'te Sırp milletinden bir metropolit vekilinin bulunmasını da zarurî kabul etmişti. Ulahlar da patrikhaneden bu yolda bir müsaade istiyorlardı; bu taleplerini hükûmete karşı dahi irad ediyorlardı.

Fakat Ulahların Bulgarlar ve Sırlar gibi hâmisi bir Rus sefreti yoktu. Bunun için patrikhane Ulahların Rum kilisesinden başka kiliseleri olmasına muhalefette dayanabiliyordu.

Nüfusça az olmaları Ulahların bu muvaffakiyetsizliklerinde başlıca âmildi. Fakat onlar ne yapıp yaparak padişahın kiliselerde kendi dillerinde dua edebilmek üzere bir irade kopardılar. Ulahların böyle müstakil bir kilise teşkili arzuları Rum çetelerinin Makedonya'daki Ulahlar üzerine baskılarını son dereceye vardıyordu.

Rumenler buna başka suretle bir mukabele tertip ettiler. Makedonya'da bir şey yapamayınca Romanya'daki Rumlara satışmağa başladılar. Makedonya Ulahlara her tecavüzü Romanya'da Yunan tebaası aleyhine bir nümayiş, bir Yunanlının Romanya'dan ihracı suretiyle Yunan ticaretine bir darbeyi intac ediyordu. Hele bir defa nümayiş esnasında Rumenlerin bir Yu-

nan bayrağını yırtıp çığnemeleri Romanya ve Yunanistan arasında siyasî münasebetlerin kesilmesini icab ettirdi. Romanya Yunanistan ile ticaret muahedesini bozdu. Yunanlılar Romanya'da işlerini bozarak hicret etmek mecburiyetinde kaldılar.

O kadar sene Fenerli Rumlar tarafından idare edilmiş olan Romanya'da şiddetli bir anti-Elenizm uyandı. (52)

Yunanlılarla Bulgarlar arasındaki zıddiyet bu yolda hâdiselerin daha kanlı bir surette Şarkî Rumeli'de de tekerrürünü in-tac ediyordu. Varna'da, Filibe ile civarında bu zıddiyet mukatele şeklini alıyordu. Rum köyleri yakılıyor, Yunan malları yağma ediliyordu.

Sofya'da büyük bir miting Yunanlılar aleyhindeki duyguların tercümanı oldu. Yunan mektepleri kapandı. Bulgar tebaası olmayan piskoposların memuriyetleri tanınmaz oldu. Bulgar tebaasından olmayan Rumlar tasarruf hakkından mahrum bırakıldı. Rum tüccar boykota uğradı.

Şarkî Rumeli'den bir çok Yunanlılar hicret mecburiyetinde kaldılar. Bu aylarda Makedonya'da hangi unsurun üstün olduğuna dair her taraf kendisine müsait istatistikler tertip ederken mavzerler, bombalar işliyordu; muhalifler öldürülüyor, köyler yakılıyor, muhtelif cemaatlara mensup komiteciler birbirine, hepsi Türklere saldırıyordu.

Büyük Bulgaristan, büyük Sırbistan, büyük Yunanistan emellerine her sene yüzlerce, binlerce insan feda ediliyordu.

1902 nisanından 1908 temmuzuna kadar Makedonya kışın hafiflemek, yazın şiddetlenmek üzere şu manzarayı arzemiştir: Kan ve ateş!

Bu hal idi ki Hüseyin Hilmi Paşa'ya bir gün:

– Ben bir güllabiyim! Delileri birbirini parçalamaktan korumağa çabalıyorum! dedirtmişti.

Makedonya'daki bu kaynaşma ecnebî devletleri işlere daha kuvvetli müdahalelerde bulunmağa sevk ediyordu. Abdülhamid ise hâlâ eski usulünde devam ediyor, ecnebîlerin her yeni müdahale adımına karşı evvelâ mukavemet, sonra ricat ve teslimiyet gösteriyordu.

1903 kanlı senesinde birçok Bulgarlar Bulgaristan'a iltica etmişlerdi. Sırp ihtimaline karşı askerî hazırlıklarla meşgul Bulgaristan bu mültecilerle lüzumu gibi uğraşmıyordu. Ordusunda altı yüzden ziyade Makedonyalı zabıt bulunan Bulgaristan hudud üzerinde yığılma yapıyordu. Rus ajan sivilinin haremi kara kış esnasında bir Rus cemiyetinin ianelerini bu mültecilere tevzi etmek üzere Cumaibâlâ'ya yakın bir yerde bulunan meşhur (Rilo) manastırına kadar zahmet ihtiyarından çekinmemişti.

Rusya'nın Japonya ile meşgul olması Bulgaristan prensi Ferdinand'ın metbuu ile bir harbe tutuşmak hususunda cüretini kırıyordu.

Abdülhamid 1897'de Yunanistan ile olduğu gibi Bulgaristan ile muharebede de kazanmak ihtimali olsa bile böyle bir tehlikeli işe girişmeği göze alacak istidadda değildi. İki tarafça da bir itilâf akti tercih edildi.

Bulgar ricalinden Naçeviçin İstanbul'da yaptığı müzakereler sonucunda tahşid edilen askerlerin terhisi, Makedonya mültecilerinin affıya memleketlerine avdeti, Bulgaristan'ın komite ve çeteler teşekkülüne son verme esasları dahilinde bir itilâf yapıldı. (8 Nisan 1904)

1904 yazı nisbî bir sükûn içinde geçti. Fakat Makedonya ihtilâl günlerinden daha fena sayılabilecek bir duruma girdi.

Çünkü ihtilâlin ne olsa asker kuvvetiyle yatıştırılması mümkün olduğu halde memleketin bugün bir yarın öbür noktasında münferiden ika olunan gasb, ihrak, katil, demiryolu tahribi gibi vakalar mütecasirlerinin askerinin takibatından kaçmama-

sı, polis ve jandarmanın tedibinden kurtulmaması kabil olamıyordu. Araya komitecilerin şahsî hırs ve menfaatleri de karışıyordu. Murzsteg programının nahiyelerin milliyetlere göre yeniden tahdidi maddesi Bulgaristan'ı, Yunanistan'ı, Sırbistan'ı bu noktaya ziyade ehemmiyet vermeğe sevk ediyordu. Çünkü bu şekilde bir taksim kendileri için muayyen nüfuz ve sahiplenme bölgeleri ayırmış olacaktı.

Bu sebeple Makedonya'da unsurlar mücadelesi bir kat daha şiddetlenmekte idi. Şimdi Bulgar, Rum, Sırp komiteleri Türklere olduğu kadar birbirlerine de taarruz ediyorlardı. Bu yolda yapılan taaddiller on seneden beri görülmedik dereceye buluyordu. Âdetâ en fena ve çirkin bir muameleyi yapmak, en vahşiyane harekette bulunmak bu komiteler için milliyetleri namına bir şeref oluyordu.

İhtilâlcilik vahşetle tamamen müteradif sayılıyordu. "Misliyle mukabele" düsturu şimdi Makedonya'da "bir kaç misliyle mukabele" şekline giriyordu.

Üç rakip milletin üçü de bütün dünyaya komşusunun cinayetlerini ilân etmekte kendisi için menfaat görüyordu. Listeler, gazeteler, beyannameler, risaleler, kitaplar, haritalar ile bu yolda neşriyatın sonu gelmiyordu.

Bir çeteye kumanda eden Yunan zabiti Mesâsim bir çatışmada ölünce Yunanistan'da hemen umumî bir matem gibi telâkki edilmişti.

Bir taraftan elçiler komitelerin imhasına lüzumu kadar gayret edilmiyor diye Bâb-ı Âli'yi ittiham ediyorlardı, diğer taraftan askerinin ve jandarmalarının, memurlarının Hıristiyanları taz-yıklarından şikâyetler ayyuka çıkıyordu.

Abdülhamid'in siyaseti Makedonya milletleri arasında ihtilâfları körüklemek, olmazsa bunlara karşı ihtiyatlı davranmak suretinde tecelli ediyordu.

Ancak bütün bu haller Avrupa'da mukarrer ıslahat programının kifayetsizliği fikirlerini uyandıyordu. Hususiyile İngiltere kabinesinde ıslahat bölgesinin genişletilmesi tasavvuru kuvvetleniyordu; Bulgarlara pek hayırhah görünen İngiltere Makedonya'da maliyeye ait yapılacak ıslahatı yalnız "Makedonya'da en ziyade ilgili iki devletin" ellerine bırakmamak, Makedonya'da artık kendisi de faal bir rol oynamak istiyordu.

22 - Makedonya'da zorla kabul ettirilen mâlî ıslahat projesi...

Ecnebî tensik zabitleri Selâniğe 19 Nisan 1904'te gelerek kendi dairelerine gitmiş, işe başlamış idiler. Fakat iş başında bunların miktarı pek az olduğu görüldü.

1904 sonbaharında Decorcis Paşa muavinleriyle istişareten sonra bunlara 32 zabıt daha ilâvesini muvafık bulmuştu. Bâb-ı Âli 23 zabitin daha gönderilmesini kabul etti. (15 Kanunusani 1905).

Fakat her şeyden evvel maliye ıslahatı geliyordu. İstanbul'da üçüncü ordu masarîfinin kontrolü mühim bir ihtilâfî in-
taç eylemişti.

Bu orduca emvalden hesapsız para alınıp israfta bulunulduğu Selânik'ten verilen haber üzerine ikinci kâtip İzzet Paşa tarafından Hünkâra arz olunmuştu.

Sarayca Sadrazam Ferid Paşa'dan fikri sorulmuş, bunun üzerine ordunun hesaplarına bakmağa maliyeden müfettişler izamı münasip görülmüş idi.

Serasker Rıza Paşa'ya da: "Üçüncü ordu maliyeden bütün matlûbatını aldığı halde hesap vermediği mesmuu âli olmasıyla

ordunun hesaplarına bakmak için doğrudan doğruya maliyeden müfettişler gönderilmesi ferman buyurulduğu” iradesi tebliğ olunmuştu.

Rıza Paşa üçüncü ordunun zimmeti değil, matlûbu bulunduğu kanaatinde idi. Maliye müfettişlerinin teftişini de askerî kanunnamesine mugayir buluyordu.

Bu sebeple üçüncü ordu müşürüne telgrafla: “Gönderilen müfettişler askerî evsafı haiz değillerdir. Kendilerine hesap vermeyiniz” emrini vermişti. Mabeyn başkâtipliğine de: (Ordunun teftiş kanunu muktezasınca her sınıftan erkân, ümerâ, zabitan-dan ve kâtiplerden mürekkep bir hesap komisyonu bu vazifeyi görür; maliyenin orduyu doğrudan doğruya teftişi hakkı yoktur; bu tarzı teftiş askerî şeref ve haysiyete taarruz demektir. Bunun için aldığım “tezkere-i hususiyeyi orduya tebliğde mazur bulunuyorum. Aksi talimat dahi vermedim.”

Yolunda bir cevap yazmıştı. Maliyeden gönderilen memurlar orduca kabul edilmeyerek Selânik’te işsiz güçsüz kalmışlardı.

Rumeli müfettişliğinden de üçüncü ordu kumandan vekili Esad Paşa’ya, bu müfettişlerin hesaplara bakmaları tebliğ olunmuş idiye de Esad Paşa: “Merciimden müsaade olunmuyor” diye bu iş’arı terviç etmemişti.

İradenin hükmü infaz olunamıyordu. Selânik’çe teftişin icrasında ısrar ediliyordu; Bâb-ı Âli ısrar ediyordu; Arap İzzet Paşa seraskere muhalefette ısrar ediyordu.

Rıza Paşa’ya, maliyece Selâniğe gönderilen memurların işe başlatılmaları hakkında bir irade daha tebliğ olunmuştu.

Rıza Paşa da fikrinde ısrar ediyordu. Mabeynin tebliğine, “kuvve-i umumiyeye taallûk eden noktalarda salâhiyetlerin katiyen muhafazası lâzımdır” esasından tutturup maliyeden giden memurlara orduda teftiş icra ettirilemeyeceği hakkında birçok

izahat ile cevap verdiği gibi üçüncü orduya da maliye müfettişleriyle resmî münasebette bulunulmamasını tekid etmişti.

Rıza Paşa vükelâ meclisinde Ferid Paşa'ya:

– İzzet Paşa daire-i askeriyyeye burnunu sokamıyor. Üçüncü ordu hesaplarını bahane ederek buraya müdahale kapısını hazırlamak azmindedir. Bâb-ı Âli de bunu teshil ediyor. Bu katiyen caiz değildir. Bu memlekette aramızda iki kişi görüyorum. Bu iki kişinin lisanları başka, kalpleri başkadır. Bunlardan biri İzzet Paşa'dır. Diğerini ise siz tayin buyurunuz.

Demişti. (53)

(Rıza Paşa hatıratında bu ikinci şahsı göstermiyor. Ferid Paşa bunun kim olduğunu tayin edebilmiş midir? Rıza Paşa'nın padişaha kadar dil uzatmağa cesaret edemeyeceğine göre bu ikinci şahsı İzzet Paşa'ya mensup addettiği Hüseyin Hilmi Paşa mı idi? Yoksa sarayda kendi aleyhinde çalışan diğer birisini mi kastediyordu? Burası meçhul kalmıştır.)

Bu gürültünün sonunda serasker paşa galip gelmişti. Kendisinin gönderdiği askerî hesap heyeti vasıtasıyla taburların hesaplarına baktırmış, üçüncü ordunun maliyeden matlubu çıkmış idi.

Bu misal son senelerde devlet işlerindeki karışıklığı, ahenksizliği ve iradelerin mahiyetini, kuvvetini göstermek itibarıyla dikkate şayandır.

Ancak bu hal ile maliyedeki karışıklığı izale kabil olamayacaktı. Devletler ise Rumeli'de maliye işlerine nizam ve intizam vermeği artık ıslahat yolunda en esaslı bir vecibe görüyorlardı.

Kabineler arasında bu mesele etrafında fikirler teati edildi. Fransız elçisi Konstan bu fikirleri telife muvaffak oldu.

İlk defa 17 Kanunusani 1905 tarihinde Makedonya'da maliye işlerini kontrol üzere bir maliye komisyonu teşkilini, bu komisyonda kendilerinden de delegeler bulunmasının kabulünü Bâb-ı Âliye teklif ettiler. Bâb-ı Âli (Kosova, Manastır, Selânik vilâyetlerinde malî ıslahatın ehemmiyeti takdir edilmekle beraber, maliye komisyonunda ecnebî delegeler bulunması devletin dahilî işlerine doğrudan doğruya bir müdahale teşkil, hâkimiyet ve saltanat haklarını ihlâl eyler; bu istiklâl ve hâkimiyetin muhafazası ise devletlerce taahhüd edilmiştir.)

Yolunda bir cevap ile bu teklifi reddetti. Acaba Bâb-ı Âli Rus ve Avusturya ajan sivillerinin Rumeli'de iş görmelerini bu istiklâl ve hâkimiyete aykırı addetmiyor muydu? Bunu kabul etmiş olan Bâb-ı Âli ve saray bu ikinci adına da elbette müsaade edecekti.

Elçiler bir nota verdiler; Bâb-ı Âli yeniden reddetti; fakat bu işi en ziyade iltizam eder görünen Londra ve Roma kabineleri tekliflerinde ısrar ettiler.

O sırada Fas meselesine karar vermek için (Elcezire) konferansı inikad eylemek üzere idi.

Siyasî kombinezonlara nabızgirlik karıştırmak, bir taraftaki desteklik ve yarıdakçılığa diğer tarafta mukabele aramak hükûmetler arasında dostluk yani menfaat vecibesi olduğu için, Fransa hükûmeti de İngiltere ve İtalya'yı hoşnud etmek arzusuyla bu tasavvuru alkışlıyordu. Fransa elçisi bu projenin Makedonya'da nizam ve emniyet hasıl edeceğini, varidatı arttıracığını, askerî masrafları azaltacağını, devletin menfaatlerine hizmet edeceğini, bunu görmemek için padişahın kör olması lâzım geleceğini söylemekten çekinmiyordu.

Japon harbinden sonra dahilî kargaşa ile çalkanan Rusya da İngiltere'ye mütemayil bulunuyordu. İstanbul'daki altı elçi - İngiltere, İtalya, Avusturya, Rusya, Fransa, Almanya- Abdülha-

mid'den müşterek bir mülâkat istediler. Maliye komisyonunu kabul katıyyen zarurî olduğunu, mukavemetin devletleri ahval ve şeraitin icap edeceği tedbirleri ittihazı sevkeyleyeceğini padişaha anlatacaklardı. Padişah kabul etmedi. Bâb-ı Âli "bu meseleyi rüyet salâhiyetinin yalnız kendisinde bulunduğunu" ifade ile "memleketin idaresine doğrudan doğruya bir müdahale teşkil eyleyecek olan böyle bir müesseseyi kabule devletlerin her türlü tarruzdan korumak istediklerini daima beyan eyledikleri saltanat ve hâkimiyet istiklâlinin müsaîd olamayacağı" cevabını verdi.

Elçiler bu cevaba aldırmadılar. Büyük devletler kendi mülkleri imiş gibi Makedonya'ya maliye komiserleri gönderdiler. Bu komiserler kenî kendilerine işe başladılar.

Umumî müfettiş bunlarla temas ve münasebette bulunmadı. (Elcezire) konferansının başlamasından evvel bu işe bir netice vermek üzere Avusturya ve Rusya, Devlet-i Âliyeyi ikna için bir deniz nümayişi yapmayı tensip ettiler; diğer kabinelerle de anlaştilar.

14 Teşrinisani 1905'de elçiler müşterek bir nota ile Bâb-ı Âli'yi maliye komisyonunu kabule son defa davet ettiler ve müfettiş-i umumînin salâhiyetleriyle ecnebî jandarma zabitlerinin kontratolarının iki sene temdidini de istediler. Bâb-ı Âli tekrar reddetti.

Avusturya ve Rusya'nın teklifi üzerine Avrupa devletlerince bir deniz nümayişi tertibi kararlaştı. Kumandasını Avusturya'nın deruhde eylediği uluslararası bir donanma Pire limanında toplandı.

İş bu raddeye gelince Almanya nümayişe iştirakten sıyrıldı. Berlin'in dostluğuna daima güvenen Bâb-ı Âli yeni bir red-den çekinmedi. Beynelmîlel donanma da Türk sularına yürüdü. Midilli adasına geldi; hiç bir hâdise çıkmadan gümrüğü, posta ve telgraf dairesini işgal etti. Bu, ikinci Midilli işgali oldu. (54) (27 Teşrinievvel 1905).

Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa iki gün saraya sefaretlere ziyaretler yaptı. Bâb-ı Âli'nin "delegelere maliye müşaviri unvanı verilmek, maaşları devlet hazinesinden ödenmek, maliye müfettişleri Osmanlı hükûmetince tayin olunmak" gibi şartlarla devletlerin tekliflerini kabul edebileceğini bildirdi. Elçiler Tevfik Paşa'ya müzakerenin ancak yazı ile cereyan edebileceği cevabını verdiler. Abdülhamid Almanya imparatorundan yardım görmeği ümid ediyordu. Bâb-ı Âli bir hafta kadar daha mukavemet etti. Beynelmilel donanma Limni'yi de işgali altına aldı. Çanakkale'ye yaklaşıyordu...

Almanya imparatorundan "kazaya rıza" nasihatinden başka şey çıkmıyordu.

Padişah gevşedi; Bâb-ı Âli baş eğdi. 5 Kanunuevvel 1905 gecesi Bâb-ı Âliden sefaretlere gelen bir nota, hükûmetin maliye komisyonunun teşkiline muvafakatini bildirdi, bu komisyon için sefaretlerce tanzim ve Bâb-ı Âliye irsal olan nizamnameyi küçük bir tadilatla ve adına (talimat) diyerek iade etti.

Sefaretler tadilatın bir kısmını kabul, fakat talimat sözünü red eylediler. İş kelime oyununa döndü. Bazı kelimeler silindi; bazıları değiştirildi.

Nihayet Bâb-ı Âli son aldığı şekli ile azası arasında bir de Osmanlı memuru bulunacak olan maliye komisyonunun nizamını -Réglement- kabul eylediğini sefaretlere tebliğ etti. Beynelmilel donanma da 17 Kanunuevvel 1905'de Limni'yi, bir gün sonra da Midilli'yi tahliye etti.

Umumî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa maliye komisyonu azasıyla münasebete girişti. Komisyon yaptığı tetkikler neticesinde üç vilâyet bütçesinde 822.000 liralık bir açık buldu. Bunu kapatmak için Bâb-ı Âli gümrük resminin arttırılmasını istedi. Bu makul bir talep idi.

Islahat isteyen devletler bu kadarcık olsun bir fedakârlığa katlanmalı idiler! Bu noktada en ziyade ilgili olan İngiltere-

re'ye meram anlatmak güç oldu. Müzakereler, münakaşalar uzun sürdü.

Fakat zaruret karşısında bütün devletlerce gümrük resminin hasılatı Makedonya ıslahatına sarfedilmek üzere yüzde üç nisbetinde artmasına nihayet muvafakat edildi.

Şimdi Makedonya'da ecnebilerin bu bölgeyi idare için verdikleri ve Osmanlı hükümetine de kabul ettirdikleri kararları tatbik eylemek üzere müfettişin yanbaşıında Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın ajan sivilleri, bunların kâtip ve tercümanları, jandarmayı tensika memur birinci ferik payesiyle bir İtalyan generali, bunun muavinleri olarak İngiliz, İtalyan, Avusturya, Fransız miralaylarıyla Rus liva generali, bunların riyasetlerinde kendi ordularındaki rütbelerinin birer derece mafevkiyle Osmanlı Devleti hizmetine girmiş 60 kişilik ecnebî zabıtlar heyeti, maliye komisyonunda Almanya, İngiliz, Fransız, İtalyan maliye ajanları, bulunacaktı. Ve bu şartlar altında Selânik, Manastır, Kosova vilâyetlerinde hâlâ Osmanlı hâkimiyeti var sayılıyordu.

De Corcisin 13 Mart 1908'de vefatından sonra yerine gene İtalyan generali Robilant getirilmişti.

Osmanlı Bankası'nın düyun-u umumiyenin memurlarını da kadrosuna ithal etmek lâzım gelen bu küçük ıslahat ordusuna istinad eden Avrupa kondominyomunun idaresini tamamıyla kuvvetlendirmek için adliyyeye dahi el koymak istemesi çok gecikmiyeceği tabî idi. Öyle de oldu.

23 - Meşrutiyet'in ilânı, Makedonya ve Reval Mülâkatı...

1907 teşrinievvelinde İzvolski Viyana'ya geldi. Derental ile birlikte Makedonya'da adli teşkilâtın ıslahı için bir program çizdiler. Bu programın tatbiki Osmanlı padişahının Makedonya'da hâkimiyet haklarını artık tam anlamıyla lâfzı murad denilebilecek bir duruma getirecekti. Devletler himayeleri altına aldıkları Girit'te böyle bir siyasî usul tatbik etmemişlerdi. Makedonya için peyeni bir siyasî şekil bulmuşlardı! Beş seneden beri yapmağa çalışıyor göründükleri ıslahatın cezri faidesi olamıyordu; bunlarla memlekete refah ve sükûn gelemiyordu.

Onlar da muvaffakiyetsizlikleri Osmanlı hükûmetinin sırtına, onun suiniyetine ve beceriksizliğine yükleterek bunu bütün idare şubelerini kendi ellerine geçirmeğe vesile tutuyorlardı.

Rusya ile aralarındaki itilâfa artık ehemmiyet vermeğe lüzum görmeyen ve başlı başına menfaatler temini yolunda bir siyaset takibini tercih eden Avusturya, âdeta kendisine rüşvet gibi Yenipazar sancağından geçecek bir demiryolu imtiyazı verilecek olursa Makedonya'da Osmanlı adliyesine ilişmemegi Bâb-ı Âli'ye el altından vadetti ve 28 Kanunusani 1908'e bu imtiyazı aldı.

Avusturya'nın bu yolda hareketi ile Makedonya hakkında Avusturya - Rusya yakınlığı tamamen ortadan kalkmış oldu. Ancak Rusya ile İngiltere adli ıslahat meselesini yüzüstü bırakmağa razı olmadılar.

İngiltere kralı ile Rusya çarı arasında 9 ve 10 Haziran 1908 günlerinde "Reval" de vaki olan mülâkatta Makedonya ıslahatının adliye de teşmili suretiyle genişletilmesi kararlaştırıldı.

Viyana Mürtzsteg, Reval programları Makedonya kıtasını Osmanlı idaresinden çekip ayırmak için Avrupalılarca yapılan tertipleri gittikçe kat'ileştiren merhaleler olmuştur.

Altı devlet, Avusturya-Macaristan, Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya ve en uzak kalmış görünen Almanya, Makedonya'yı siyasî bir deneme sahası haline getirmişlerdi. Yanyana, çarpışmadan, muhteliten ve müştereken dünyanın şu küçücük parçasını idare edebilecekler mi idi?

Bu devletleri tahrik eden hiç de insaniyet ve uhuvvet duyguları, fikirleri değildi. Besledikleri siyasî, mülkî gayeleri pek örtmeğe lüzum görmüyorlardı bile. Hıristiyan Makedonyalıları şimdi okşayıp kucaklıyorlar ise bu sonra onları boğmak için olmasa bile siyasî boyundurukları altına almak içindi.

Yeni bir siyasî plân ile Avrupa içinde müstemleke gibi yerler elde edeceklerdi! Makedonya'nın bu taksiminde İngilizler en küçük, fakat gairesi nisbetle en az, serveti en çok olan Çanakkale Boğazı'na da en yakın bulunan kısmını almışlardı.

Ruslar Makedonya'nın merkezinde yerleşmişlerdi. Avusturyalılar işgalleri altında bulunan Bosna'ya bitişik olan Taşlıca ve Yenipazar sancaklarının cenubuna tesadüf eden Kosova vilâyetiyle nüfuz sahaslarını genişletmişlerdi.

İtalyanlar eski Roma devletinin şarka doğru bir geçit yerinde bulunuyorlardı. Fransızlar da müttefikleri ile dostları Ruslarla İngilizler arasında yer tutmuşlardı.

Bulgaristan'a, Yunanistan'a, Sırbistan'a Makedonya'dan pay ayrılmıyacaktı. Bu üç Balkanlı hükümetle biraz ötedeki Romanya'ya ancak Makedonya'daki millettaşlarının Avrupalılar idaresinde nihayet rahat ve refaha nail olmuş bulduklarını görmek düşecekti. Ecnebî boyunduruğu altında bir rahat ve refah!

1902 ve 1903 Bulgar ihtilâllerinde dökülen kanlar Bulgarlara, teşkil ettikleri komitelerin sarfettikleri kanlı gayretlerde Yunanlılara ve Sırlara ancak böyle bir teselliye kazandıracaktı.

Rumeli vilâyat-ı şahanesi müfettiş-i umumîsi Hüseyin Hilmi Paşa'nın resmî hayatının en parlak devri elli bin kuruş maaş ile Makedonya'da kaldığı altı sene kadar müddet olmuştur. Vakıa Hüseyin Hilmi Paşa Makedonya'da iğtişâşların kökünü kazımış değildir. Ancak bu siyasî muvaffakiyetsizliği karşısında idarî muvaffakiyetleri çoktur.

Bir defa müfettişliğinin üçüncü senesinden itibaren irtikâb ve irtişanın önüne geçti. Memur azlinde gösterdiği şiddet ve sürat bazı haksızlıklara meydan vermiş olsa bile bunların yerine ehliyeti memurlar celbiyle üç vilâyette muntazam işler bir idare makinesi kurdu. Bu suretle ecnebîlerin gözünde de ehemmiyet ve kıymet kazandı. Umumî müettişlikte kalmasını onlar da ister oldular.

Mevkii bu suretle kuvvetlenen Hüseyin Hilmi Paşa jurnalcıların şerrinden azade kaldı. Merkezin müstebidane hareketlerine üç vilâyet halkının hukukî masuniyetlerini temin edebildi. (55)

Hüseyin Hilmi Paşa yanındaki ajan sivillerle, jandarma tensik heyetiyle, maliye komisyonuyla daima anlaşarak, kararlaşan ıslahatın tatbikatına bütün dirayetini, gayret ve faaliyetini sarfederek ecnebîler nezdinde itibarını arttıra arttıra Bâb-ı Âli nezdinde de hiç bir yazdığı reddolunamayacak derecede nüfuz sahibi olmuştu. 1907 ve 1908 senelerinde onun şahsiyeti İstanbul hükûmetine Makedonya'da tutunacak bir dal gibi görünüyordu. Fakat dahilî, haricî, yakın uzak o kadar emeller uyandıran Makedonya meselesi bir müfettiş-i umumînin dirayet ve gayreti, kazanabildiği itibar ve nüfuz ile hallolunabilecek bir iş değildi. İstanbul'da elçiler artık Makedonya meselesiyle uğraşmaktan bıkmış görünüyorlardı. Hem onların bu sırada maden, demiryolu gibi imtiyazları koparılmak icap eden işleri de pek çoktu.

Bâb-ı Âli her yeni ıslahat hamlesine karşı şu nakaratı tekrar ediyordu: "Osmanlı hükûmeti devletleri hoşnud etmek için elinden gelini yapıyor. Üç vilâyette devam eden emniyetsizlik-

ten ve kargaşalıktan herkesten ziyade ızdırıp içindedir. Fakat eğer Avrupa Sofya'ya, Belgrad'a, Atina'ya metanetle meram anlatsa ve bu Balkan hükümetlerinin çetelere silâh, para vermesini menetse nizam ve intizam kendi kendiliğine avdet ederdi.”

Devletler Balkan hükümetlerine bu yolda tebligat yaptıkça onlar da hududlarda muhafaza tertiplerini almış bulduklarını, çetelere hiç bir surette yardım etmediklerini, çeteciliğin kendilerinden büsbütün ayrı bir teşkilât olduğunu, bunların teşekkülünde âmil olan sebep Makedonya'da halkın sefaleti ve Osmanlı memurlarının baskıları olduğunu ileri sürerler ve Sofya, Atina ile Belgrad'ı, bunlar da Sofya'yı itham eylerlerdi.

Bir devletin nüfuzunu diğerine karşı koymak, birini diğeriyle akamete uğratmak siyasetinin mahir bir cambazı olan Abdülhamid de bütün zaafı arasında bu yolda en ufak fırsatlardan istifadeyi gözetirdi.

Şimdi de adliye ıslahatı talebini geçiştirmek için Abdülhamid bir çare bulmuştu. Orman ve ziraat nazırı Selim Melhame Paşa'yı, cepleri nişanlarla dolu olduğu halde, Avrupa'ya göndermişti.

Jandarma tensik heyetinin müddeti 1906'da bitecekti. Selim Melhame Paşa Avrupa ricaline Mürzsteg programının tatbik edildiğini, artık jandarma tensik heyetinin Makedonya'da bulunmasına lüzum kalmadığını anlatacaktı.

Avrupa için adlî ıslahata padişahın muvafakatini almadan evvel şimdi bir “*mesele-i müstehireyi*” halletmek lâzım geliyordu.

Abdülhamid Almanya elçisi Baron Marschall'den devletlerin şimdilik adlî ıslahatta ısrar etmiyeceklerini öğrendikten sonra jandarma tensik heyetinin müddetini uzatmak hususunda yumuşadı. (56)

1907 sonbaharında devletler Makedonya'da ıslahat ve ten-sikat heyetinin munzam yüzde üç gümrük resminin alınmasına devam edildiği müddetçe, yani 1914 senesi temmuzuna kadar Makedonya'da kalmasına Bâb-ı Âli'nin muvafakatini tahsil etmişlerdi. Bu da ecnebîlerin yakaladıkları avı yakında ve kolayca bırakmak niyetinde olmadıklarını açık olarak gösteriyordu.

Bu müddet bitmeden evvel Makedonya'da kalmalarını uzatmak için kimbilir daha ne mühim hâdiseler, sebepler çıkacaktı?

Devletler adlî ıslahatı da yapmağa yani Makedonya'da Osmanlı hâkimiyetine amelî bir surette nihayet vermeğe imkân ve vakit bulmuş, kendilerince "ıslahatı ikmal etmiş olsalardı ıslahatını kararlaştırdıkları yolda işleyen bir alet gibi gördükleri Hüseyin Hilmi Paşa'nın vücudunu -yerine Hıristiyan vali getirmek üzere- artık lüzumsuz bulmayacaklar mıydı?

Lüzumsuz bulmasalar bile onda yalnız padişahın Makedonya'da "lâfzı murad" kalacak hâkimiyetin bir mümessili, âdetta gölgesi olmaktan başka elinde hiç bir iktidar bırakmayacaklarına şüphe yoktu.

Şimdi İngiltere artık Makedonya meselesinin tamamıyla ve müsavaten altı büyük devleti alâkadar eden bir iş halinde tetkikine ve buna göre yürümeğe karar vermişti. Avusturya ile Rusya'nın muvaffak olamadıkları ve de altı devletin birlikte muvaffak olacaklarında şüphe etmiyordu.

Fransa ile beraber Rusya da bu siyaset yolunda İngiltere'yi takip edeceklerdi. Hassaten Rusya şimdi İngiliz telkinlerine pek ehemmiyet veriyordu. Adlî ıslahat vadisinde ne yapılabileceği, Osmanlı padişahının muvafakatı alınabilmek üzere buna ne şekil verilebileceği düşünüle düşünüle şu sonuçlara varılmıştı:

Osmanlı tebaasında da olsa Makedonya'ya bir Hıristiyan vali tayini fikrinden feragat edilmeli idi; müddeti yedi sene uza-

tılmış olan umumî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa bu makamda bırakılabılırdi; yalnız mevcut maliye komisyonunun salâhiyetleri genişletilerek her idare şubesinin nezareti bu komisyona tevdi olunabilirdi; bu suretle bu komisyon azası da Rus ve Avusturya ajan sivilleriyle aynı derecede iktidarı haiz olurlardı; bu ıslahat komisyonu Makedonya'nın umumî idare meclisi haline gelirdi. İntizamsız işleyen bir makine yerine, ağır işleyen bir makineden alınabilecek sonuçlar elbette daha mükemmel olacaktı. Bâb-ı Âli'nin buna muvafakatini almak için bu komisyon azasının jandarma tensik reisinin muavinleriyle birlikte Osmanlı hizmetini kabul etmeleri de mümkündü. (57)

Devletlerce seçilecek müfettişler zat-ı şahane tarafından tayin olunurdu. Bu suretle sathî ve zahirî de olsa padişahın hükümlerlik hakları muhafaza edilmiş bulunurdu. Müfettişler raporlarını doğrudan doğruya komisyona verirlerdi, komisyon da mahallî idare için elzem olan bütün nizamları tanzim ve tatbik eylerdi.

Esbak Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın Manastır valisi iken köylerde yaptığı teşkilâta benzer silahlı bir köy muhafaza kuvveti ihdas olunabilirdi. Masarifi köylülerce karşılanacak olan bu kuvvet çeteleri köylere uğratmamakla mükellef olurdu. (58)

Berlin ve Viyana kabineleri de bu esaslar dahilinde bir anlaşmaya muarız görünmüyorlardı.

Abdülhamid'in Berlin Muahedesinin Makedonya ıslahatı hakkındaki fıkrasını ihmal etmesi, âdeta unutmaması, bu kıtanın Osmanlı Devleti vücudundan ayrılması ameliyelerinin bu bahiste izah ettiğimiz şekilde birer birer tatbikini davet intac eylemişti. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Reval mülâkatından sonra şaşkıncu bir suratla meşrutiyeti ilân ettirerek son ameliyatın bu şartlarla yapılmasına meydan vermedi. Makedonya Osmanlı Devletine bağlı kaldı.

Balkan harbinde kesin olarak kaybedilmek üzere...

24 - Sultan Abdülhamid'in bir gizli ittifak hikâyesi...

Marini isminde bir Venedikli on dokuzuncu asrın ortalarında siyasî bir cinayetten dolayı memleketinden Romanya'ya kaçmış, Balkan kavimleri arasında senelerce dolaşmış, rüesa ile münasebette bulunmuş, Balkanlılar'ın millî şarkılarını toplamıştı.

Marini, Osmanlı hâkimiyetinin bütün Balkan milletlerinin birleşip Türklere karşı muharebe meydanına atılmalarıyla yıkılabileceği hakkında hasıl ettiği kanaati neşrettiği bir kitapta izah eylemişti. (59)

İtalyan ittihadını yapanlardan meşhur Garibaldi de "*Balkan kavimlerinin hep birlikte Osmanlı Devletine karşı isyanları pek yakın bir atıye ait bir meseledir*" demişti.

Bu isyanlar vaki olmuş, neticede Yunanistan gibi müstakil, bir Romanya, bir Sırbistan, bir Karadağ ile mümtaziyet ve muhtariyetle bir Sisam beyliği, bir Bulgaristan prensliği teşekkül eylemişti.

Şimdi sıra Rumeli'de kalan Hıristiyan kavimlerin de Osmanlı tamamiyetinden ayrılmalarına geliyordu. Bazıları Osmanlı Devletinin de dahil bulunacağı bir Balkan ittifakının, böyle bir inhilâle ve bu yüzden çıkabilecek siyasî ve mülkî ihtilât ve ihtilâflara mâni olabileceğini düşünüyorlardı.

Osmanlı Devletinin böyle bir ittihada girmesi İtalyan Marini'nin bir ittifak için mülâhaza elediği istikameti büsbütün değiştirecekti. O halde bu ittifak yalnız Balkan siyaseti çemberi içinde kalmayacak, Avrupa umumî siyasetinde de müessir bir mahiyet alacaktı.

Romanya prensi Şarl de Hohenzolern 1860'da bir Balkan ittihad heyeti teşekkülü için az gayret sarfetmemişti. Şarl'in fikrince mefaatlerinden başka bir şey düşünmeyen ve küçük Bal-

kan hükûmetlerini kendi maksatlarına alet ittihaz eden Avrupa'nın bu tahammül olunmaz vesayetinden Balkanlıları kurtarmak için müessir çare Balkan hükûmetleri arasında sağlam bir bağ ve ittifak husule getirmektir.

O zaman Avusturya'nın siyasî programına böyle bir ittifak tasavvuru dahil bulunuyordu. Ancak Avusturya bu ittifakı Rusya aleyhinde vücade getirmek, şark meselesinin Rusya nüfuzu haricinde ve onun ihtiraslarından biri olarak halletmek mümkün olduğunu Avrupa'ya açık surette ispat eylemek istiyordu. (60)

Rusya da böyle bir ittifakın aleyhtarı değildi; kendi hegemonyası altında olması şartıyla. Rusya'ya göre bu ittifak, Avusturya'ya karşı tevcih olunmuş bulunacaktı. Bütün Balkan bloku Avusturya'ya karşı cephe alacak ve *Drang Nach Osten* siyasetini, şarka doğru Cermen akınını durduracaktı.

Rusya gibi İtalya da bu Balkan ittifakını Avusturya'ya karşı elde bir koz olarak tutmaktan hoşlanmaz görünmüyordu. Fakat böyle bir siyasî teşekküle girmeğe Abdülhamid'i ikna etmenin kabil olamayacağı tahakkuk etmişti. O siyasetini Avrupa rekabeti üzerine kurmuştu.

Bir de bu senelerde Bulgarların, Sırpların, Yunanlıların menfaatlerini telif etmek, bu üç Balkanlıyı birbiriyle anlaşdırmak bütün hüsnü niyetleri, cüretleri kıracak bir müşkül sayılıyordu. Almanya ile Avusturya da seneden seneye gerek Osmanlı İmparatorluğu üzerinde, gerek Balkanlarda nüfuzlarını arttırmaya çalışıyorlardı. Bu sebeplerle Balkan ittifakı tasavvuru fiile çıkmaktan çok uzak kalıyordu.

Balkanlılar arasında Türkler dahil olmak üzere bir ittifak yapılmasını iptida düşünen Sırp ricalinden Vladan Georgeviç olmuştu. Bu zat İstanbul sefaretinde iken 1896 senesinde Sırp kralı Aleksandr'a şu mütalaayı arzetmişti:

“Büyük devletlere karşı küçüklerin -İsviçre ve Belçika müstesna vaziyettedirler- istiklallerini muhafaza etmeleri muhal

görünür. Bu hakikat hassaten Balkan devletleri hakkında varıdır. Avrupa'nın siyasî ve iktisadî ihtiraslarına karşı Balkan yarımadasının mevcudiyetini muhafaza edebilmesi yarım adadaki bütün hükûmetlerin birleşip kuvvetli bir kütle teşkil etmelerine, hattâ Anadolu'nun askerî kaynağından istifade eylemelerine mütevakkıftır.

Padişah ile icra edeceğiniz hususî ve mahremane muhavereelerde başta Osmanlı Devleti olarak bütün Balkanlıların müşterek bir birlik kurmaları meselesi hakkında padişahın rey ve fikrini bizzat temin buyurmanız muvafık olacaktır."

Sırp kralı 1896'da İstanbul'u ziyaret ettiği zaman bu tasavvuru Abdülhamid'e açtı. Abdülhamid:

– Bu hakikaten güzel bir fikirdir. Lâkin bütün Balkan hükûmetlerini böyle bir ittihadı girmeye sevk ve ikna için sarfolunacak mesaiden, yapılacak teşebbüslerden bir netice hasıl olacağına ihtimal veremem, cevabını verdi.

Bu Balkan ittifakının şartları ne olacaktı? Balkan devletleri Makedonya'daki emellerinden vazgeçecekler miydi?

Yoksa bu ittifak Sırpların Makedonya'daki Sırplarla, Bulgarların Makedonya Bulgarlarıyla, Yunanlıların Osmanlı Rumlarla büsbütün kaynaşmalarına bir vesile mi teşkil edecekti?

Bu ancak ortaya konulacak ve kararlaşılabilecekti. Abdülhamid bunları tedkike bile lüzum görmedi. Devletin hayatıyla ilgili sayılacak derecede ehemmiyeti haiz olan bu ittifak meselesini bir sözle suya düşürdü.

Ancak balkan ittihadına girmeye kabul etmeyen Abdülhamid, arada sırada Balkan hükûmetlerinden birisi ile diğeri aleyhine anlaşmak yolunu araştırmaz değildi. Yunanistan ile muhasebat başlayacağı sırada Abdülhamid ittifak fikrini kendisi ele aldı. Sırp elçisi vasıtasıyla: "Sırbistan'ın Osmanlı Devletiyle ayrı ve hususî bir ittifaka girmek isteyip istemediğini" Belgrad kabinesinden sordu.

O vakit ki, sırp kabinesi Abdülhamid'in bu sualini cevapsız bıraktı. Abdülhamid metbuu olduğu Bulgaristan prensi ile bir dostluk mukavelesi akt ve imza etti. Bu da ancak mukavelelerin mürekkebi kuruyuncaya kadar sürdü.

Osmanlı-Yunan muharebesinin zuhuru umumî bir Balkan ittifakı fikrinin o zamanlar için hayal olduğunu gösterdi.

Bu muharebeden sonra Yunanistan da Osmanlı Devletiyle bir yakınlaşma lüzumunu hissetti. Ancak Girit yarısı açık kaldığı için bu yakınlaşmayı ittifaka tebdil etmek kabil olamadı.

İnce perdahlı siyasî teşebbüsler hep doğrudan doğruya saraydan yürütülürdü. Fakat saray mühim bir işe başlar, sonra araya bir vehim ve vesvese girer, bunu terkederdi.

1897'de Georgeviç Belgrad'da kabine riyasetine davet edilince Osmanlı Devletiyle bir gümrük ittihadı ve askerî bir mukavele akdeylemek istedi. Bu yapılsa diğer Balkan devletlerinin de sonra bu yola döküleceklerini umuyordu.

Georgeviç veda mülâkatı esnasında Abdülhamid'e:

Abdülâziz zamanında Bosna-Hersek isyanı esnasında Bâb-ı Âlice yapılan hataları izah ettikten ve Osmanlı vilâyetlerindeki Sırp'ların hallerinin ıslahı, Tuna'dan Adriyatığe bir demiryolu inşası lüzumundan bahseyledikten sonra iki hükûmet arasında bir gümrük ittihadının ve askerî bir mukavelenin akdini ileri sürdü.

Abdülhamid bu defa da şu cevabı verdi:

-- Devletimle Sırbistan arasında cereyan etmiş olan münasebetlerin şekil ve mahiyeti hakkında verdiğiniz izahatı büyük bir merak ve dikkat ile dinledim. Arada geçen muharebelerden ilerisi için bir ibret dersi almak lâzım geldiğini söylediniz. Eski muharebelerin hal ve istikbal üzerindeki tesirleri hakkında be-

yan eylediğiniz fikre iştirak edemiyorum. Bu hususta Avusturya-Macaristan hükümetini misal gösterebilirim. Bu hükümet mazide Almanya ve İtalya ile mükerreren pek kanlı muharebeler yaptı. Fakat bu muharebeler bu üç hükümetin şimdi biribiriyile pek samimî bir ittifaka girişmelerine mâni olmadı.

Kralınız son ziyareti esnasında bana bütün Balkan hükümetlerinden müteşekkil bir ittihad heyeti tasavvurundan bahsettiği zaman kendisine bütün Balkan hükümetlerine böyle bir fikri kabul ettirmek irkânına inanmadığımı söylemiştim. Elbette bu sözlerimi hatırlarlar. Son vakalar bana tamamıyla hak verdi. Metbuunuzun son vakalardan amelî ve mantukî bir hüküm ve netice çıkarmış olmasından mahzuz oldum. Aramızda bir ittifak akdi hakkında kralınız tarafından dermeyan olunan fikri meserretle telâkki eder ve kendisini bundan dolayı tebrik eylerim.

Georgeviç bu “meserretle telâkki ve tebrikten” sonra teklifinin Bâb-ı Âlice kabul edildiğine dair bir habere Belgrad’da üç sene boşuna intizar etti. İstanbul Osmanlı-Sırp ittifakını unutmuştu. Dahiliye Nâzırı Memduh Paşa’nın “*Hal’ler-İclâstar*” eserinde verdiği malûmata göre:

“Bulgaristan prensi ve Şarkî Rumeli valisi Prens Ferdinand’ın İstanbul’u ziyaretinden sonra idi.

Bir gün Sadrazam Halil Rifat Paşa (19 Cemaziyelevvel 1313 - 27 Recep 1319) ile Şûra-yı Devlet Reisi Said, (1313-1325) Hariciye Nâzırı Tevfik, (1313-1327) Dahiliye Nâzırı Memduh (1313-1326) Paşalar sarayda hazır iken kurenadan ikinci kâtip İzzet Holo Paşa elinde büyükçe, tumturaklı bir kâğıt ile yanlarına geldi. Prens Ferdinand bunda pek ciddî görünen bir sadakat ifadesi ve üslûbuyla, “Bulgaristan’a ve Şarkî Rumele’ye hariçten bir taarruz vaki olursa Devlet-i Âliye ordusuna bütün Bulgarlar kuvvetlerinin ilhak eyleyeceğini” taahhüd eyliyordu. Bu tâbi ile metbu arasında siyasî bir yakınlaşma ve anlaşma neticesinde mi yazılmıştı.

Bunu, “havassı vükelâ” sormadılar! Bunu yazan o zamanın vükelâsından biri.

Sormak hakları ve vâzifeleri mi değildi? Yoksa hadlerine mi düşmemişti. Devletin siyâsî mukadderatına ait böyle bir meselede sadrazam ve hariciye nâzırı bir mabeyn ikinci kâtibi İzzet Paşa kadar bile alâkadar tutulmuyordu. Ve onlar bundan müteessir olmuyorlardı. Yahut teessürlerini istifa şeklinde izhar edemiyorlardı.”

Tahsin Paşa hatıratında tâbi ile metbu arasında bu ittifak hakkında şu ifşaatla bulunmaktadır:

“Bulgar siyasetini Devlet-i Âliye müfid bir tarza imale için bir ara müzakereye girilmişti; müstakbel bir harpte Türk ve Bulgar ordularının teşrik-i mesai etmeleri kâğıt üstüne bile geçmişti.

Bulgar ordusunun Devlet-i Âliye hizmetine tahsisi taahhüdünü mutazammın ve Bulgar prensinin imzasını havi bir vesika da vardır. Bu taahhüdnameyi prens kapı kâhyası Markof vasıtasıyla hünkâra takdim etmişti.

Bu vesika aransa evrak hazinesinde bulunabilir. Ancak o vakit dahiliye nazırı olan Memduh Paşa hünkârın vehmini tahrik edecek bazı maruzatta bulundu. Devlet-i Âliye'nin *metbu* ve Bulgaristan'ın *tâbi* olduğunu, bu iki sıfatın bir ittifak ahidnamesinde birleşmesi Bulgaristan istiklâlinin Devlet-i Âliyece tanınması mânâsına geleceğini yazdı. Bu hayırlı müzakere bu suretle akim kaldı.”

Memduh Paşa bu meselede vükelânın ilerisini sorduklarını yazmış olmasına mukabil, Tahsin Paşa'nın bu sözleri dikkate şayandır. Tahsin Paşa Milliyet Gazetesi'nde intişar eden hatıratının 41 numaralı tefrikasında yukarıdaki sözlerini şu beyanat ile teyid eylemektedir.

“Bulgaristan prensi bir aralık Türkiye siyasetine o kadar sadık ve hâdim idi ki, bütün Bulgar ordusunun ledelhace devletimizin kumandasında bulundurulması esasatını ihtiva eden bir taahhüdnameyi kendi imzasıyla ve o zaman İstanbul’daki kapı kâhyası M. Markof vasıtasıyla hünkâra takdim etmişti.”

Prens Ferdinand’ın Osmanlı Devleti siyasetine sadakat ve hizmeti.

Prens bir sadakatine meşrutiyetten sonra “bir zamanlar Devlet-i Âliye merbutiyetini tahriri bir taahhüd senedi ile teyid etmiş olan Bulgaristan Bâb-ı Âli’nin idaresizliği ve siyasî hataları dolayısıyla elden kaçırılmış olduğunu” anlatmak istiyerek Kâmil Paşa’nın Keşof ile ziyafet meselesinde çıkardığı ihtilâfi tenkide kalkışan eski mabeyn başkâtibi Tahsin Paşa inansın!

Paris Osmanlı büyükelçisi Münir Paşa vükelânın bu meselede bu kadarla iktifa etmediklerini ve işin Tahsin Paşa’nın dediği yolda akim kalmadığını meydana çıkarmaktadır.

Hariciye mektupçuluğunda ve mabeynce haricî münasebetlerinde istihdam edildikten sonra Paris büyükelçiliğine tayin edilmiş olan Münir Paşa dahi, “Yeni Türk” mecmuasının 37 numaralı nüshasında “Bulgarlar ve Makedonya meselesi” hakkında yazdığı bir makalede bu ittifak teşebbüsünden bahsetmiştir:

“Tesalya muharebesinden bir sene sonra Ferdinand ikinci defa İstanbul’a geldi ve tedafû bir ittifak senedi bıraktı; metropolit ve tüccar vekilleri hakkında iltimasını ve almış olduğu ittifak vaadini takviye ettirdi.

Bulgarlar Romanyalıların müsaid bir fırsat kollayarak kendilerine taarruz edeceklerinden şüpheli idiler. Bu tehlikeye karşı metbularıyla ittifakı arzu ediyorlardı.

Bâb-ı Âli prensin resmî vaade müstenid ısrarı üzerine bir ittifak senedi müsveddesi yaptı ki hülâsası Bulgaristan haricî bir taarruza hedef olursa Osmanlı ordusunun Bulgaristan’a girerek

Bulgar ordusuyla birlikte müdafaada bulunacağından ve Avrupa'da Osmanlı Devleti için bir gaile çıkarsa Bulgaristan'ın da nihayet yüz bin asker göndererek devlete yardım edeceğinden, devletin politikasına tâbi bulunacağından ibaretti.

Sofya'ya gönderilen bu müsveddeyi Ferdinand kabul ve imza etmekle beraber nihayetinde bu mukavelenin tatbikini metropolitlerle tüccar vekillerinin tayinlerine talik eylemişti.

Devlet erkânı Bulgarların bu caali temayülleini kırmamak ve onları adavete sevketmemek mütalaasıyla iki metropolid beratı verilmesini ve icabı sabit olacak yerlere münhasır olmak üzere yeniden tüccar vekilleri tayinine muvafakat gösterdiler. Malî vaziyet müsaid olunca Bulgar demiryollarıyla bir iltisak hattı da yapılacaktı. İttifak senedi bu veçhile kat'î mahiyet aldı.”

Münir Paşa *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yazdığı bir makalede bu ittifak meselesi hakkında daha etraflı izahat vermektedir.

[Prens Ferdinand Bulgar ordusuyla her vakit metbuuna hizmet ve muavenette bulunmağa müheyya olduğunu temin ve vadedyordu. Makedonya'da yeniden beş Bulgar metropolitliği; bir kaç yere daha Bulgar tüccar vekillerini tayini; Bulgaristan demiryolunun Serez tarafında Şark demiryoluna birleşmesi o sırada Bulgaristan'ın büyümesine daima muhalif olan Romanya ile ittifak meselesi de düşünülüyor, hangi tarafın tercih edileceği bilinmiyordu.

Hayırhahlık göstermekte devam eden Bulgar prensi ikinci bir defa İstanbul'a gelmiş idi. Bu defa prens tedafüü bir ittifak senedini de yanında getirmişti. Bunu İstanbul'da *-bittabi hünkâr nezdinde-* bıraktı. O yalnız metropolitlikler ve tüccar vekilleri hakkındaki ricalarını tekid ve kendisine edilen vaadlerin yerine getirilmesini talep ediyordu.

Bulgaristan ile ittifak meselesi askerî encümenince, havass-ı vükelâ encümenince tedkik olundu. Bir muahede müsveddesi

yapıldı. Bu müsveddeye göre: “Bulgaristan haricî bir taarruza uğrarsa Osmanlı ordusu Bulgaristan’da Bulgar ordusuyla birleşecek, Rumeli’deki Osmanlı vilâyetlerine harîçten bir taarruz vaki olursa Bulgaristan da nihayet 100.000 kişilik kuvvetle metbu-una yardım edecek ve devletin siyasetine tabi olacak” idi.

Prens Ferdinand bu müsveddeyi istedi. Müsvedde kapı kâhyasına verildi. Prens bunu da kabul ve imzadan sonra iade etti.

(Ancak Bulgaristan’ın metalibini havi yazdığı senette ittifakın bunların yerine getirilmesiyle meşrut olduğunu gösterdi.)

Bulgaristan’la gizli ittifak müzakeresi eskiden denildiği gibi medreseye düşmüş, âdetâ aleniyet haline gelmişti. Rum patriği Bulgar metropolitlikleri meselesinden dolayı istifaya kalktı. Patriğin avutulmasına lüzum görüldü.

Bulgar kapı kâhyası prensten aldığı bir telgrafnameyi gösterdi. Prens bunda: “Bizi maskara ettiniz, senedi iade ediniz. Her şeyden vazgeçtik” diyordu.

Bulgaristan’ı kırmakta mahzur gören vükelâ ittifak mukavelenamesinin tasdikine, yalnız bir müddet mektum kalmak üzere (!) Ustrumca ve Kalkış (Avrethisarı) metropolitlikleri için iki berat verilmesine, tüccar vekilliklerinin lüzumu sabit olacak yerler için kabulüne, demiryolu şubesinin maliyece vüsat husulünde inşasına karar verdiler. Bulgaristan bununla kani oldu.]

Görülüyor ki Bulgar prensi Ferdinand’ın ittifak teklifi Bulgaristan’ın Makedonya’da nüfuzunun tevsiine, emellerinin takviyesine hizmet edecek kuvvetli bir zemin hazırlamaktan başka bir şey değildi. Prens tedafû ittifaktan bir şey çıkmayacağını pek iyi biliyordu. O ancak bu ittifak vesilesiyle metbuundan Bulgarlar lehine bazı müsaadeler daha koparmak siyasetini takip ediyordu. İstedığının hepsini alamamış ise de böyle bir teşebbüsle kazandığı da az değildi.

Devlet Bulgarlara Ustrumca ve Avrethisarında metropolitlikler vermekle bu ruhanî dairelerde Rum metropolitlerinin malen zarara uğrayacaklarını patrikhaneye karşı nazarı dikkate almağa ve Rum metropolitlerinin bu zararlarını telâfi etmeği kabule de mecbur kalmıştı.

Tehlike günlerinde metbuuna hiyanet etmemegi taahhüd eden Bulgar prensi bu yaklaşmanın cidlî surette takibinden vazgeçmişti. O her gün yeni bir lokma yutnaktan başka bir şey düşünmüyordu.

25 - Makedonya meselesinde Abdülhamid'in yeni ittifak arayışları...

Bulgaristan'ın teşekkülü Elenlik fikrine ve Sırp emellerine birer darbe olmuştu. Atina kendisine Bizans'ın varisi nazarıyla bakıyordu. Bulgaristan teşekkül edince Bulgarlar "Rumîlik" dairesinden harice çıkıyorlardı.

Sırbistan cenup Slâvlarını bir büyük Sırbistan'da birleştirmek emelinde idi. Bulgaristan'ın teşekkülüyle bu emel yıkılmıştı. Bunun için Sofya ile Atina arasındaki kin kadar Sofya ile Belgrad arasında da kuvvetli bir husumet yerleşmişti. Abdülhamid bu kin ve husumeti istismar ediyordu.

Padişah bir ara 1890'dan 96'ya kadar Atina ve Belgrad ile Sofya'nın birbirlerine yanaşmaları ihtimaliyle telâş içinde kalmıştı. Yunan devlet adamı Trikupis, Belgrad ile Sofya'ya maziye unutup Balkanlarda daha iyi bir istikbal hazırlamağı teklif etmişti. Fakat İstanbulof bu tekliften Bâb-ı Âliyi haberdar eylemişti.

Deli Yani de 1896-1897'de bir Bulgar-Yunan itilâfi vücude getirmeğe uğraşmıştı. (61)

Fakat Abdülhamid eksarhhaneye yeni metropolitlikler vadederek Bulgarları ele almış, Avusturya-Rusya itilâfını da kendi siyasetine mesned ittihaz ederek Yunanlılarla Tesalya muharebesine girişebilmişti.

Yunanistan Osmanlı Devletine karşı mağlûp olduğu halde Avrupa devletleri hilâlden salibe geçmiş yerlerin bir daha hilâle adetine müsaade etmemişlerdi.

Metbuiyle ittifak suretinde Makedonya'yı elde etmenin Bulgarlar için mümkün olamayacağını bilen prens gözlerini Avrupa'ya dikmişti.

Bunun için icabı halinde Devlet-i Âliye ile muharebe etmeği bile göze alabilirdi. Mademki devletler Bulgaristan ile Şarkî Rumeli'nin bir daha Osmanlı Devletine iadesine müsaade etmeyeceklerdi; böyle bir talih tecrübesine kalkışmakta nihayet biraz para, biraz nüfuz ziyandan başka ne vahim neticesi olabilirdi. Sırbistan ile Karadağ Makedonya uçlarından bırakılacak lokmalar ile itma olunabilirdi.

Bâb-ı Âli de Bulgar prensinin gösterdiği sadakat eserlerinin kaybolduğunu sonradan iyiden iyiye takdir etmiş olacak ki Halil Rifat Paşa sadaretinin sonlarında Makedonya ıslahatı meselesi parlamaga başladığı sırada Bâb-ı Âli ve saray ile Bulgaristan arasında muhadenetten eser görülemiyor. Bilâkis zaman geçtikçe Abdülhamid'in Şarkî Rumeli gibi Makedonya'ya da göz koyan Bulgaristan'a karşı müttefik aramak endişesine düştüğü his ve müşahade olunuyor.

1904-1906'da Makedonya'da Bulgar ve Rum çeteleri çatıştıkları, Bulgar ve Yunan zıddiyeti son haddini bulduğu sıralarda Bulgarlar, yalnız Makedonya'da Rumları ve Patriyarşist Bulgarları ezmeğe çalışmakla iktifa etmiyorlardı.

Şarkî Rumeli’de ahalisi Rumca konuşan köyler vardı. Bazı kasabaların üçte ikisinin, yarısının ana lisanı Rumca idi. Buralarda bir çok Yunan tebaası da ticaretle meşgul bulunuyordu.

17 Temmuz 1906’dan itibaren bir ay içinde Varna, Burgaz, Filibe kasabalarında Rum mahalleleri, kiliseleri, mektepleri, hastaneleri, ahalisi Rumca konuşan Stanimaka kasabasıyla civar köyleri yağma ve yüzlerce Rum katlolunmuştu; bunlardan binlercesi İstanbul’a, Pire’ye iltica etmek mecburiyetinde kalmıştı. Yunan hükûmeti bunları senelerce beslemiş, bunlardan beş altı binini Adalarda, Tesalya’da iskân eylemişti.

“Bulgaristan’da zulüm gören Yunanlılar” meselesi bütün Elenizm için uzun müddet şikâyet mevzuu teşkil etmişti.

Abdülhamid için artık bir Yunan-Bulgar yakınlaşması korkusu hiç kalmamıştı. Yunanistan ile harp esnasında Bulgarların sükûtunu satın almıştı. Şimdi icap ederse Bulgarlar aleyhine Yunan husumetinden istifade eyleyecekti.

Gene Münir Paşa’nın verdiği izahata göre: Prens Ferdinand’ın İstanbul’a gelişinden az evvel Romanya kralı Karol mahremlerinden Margarit namında birini gizlice İstanbul’a göndermişti.

Bulgaristan’ın büyümesini, kuvvetlenmesini hiç istemeyen Romanya, Devlet-i Âliye ile Bulgarlar ve Rumlar aleyhine bir itilâf akdi emelini besliyordu. Margarit bu emeli Sadrazam Halil Rifat Paşa’ya gizli olarak açtı. Fakat Halil Rifat Paşa işi bir neticeye ulaştıracak bir teşebbüste bulunmadı.

İngiltere’ce kraliçe Viktorya’nın tahta cülûsunun altmışın-cı yıldönümü tesid ediliyordu. Bu merasimde hazır bulunan Teşrifat Nâzırı Münir Paşa’ya Romanya kralı ve hariciye nazırı ittifak teklifini tazelediler. Yalnız bu defa ittifak mukabilinde Makedonya Ulahları için müstakil bir metropolit tayinini istediler.

Makedonya'da Ulahlar Rumlara, Bulgarlara, Sırlara nisbeten sayıları az ve devlete mazarratı dokunmayan bir unsur olduğu için bu talebin tervecinde devletçe bir mahzur yoktu.

(Ohri ve Manastır merkez kaymakamlıklarında bulunduğum zamanlarda dairem dahilindeki Ulahları bu yolda taleplerinde haklı görerek teşvik ve teşci ederdim. Fakat Makedonya elden çıkıncaya kadar Ulah metropolitliği ihdas edilememiştir.)

Ancak vükelânın ileri gelenleri devletçe Romanya ile ittifakın Bulgaristan'ı kışkırtacağını düşünüyor, Bulgaristan'ın arkasından bir Rusya çıkıp çıkmayacağını kestiremiyor, bir türlü katî bir karar veremiyorlardı. Müzakerelerin de mahremiyeti temin edilemiyordu.

Romanya'nın Osmanlı Devleti ittifakına talip olması sarayı ve Bâb-ı Âli'yi siyaset dürbününü daha geniş bir sahaya çevirmeğe sevk etmişti: Sırbistan ile Karadağ'ı ve Yunanistan'ı ele almak. Bu Bulgaristan aleyhine bir Balkan ittifakı olacaktı. Ve onu kıpırdıyamayacak bir hale getirecekti.

Bu büyük siyasî tasavvur askerî encümünde, havass-ı vükelâ arasında harıl harıl müzakere olunuyordu. Gizli ittifakların bir iki kişi haricine çıktığı vaki değil iken ve Romanya teklifinden İstanbul'daki Romanya elçisinin bile malûmatı yok iken bu mesele hakkında mabeynden Bükreş elçisi Kâzım Bey'e talimat verildi.

Fakat Romanya kralı kendisiyle Osmanlı Devleti arasında ittifak yapılacağıın şayi olduğunu duymuştu. Bulgaristan'a edilen vaadleri de öğrenmişti.

Elçi Kâzım Bey'i çağırdı:

– İstanbul'da galiba sır saklamak kaidesi bilinmiyor! Bizimle ittifak olunacağını buradaki elçilerden işittim. Bu kadar senelik ittifak-ı müsellesin, Rusya ve Fransa ittifakının vücudunu âlem biliyor ama ittifakın esasları hâlâ kimsenin malûmu de-

ğildir. Siz ise sır saklamağı bilmiyorsunuz. Bir de siz bizden kimin aleyhinde ittifak bekliyorsunuz? Siz Bulgarlarla da ittifak ediyor imişsiniz; diğçer Balkan hükümetleriyle de ittifak yapmağığa kalkmışsınız! Bu ne acayip şeydir? Her ne ise, ben bu hususta müşkül mevkiye düştüm. Artık sizinle ittifak edemem. Bunu başka vakite saklıyalım.

O vakit ittifak meselesi de bu sözlerle kapandı.

20 Haziran 1903'de Sırp kralı Aleksandr ile Kraliçe Dragan'ın öldürölmesi üzerine saltanat Karacoci hanedanı eline geçince o vakite kadar Avusturya'ya meyyal olan Sırp siyasetinde bir değışiklik görölümüştü.

Sırbistan Rusya'nın tavsiyeleriyle Bulgaristan ile anlaşmaya meyletmiş, hattâ 1905'de arada bir gümrük ittihadı imzalamıştı, bu sırada bir ittifaktan da bahsölunmuştu. Fakat Avusturya'nın müdahalesi bu anlaşmalara kafî bir darbe vurmuş, bundan dolayı meşrutiyetin ilânına kadar Sırp-Bulgar yakınlığı gittikçe gevşemişti.

Gizli ittifak müzakerelerinde en mühim rolü oynayan Paris büyükelçisi Münir Paşa'nın verdiğı izahata göre: 1906 senesinde Bulgaristan'ın askerî hazırlıkları Osmanlı Devletini endişeye düşürmüş olduğı için saray Balkanda müttefik bulmak meselesine yeni baştan sarılmıştı.

Münir Paşa Paris'te ve seyahatlerinde Sırp, Rumen, Yunan ricaliyle vaki olan temasları neticesinde Balkanlar'da Bulgarlara karşı bir "ittihad" husulüne çalışmak lüzumuna kani olarak bunu padişaha tavsiye eylemişti.

Abdülhamid Çit köşkünde teftiş-i askerî komisyonunu topladı. Erkân-ı harbiye Bulgarların asker tahşidinde Devlet-i Âliye'ye takaddüm edeceğı ve ilk günlerde bazı muvaffakiyetler elde edebileceğı için kuvvetleriyle Bulgarları tehdid edecek olan Romanya, Sırbistan ve Yunanistan ile ittifaktan başka çare olmadığını tasdik etti. (4 Mart 1907)

Bunun üzerine Abdülhamid Münir Paşa'yı bu ittifak müzakerelerine memur etti. Münir Paşa iptida Belgrad'a gitti.

Sırp ricali ve kralı Balkanlarda Şarkî Rumeli ile Makedonya'yı ihtiva edecek yekpare bir Bulgaristan'ın Sırbistan için tehlikesini ve Sırbistan'ın Avusturya'dan görmekte olduğu iktisadî tazyikleri nazarı dikkate alarak Devlet-i Âliye ile ittifaka mütemayil göründüler. Başvekil M. Passiç ile müzakere neticesinde 10 Mart 1907 tarihinde 12 maddelik bir ittifakname müvveddesi hazırlandı. Buna göre Bulgaristan Kosova vilâyetiyle Makedonya'ya taarruz edecek olursa Devlet-i Âliye Bulgarlara hücum edeceği gibi Bulgarların Edirne üzerine taarruzu vukunda sırp lar da Piret cihetinden Bulgaristan'a yürüyeceklerdi.

Bosna, Hersek meselesi yeniden açılacak olursa Devlet-i Âliye ile Sırbistan Avusturya işgalinin refine ve buraya Devlet-i Âliyenin siyasî nüfuzu altında idarî muhtariyet verdirmeğe çalışacaklar, bu kıta ahalisinin kendi meyelânlarına göre Sırbistan'a iltihak cihetini tayin hakları tanınacaktı.

(Bu demek idi ki Devlet-i Âliye Bosna, Herseğin Sırbistan'a iltihakını bile tasdik edecekti. Avusturya'yı kuşkulandırmamak için bu maddenin sonra ittifaknameden çıkarılması ve Osmanlı sefaretiyle Sırp hükûmeti arasında bu bapta mahrem vesikalar teatisi kararlaştırmıştı.)

İki hükûmet, memleketlerinde bulunan Sırp ve İslâm unsurlarına mütekebilen aslî unsurlara verilmiş her türlü hak ve imtiyazları tanıyacaktı. Sırbistan hududunda Merdari noktasında başlayıp Priştine ile Pizren'den geçerek Adriyatik sahilinde Şingin iskelesine varacak bir demiryolu muhtelif ecnebî sermayedarlarından mürekkep bir gruba yahut Osmanlı-Sırp sermayeleriyle müteşekkil bir şirkete inşa ettirilecekti. Sırbistan 1766 tarihinde lâğvedilen İpek Sırp patrikliğinin iadesini, yahut Bulgar eksarhlığına muadil bir Sırp eksarhlığının ihdasını istemişti. Fakat Devlet-i Âliye'ce Rum patrikhanesiyle büsbütün

bozuşmağı intac edecek böyle bir maddeye müsaid bulunulamamış, yalnız Debre ve Ohri'de birer Sırp metropolitliği ihdasına rıza gösterilmişti.

İki taraf da ticarî muamelâtta kolaylıklar temin edeceklerdi. Devlet-i Âliye Üsküp-Selânik hattını Selânik rıhtımına kadar temdid ettirecek. Bu limanda antrepolar yaptırarak, bazı vilâyetlerde Sırp banka şubeleri açılmasına müsaade edecekti. Beş sene müddetle aktedilen bu ittifakın gayet gizli tutulması da şarttı.

Münir Paşa Belgrat'tan Bükreş'e gitti. Resmen Romanya kralına Abdülhamid'in dostane bir namesiyle kraliçeye murassa bir nişan götürmeğe memur idi. Bükreş'te Romanya kralı, başvekil Kantagözen, Hariciye Nâzırı Lahovari ile görüştü. Romanya hükûmeti de ittifaka taraftardı. Yalnız kral geçeni unutmamıştı. Münir Paşa'ya:

– Bundan sekiz, dokuz sene evvel aramızda gene böyle gizli bir ittifak bahsi geçmişti. Bu projeyi o vakit hükûmetiniz mektum tutmadı. Teşebbüslerimiz de akim kaldı. Ben o zaman müşkül bir vaziyete düşmüştüm. Umarım ki bu defa sır ifşa olunmaz!

Dedi. Romanya hükümdarıyla ricali Balkanlarda statükonun muhafazasını arzu ettiklerinden Bulgaristan'ın bunu bozmağa kalkışması tehlikesine karşı Devlet-i Âliye ile ittifaka müheyya idiler. Yalnız Romanya sulhün akdinde Karadeniz havzasında biraz arazi elde etmek istiyordu. Bâb-ı Âli ile müzakere edilmekte olan konsolosluk ve ticaret mukavelenamesinin tesrii, evkaf işlerinin tesviyesini, Ulah cemaatiyle Rum patrikhanesi arasındaki ihtilâfların giderilmesi ittifak şartlarının en mühimleri olacaktı.

Yalnız kabine tebeddül etmek üzere olmasıyla Münir Paşa yeni kabineyi teşkil edecek olan Storça ile de anlaştı. Bükreş'ten Paris'e avdetinden sonra Münir Paşa Paris'e gelen Yunan kralı ile de mülâkatta bulundu. Kral, Münir Paşa'ya:

– Biz Bulgarlara karşı sizinle ittifaka mailiz. Siz de bizimle ittifakın faidesine kani iseniz ittihadı hazırlamak üzere sarfedeceğim mesaiyi kolaylaştırmak için Yunanlılarca hoşnudiye mucip olacak, kendinize de zararı dokunmayacak bazı şeyler yapmalısınız. Meselâ Yunan demiryolları hududunuza yaklaştı. Sizin demiryollarıyla bağlantımız yoktur. Bağlantının biran evvel temini lâzımdır, dedi.

Yunanistan'ın da Bulgaristan'a karşı ittifak çenberine dahil olacağı anlaşılınca Münir Paşa raporlarını padişaha takdim etti. Fakat sarayın bu ittifak şartlarını tetkik eylemesi pek uzun sürmedi.

Aradan sekiz ay kadar vakit geçtikten sonra Abdülhamid Belgrad elçisi Fehmi Paşa'yı Paris'e gönderdi. İki elçi ittifak şartlarında yapılmasına lüzum görülen tadilleri müzakere edeceklerdi. İstanbul'da Sırbistan'la yapılacak ittifakta Bosna-Hersege ve demiryoluna ait maddeler ziyadece tadile uğramıştı. Passiç bu tadilleri kabule yanaşmıyordu.

Diğer taraftan Ruslar Sırbistan'ı Bulgarlarla anlaşmağa sevk ediyorlardı. Münir Paşa devletin menfaat ve selâmeti namına Sırpları hoşnud etmek lüzumunu saraya arzetti.

İş daha bir kaç ay sürüncemede kaldı. Sırbistan ve Romanya Devlet-i Âliye'ye karşı soğukça bir tavır aldılar. Bulgarların cüretleri günden güne artıyordu.

Rusya ve İngiltere devletleri Makedonya meselesinde cezrî surette anlaşmak üzere bulunuyorlardı.

Münir Paşa artık tez davranıp Romanya'nın, Sırbistan'ın, Yunanistan'ın mesulleri isaf eylemek lâzımgeldiğini, daha ziyade vakit geçirilirse bu hükümetlerin ittifaka yanaşmayacaklarını saraya anlattı. İşin hemen bitirilmesi için Atina'ya, Belgrad'a, Bükreş'e gitmek emrini aldı.

Atina'da başvekil Teotokis ve Hariciye Nâzırı Baltacı ile ittifak şartlarını kararlaştırdı.

Rumeli'de Rumlarla meskûn mıntıklarda Bulgarların yerleşmesine, Kavala tarafında sahile doğru arazi satın almalarına devletçe engel olunacak edilecek; devlet demiryolları Yenişehir cihetinde Yunan demiryollarıyla birleştirilecek; Girit meselesi muslihane tesviye olunacak; bütün Yunan vapurları devletin askerî nakliyatında hizmet edecek, ticarî işlerde müteakabil kolaylık gösterilecekti.

Girit meselesinin muslihane tesviyesi şöyle olacaktı:

Girit'in Devlet-i Âliye'ye tabiiyeti Yunanistan'ca tasdik edilecek; Devlet-i Âliye sancağı adada ipka olunacak;

Şarkî Rumeli'nin idaresi nasıl Bulgar prensine havale edilmiş ise Girit'in idaresi de Yunan kralının şahsına tevdi edilecek, Yunan kralı Girit'den dolayı padişahın vasiliğini resmen kabul edecek; Adada Müslümanların tasarruf hakları, medeni ve siyasi hakları ipka ve teyid olunacak.

Münir Paşa bu şartları kararlaştırdıktan sonra Belgrat'a gitti. Passiç ile evvelce mukarrer şartları teyid eyedikten sonra Bükreş'e geçti. Fakat Romanya kralı rahatsızdı. Bir ay kadar beklemek icap ediyordu. Münir Paşa tekrar gelmek üzere Paris'e döndü. Elde ettiği neticeleri mufassal bir raporla Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'ya bildirdi.

İkinci meşrutiyet inkılâbı işte bu sıraya tesadüf eylemişti. O kargaşalık arasında bu raporun okunamamış bile olduğunu Tevfik Paşa'nın kendisine sonradan söylediğini, Münir Paşa zikrediyor.

Makedonya meselesinin en alevlendiği sıralarda Osmanlı hükûmeti hem civar Balkan devletleriyle ittifak müzakerelerinde bulunurken Avusturya dahi kendi hususî menfaatleri bakımından bazı teşebbüslere lüzum görmüştü. O da Mürsteg'de

Makedonya'da ıslahat programını hazırlarken Osmanlı Devleti ile bir itilâf akdi yolunu araştırıyordu.

Bulgaristan prensi siyasî bir canbaz gibi kendince lüzumuna göre Rusya ve Avusturya iplerinde oynamakta idi. Bulgaristan'ın Makedonya hakkında artık gizlenemeyen emelleri, Avusturya'ya ve arkasındaki Almanya'ya Selânik yolunu kapıyacak mahiyette görünüyordu.

Almanya ve Avusturya Devlet-i Âliye ile himayeye benzecek bir ittifakın hayalleri uçuşmakta idi. İstanbul Rusya sefareti baştercümanını Mandelstam "*Le Sort de l'Empire Ottoman*" eserinde bu ittifak hakkında şu malûmatı vermektedir:

"Avusturya 1908 iptidalarında Abdülhamid ile gizli bir anlaşma yolunu tutmuştu. Makedonya'da statükoyu muhafaza edecek, üç vilâyette üç sene zarfında padişahın hukuku hükümrani-sini iade ettirecekti. Devlet-i Âliye ile Bulgaristan arasında ihtilâf ve niza çıkarsa Sırbistan ile Karadağ'ı bîtaraf tutmağı da taahhüd ediyordu. Buna mukabil, Devlet-i Âliye de Yenipazar sancağında Sırp propagandasına meydan vermemegi, Selânik ve Kosova vilâyetlerinde -*Manastır vilâyeti üçlü ittifakın erkânından olan İtalyanlara bırakılıyor demektir*- verilecek imtiyazları Avusturya ve Macaristan tebaasına hasreylemeğı kabul ediyordu."

Bu anlaşma Avusturya hükûmetinin malûmat ve delâleti altında Romanya ile Yunanistan'a da teşmil edilecekti. Bu suretle Balkanlarda Bulgaristan ile Sırbistan'a karşı -*Rusya tabiatıyla bu ikisine zahir olacaktı*- Avusturya'nın riyaseti altında bir Osmanlı-Romanya-Yunanistan itilâfı aktedilecekti.

Mandelstam eserinde Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında böyle bir anlaşmanın aktedilmiş bile olduğuna işaret ve Ferid Paşa'nın sükutu buna darbe indirdiğini kaydediyor.

Bunun sıhhati kabul edilse Abdülhamid'in Bulgaristan aleyhinde Balkan ittifakını temin mesaisinde Sırbistan'a karşı

samimî davranmamış olduğunu kabul etmek lâzımgeliyor. Çünkü Avusturya ile anlaşma ve ittifak mutlaka Sırbistan ile ittifakın terkini istilzam edecekti.

Abdülhamid'in Avusturya ile anlaşma, yani açıktan açığa Avusturya-Almanya grubunun himayesine sığınmak yolunda bir siyasî kombinezona girmeğe rıza gösterbilmesi, Rusya'yı tamamen darılması ise onun bildiğimiz siyaset usulüne büsbütün muhalif görünüyor.

Devlet-i Âliye'nin aynı zamanda bir yüzü Avusturya'ya, diğer yüzü Sırbistan'a müteveccih bu ittifak siyasetini telif etmeğe, yürütmeğe imkân bulamayacağı ve ikisinden birisini tercih vaziyetinde kalacağı şüphesizdi.

Sırbistan ile ittifak müzakeresi cereyan etmiş bulunduğunu Salih Münir Paşa'nın kafî ifadesinden anlıyoruz. Bu halde acaba Rusya sefaretî başercümanının Osmanlı-Avusturya ittifakı hakkındaki istihbarında bir yanlışlık mı vardır? Bu yalnız Avusturya'nın bir meyelânından, Rumeli'de şimendifer imtiyazı işlerini kolaylaştırma yolunda göz kamaştırma tarzında vaki olmuş imalardan ibaret mi kalmıştır?

Bu mesele hakkında vaki olan sualim üzerine Salih Münir Paşa bana şu beyanatta bulundu:

"Avusturya ile ittifak müzakeresine vakıf değilim. Böyle bir müzakere olmuş ise benim vasıtamla cereyan etmemiştir. Fakat benim malûmatım haricinde böyle bir müzakere cereyan etmemiş bulunmasına ihtimal de veremiyorum. Yalnız şurasını zikredeyim ki: İlk defa Romanya ile ittifak müzakeresinde bulunduğum zaman Romanya kralı bana:

– Ben Avusturya'nın malûmatı haricinde böyle bir ittifaka giremem.

Demişti. Bunun üzerine ben de Paris'e avdetimde dostum olan Avusturya'nın Paris elçisine bu Romanya-Devlet-i Âliye

ittifakı hakkında açılmağa mecburiyet hissetmişim. Elçinin hükümeti namına böyle bir ittifakın akdinde mahzur olamayacağını bildirmesi üzerine idi ki ikinci defa müzakere için Bükreş'e gitmişim."

Münir Paşa Bükreş'e giderken Viyana'ya uğrayarak Avusturya başvekili ile de bu meseleye dair temasta bulunmuştu. Acaba Münir Paşa'nın bu temasları mı Rusya mahafilinde bir Avusturya-Osmanlı ittifakı şüphe ve şayialarını uyandırmıştır?

Herhalde meşrutiyetin ilânı bütün bu müzakereleri tamamıyla durdurmuştu. Münir Paşa *-bana bizzat beyan eylediğine göre-* Kâmil Paşa sadaretinde (9 Recep 1326 - 22 Muharrem 1327) İstanbul'a geldiği sırada, bu ittifak meselesinde teşebbüslerinin hasıl ettiği neticeleri Sadrazam Paşa'ya açmıştı. Ancak Kâmil Paşa bu beyanatına karşı tek bir kelime bile söylemeyecek parmağını ağzına götürdü; bu işaretiyle o sırada böyle meselelerden bahis açmak caiz olmadığını anlatmak istedi.

Tabiidir ki, bu siyasî teşebbüs ve müzakerelere dair Avusturya, Romanya, Yunanistan, Sırbistan hariciye nezaretlerinde dosyalar mevcuttur.

Bizde ise Münir Paşa'nın son neşriyatından başka intişar etmiş hiç bir vesikaya tesadüf edemedim.

Fransız muharrirlerinden Jean Long, Ali Reşad Bey tarafından Türkçe'ye çevrilen *Léternel Ulysse Risalesinde*, diğer bir ittifak teşebbüsünden de şöyle bahsediyor: "1908 senesinde Almanya'nın Mısır konsolosu Baron Maks Von Openhaym İngiltere ile Rusya'nın Mısır hidivini padişaha isyana teşvik ettiklerini ispat eden bazı mektuplar ile gizli vesikaları ele geçirdi. Bunların cümlesini fotoğrafya ile istinsah ederek Berlin'e gönderdi.

Von Der Golç Paşa, Abdülhamid nezdinde hususî bir memuriyeti ifa etmek üzere Berlin'den hemen İstanbul'a hareket etti. Mektup ve vesikaların suretlerini padişaha göstererek Al-

manya ile Osmanlı Devleti arasında askerî bir mukavele akdini Abdülhamid'e kabul ettirdi.

Fakat kurnaz diplomat, Abdülhamid'in reddedemediği bu ittifaka karşı muvazeneyi temin için İngilizlere başka menfaatler bahşetmek istemesinden korkulabilirdi. Bu sırada Jön-Türk inkılabı oldu.”

Bu teşebbüs ne dereceye kadar sahidir?

İstanbul'da İslâmiyeti kabul eden Jorge Nelkeny Waldberg'in Mısır'da bulunduğu üç sene içinde cereyan eden malî ve siyasî entrikalara, rezalet ve şantajlara dair Fransızca neşrettiği “*Mısır'da Hatıratım*” eserinde bu meseleye müteferri olarak şöyle bir kayda tesadüf ettim:

“Ahiren Mısır gazeteleri Hidivin metresi olan kontesi âşıkıyla yakaladığını yazmışlardır. Ancak bu bir şey değildir. Asıl mühim olan nokta bu âşıkın kontesten Hidive ve Hidivin gizlice gördüğü küçük işlere dair bazı evrakı almış ve derhal ecnebî devletlerin mümessillerine satmış olmasıdır. Denildiğine göre bu evrakı satın almış olan Baron Openhaym fotoğraflarını çıkartmış ve hemen Almanya'ya göndermiştir.”

Bu kayıt, *Léternel Ulysse* Risalesinin haberini bu şekilde teyid eylemektedir.

Bahsedilen mektup ve gizli vesika suretleri acaba İstanbul evrak hazinesinde mevcut mudur? Osmanlı siyasî tarihinin bu müphem ve karanlık kalmış noktaları bir gün tenevvür edecek mi?

Biz bu bahiste bunları böyle topluca ortaya koyduk. Yakın tarihimizde böyle müşevveş ve müzlim noktalar bulunursa maziye doğru ilerlendikçe bunların ne kadar çok olacağı takdir olunabilir.

Gönderilen Bir Mektup:

25 Nisan 1937 tarihli ve 870 numaralı tefrikada esbak Paris büyük elçisi Münir Paşa'nın verdiği izahata göre Romanya kralının mahremlerinden Margerit'i İstanbul'a gönderdiğini, Margerit'in Romanya'nın Bulgar ve Yunanlılar aleyhine bir itilâf akdi emelini Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya gizlice açtığını, fakat paşanın işi bir neticeye isal edecek bir teşebbüste bulunmadığını yazmıştık. Halil Rifat Paşa'nın torunu Bay Fuad Simavi'den aldığım mektupta, «Münir Paşa bu hususta yanlış bir iz üzerinde yürüyor sanıyorum» denildikten sonra hulâsa ederek naklettiğim şu izahat veriliyor:

«Romanya bir itilâf teklifinde bulunsaydı bunu bittabi İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla yapardı. Romanya o tarihte Avusturya'nın müttefiki idi. Bulgar prensi Ferdinand da âdetâ Avusturya'nın himayesi altında gibi idi. Avusturya da Sırlara karşı daima Bulgarlar'a müzaheret ederdi.

Ben bu Apostol Margerit'i pek iyi tanırım. Bu adam Romanya kralının mahremi olarak büyük babamın sadaretinde İstanbul'a gönderilmiş değildir. O zaten hayatının büyük kısmını Türkiye'de geçirmiş, Makedonya'daki Ulahların mukadderatı ile ve hassaten umumî müfettiş olduğu Ulah mekteplerinin teşkilâtı ile ve Rumeli'deki Ulahlar'da milliyet duygularını uyardırmakla uğraşmıştır. Margerit Manastır'da otururdu.

Büyük babam Manastır'da vali iken Margerit'e gösterdiği müzaheretten dolayı Romanya kralı kendisini iki yüksek nişan ile taltif etmişti. Sadrazam olduğu vakit de emsali görülmemiş derecede kıymetli pırlantalarla müzeyyen bir «Etoile de Roumanie» nişanını mahsusen Berlin'de imal ettirerek kendisine göndermişti.

İhtiyar Margerit İstanbul'a her gelişinde bize uğrar ve İstanbul'da oturan oğlu da haftada birkaç defa evimizde görülürdü.

Bundan anlaşılır ki Apostol Margerit bir anlaşma akdine memuren büyük babam nezdine gizlice gelmiş değildi. Esasen Romanya'nun bizimle o vakit bir ittifak akdine yanaşmak istemediğini uzun müddet Bükreş'te elçilik eden Kâzım Bey de bana bir kaç defa söylemişti.

1911 senesi nihayetinde Trablus muharebesi esnasında Avusturya Balkanlar hakkında bizimle bir itilâf akdine temayül etmişti. Son derecede mahrem cereyan eden müzakerelerin muharebesini ben yapıyordum. Elçi ile benden başka hiç bir fert buna vâkîf değildi. Bu fırsatın o vakit neden kaybedildiğine hâlâ hayrettim. Buna mukabil Rusya Balkan ittifakını vücade getirdi.»

Bay Fuad Simavi'ye bu ittifak meselesine ve mektubunda Makedonya'da unsur ihtilâfları ile komiteciliğe dair verdiği izahattan dolayı teşekkürler ederim.

Romanya ile Osmanlı devleti arasında ittifak müzakereleri safhalarını ve kralın Bâb-ı Âlice sır tutulmamasından elçi Kâzım Bey'e şikâyetlerini evvelce yazmıştım. İttifak müzakerelerinin elçiler haricinde idare edildiğinin emsali yok değildir. Nitekim Umumî Harpte Bulgaristan ile aramızda itilâf için cereyan eden müzâreleri de iş vesilesiyle İstanbul'a gönderilen Namık Tüfekçiyef idare etmişti.

Romanya kralının da Halil Rıfat Paşa'nın Manastır'dan kadim âşinası olduğu anlaşılın Apostol Margerit'i bu yolda hususî bir teşebbüse bulunmağa ve ittifaka zemin hazırlamağa memur etmiş olması uzak ihtimal olarak görülemez kanaatindedim.

26 - Büyük Bulgaristan rüyası ve Şıpka şenlikleri...

Rus Çarı ikinci Aleksandr 11 Nisan 1879 tarihli beyannamesinde Bulgarlara şöyle hitap eylemişti:

[Tahlisleri uğrunda yapılmış fedakârlıklara, çektikleri ızdıraplar esnasında hiç bir menfaat gözetilmeyerek (!) edilen yardımlara mukabil gösterdikleri minnettarlık ve sadakat duygularından dolayı Bulgarlara teşekkür ederim.

Devletler adalet duygusuna tabi oldular ve Bulgar milletinin medenî haklarını tanımamağı yapmadılar. Berlin muahedesi bu hakları size katiyetle tanıdı ve milliyetinizin âtiyen inkişaf etmesi için sağlam esaslar ile Bulgaristan prensliğini tesis ederek istiklâlinizi kefalet altına aldı.

Ey Bulgarlar! Önünüzde yeni hayat bulmanızı tensip eden devletler bu istikamette yürüyüp yürümediğinize dikkat edeceklerdir. Size verilen haklardan istifade edebilmeniz için müstakil siyasî hayata lâyük ve kâfi derecede olgun bir millet olduğunuzu onlara gösteriniz.]

Bulgarlar tek meclisli bir meşrutiyet şeklini kabul etmişlerdi.

Meşhur İstanbulof'un şiddetli, kahharane hareketleri, partilerin kavgaları o senelerde bu "siyasî olgunluğun" derecesini herkesin nazarında izhar eylemiş olmasına rağmen Bulgarlar Avrupa'dan teveccüh gördüler.

Yalnız Rusya Bulgaristan'a ettiği hizmet mukabilinde umduğu minnettarlığı göremedi. O bu minnettarlığın âdeta bir tabiiyet şeklini alabileceğini sanıyordu; bu zannında aldandı.

Bulgaristan tabii inkişafına nailiyet yolunda Rus vesayetinden kurtulmak istedi. Bütün Balkan milletleri Osmanlı haki-

miyetinden kurtulmak için Rusya'dan yardım beklemiş, onun eline sarılmış idiler. Fakat bir defa hürriyet ve serbestilerini elde edince Rus çarını Osmanlı padişahına halef olarak kabul etmeğe yanaşmamışlardır.

Rusya "Osmanlı boyunduruğundan" ilk evvel Yunanlıların kurtarılmasına çalışmıştı, Fakat ettiği siyasî yardımların kendi hesabına menfi sonuçlar verdiğini, ancak seneler sonra anlamıştı.

Bu "Yunan nankörlüğü" Rusya için kâfi ve ibret alınacak bir ders teşkil edemedi. O, bu misale rağmen Balkanların tahlisi siyasetinde devam etti. Bismark bir defa şu mütalaa ve müşahedede bulunmuştur:

"Esaret kaydıandan kurtarılan kavimler halaskâranlarına karşı hiç bir minnettarlık eseri göstermezler. Bilakis kendilerini kurtaranlara karşı pek iddiakâr davranırlar. Rusya'nın kendisiyle aynı mezhepten veya ırktan olan Balkan kavimlerini Türk boyunduruğundan kurtararak kendisine kavi bağlarla bağlamak yolundaki ananevi siyaseti mutlak surette iflâs etmiştir." (62)

Rusya birbirini takiben Rumenleri, Sırları, Karadağlıları da "Esaret boyunduruğundan" kurtardı; fakat bunlar da kendisine karşı Yunanlılardan farklı hareket etmediler. Bu hal Rusya için pek acı oldu.

Prens Batemberg Rusların Bulgarlardan beklediklerinde de ne kadar aldandıklarını tamamıyla meydana koydu.

Ruşuk'ta Bulgaristan'ı tecessüm ettiren ve dişleri, pençeleri ile kalın bir zinciri -Bulgaristan'ın esaret zincirini- koparan büyük bir aslan heykeli var.

Bir gün (Şark'ta Almanya) eserinin müellifi Alman Doktor Yek (*Yükselen Hilâl* kitabının yazarı Dr. Ernest Jackh) bu heykeli seyrederken yanında bulunan Bulgar askerî erkânından birine bu zincirin hangi zincir olduğunu sorar:

– Bir zamanlar Osmanlı zinciri idi; yakında galiba Rus zinciri olacak! cevabını alır.

Bu durum karşısında Rusların Bulgarlara infialleri seneler sürmüştü. Prens Ferdinand'ın siyaset manevraları nihayet Rus çarını Bulgarlara karşı dargınlıktan vaz geçirtti.

Şarkî Rumeli'nin iltihakı ve Sırbistan'a galibiyet ile kuvvetlenen Bulgarlar Avrupa hükümetlerinin “gözdesi” oluvermişlerdi.

Prens Ferdinand dahilde Bulgarları iyi idare etmenin ne gibi tedbirlerle kabil olacağını bildi; haricî siyasetinde Avusturyanın olduğu kadar nihayet Rusya'nın da gönlünü celbedecek maharet gösterdi.

Şıpka şenlikleri bu “siyasî gönül avcılığının” en parlak bir tezahürü olmuştur.

Osmanlı-Rus harbinde Bulgar gönüllü taburlarının Rus generallerinden Gurko ile Skobelif'in kumandasına dahil olarak Gabrova ve Eskizağra muharebelerine iştiraklerinin yirmi beşinci senesini Bulgarlar kutlamak istediler.

1902 Eylülünde debdebeli şenliklere hazırlandılar. Bulgar ordusunun mühim bir kısmı Şıpka'da toplandı; Sobranya meclisi yapılacak manevralar ve davet olunan Rus heyetinin misafireti için yedi yüz bin franklık tahsisat ayırdı.

Grandük Nikola Nikolayeviç, Rusya harbiye nazırı Kropatkin ile birçok Rus askerî ricali, zabıterleri, imparator sarayının rahibi bu şenlik töreninde bulunmağa memur edildiler. Bulgarlara muhabbetiyle meşhur General İgnatıyef de bu Rus heyetine dahil bulunuyordu.

Bu heyet âzası Şıpka kilisesinin takdis töreninde ve Bulgar askerlerinin üç gün süren manevralarında hazır bulundular.

Rus heyeti şerefine verilen ziyafetlerde birçok heyecanlı nutuklar irad olundu. İgnatıyef ile Sofya Rus konsolosunun nu-

tuklarında Bulgarlar memleketlerinin hudutlarını genişletmeğe alenen ve sarahaten teşvik edildi. İgnatıyef nutkunda şu yolda sözler söylemişti:

“Ben Bulgarları 1862’den beri sevmeye başladım. Bu muhabbetim hür olan Bulgarlara da, hür olmayanlara da şamil-dir. Bunların indimde farkları yok ise de bugün meylim esaret altında bulunan Makedonya Bulgarlarıdır. Balkan yarımada-sında huzur ve asayişin emin çaresini, ilâcını vaktiyle ben bulmuştum. O da Ayastefanos muahedesine koyduğumuz “Büyük Bulgaristan” idi. Lâkin bu ilâcı kullanırmak mümkün olmadı. Ben sağlığımda yaptığım gibi ölümünden sonra da bütün Bulgarlara bu ilacı tavsiye ederim.

Ayastefanos Muahedesinin gösterdiği Bulgaristan’ın ihyasını Bulgar babalar evlâtlarına vasiyet etsinler. Ben bunu elde etmek için Bulgarlara her türlü vasıtalara müracaat etmelerini, döğüşmekten, savaşımdan çekinmemelerini nasihat ederim.”

Bu sözler, dinliyenler üzerinde pek derin bir tesir hasıl etmişti. Sadrazam Sait Paşa’nın ihtariyle Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa bu nutuklardan dolayı Petersburg’a şikâyetinde bulundu.

Rus hariciye nezareti İgnatıyef’in sözlerini şahsî fikirler ad ile Rusya devletinin bunlara iştirak etmediği cevabını verdi; fakat resmî bir memur olan konsolosunun sözlerini sükût ile geçiştirdi.

En ziyade Rusların ianeleriyle yapılmış olan Şıpka kilisesinin kubbesi üstünde göze çarpan alemde, salibin altında ay yıldız âlâmeti konulmuştu. Bu, tabii, İslâmiyetle Hıristiyanlığın müsademesinde salibin galebesine işaret idi. Bununla Bulgaristan, metbuu olan devletin resmî dinine hürmetsizlik gösteriyordu. Sofya komiseri bu alemde ay yıldız âlâmetinin çıkarılmasını Bulgar hükûmetine ihtar etti. Bulgarlar bu ihtarla hiç ehemmiyet vermediler.

Rus hükûmeti bu şenliklerin Osmanlı Devletince hasıl ettiği fena tesiri bir hatır alarak izale etmek istiyormuş gibi Grandük Nikola'yı Sofya'dan İstanbul'a gönderdi. Grandük bir Rus zırhlısı ile İstanbul limanına gelecekti.

Böyle bir geminin Boğazdan geçmesine müsaade olunabilir mi idi?

Bâb-ı Âlice, içinde bir hükümdar veya müstakil bir hükümet reisi bulunan harp gemilerinden başkasının Boğazlardan geçmesine müsaade olunmamak takarrür etmişti. Ancak Grandük Nikola Rusya Çarı tarafından vekâleten İstanbul'a gelmekte olduğu için buna da müsaade edilmek lâzım geldi. (63)

Grandük'ün Şıpka şenliklerinden sonra İstanbul'u bu ziyareti, hakikate Rus harbinde Rus askerleri İstanbul kapılarına dayanmış iken 25 sene evvel yapılan eski bir ziyaretin elem verici hatırasını yaşatmak mânasını ifade ediyordu.

NOTLAR

Girit Meselesi

- (1) Le Bosphore et les Dardanelles, Serge Gorianow.
- (2) La Turquie et l'Evrope
- (3) Ch. Mismar: Souvenirs du Monde Muselman
- (4) Mismar, kitabında bu noktayı izah ederken "Her insanda, gizli düşüncelerini ifade etmede bir takım hareketler gösterirler yalnız ab-dallardır ki her halleri ile ne düşündüklerini ortaya koyarlar" diyor.
- (5) Serasker Rıza Paşa'nın Hülâsa-i Hatıratı.
- (6) Sarayda cereyan eden müzakereler hakkındaki tafsilât Serasker Rıza Paşa'nın 1909 tarihinde neşrettiği (Hülâsa-i Hatırat)dan nakledilmiştir. Bu müzakere hakkında başka bir eserde izahat bulamadım.
- (7) Serasker Rıza Paşa'nın Hülâsa-i Hatıratı.
- (8) Rıza Paşa: Hulâsa-i Hatırat; Paris'de askerî matbaaca basılan Türk-Yunan seferi.
- (9) Memduh Paşa: Esvat-ı Sudûr.

Bulgar Meselesi

- (10) La question Macedonienne: Engelhardt.
- (11) Bulgar Çarı Krum 26 Haziran 811 tarihinde Bizans imparatoru Nikofor'u dehşetli bir mağlubiyete uğratarak esir etmiş, başını bir mızrak ucunda teşhir ettikten sonra kafatasından bir şarab kâsesi yaptırmıştı!
- (12) Eksarhhanenin teşekkülü müsaadesi çok defa Mahmut Nedim Paşa'ya atfolunmuş ise de tarihlere dikkat edilince bu yanlış meydana çıkar.
- (13) Georges Bousquet: Histoire du People Bulgare.
- (14) Rene Pinon: L'Europe et l'Empire Ottoman.
- (15) Sait ve Kâmil Paşalar'ın Hatıraları.

- (16) Sait Paşa'nın Hatıratı.
 (17) Kâmil Paşa'nın Hatıratı.
 (18) Memduh Paşa: Hal'ler ve İclâslar; Sait Paşa'nın Hatıratı.
 (19) Birkaç sene sonra vefat eden Prens Aleksandr'ın naşı Bulgaristan'a celbedilmiş, şarkî Rumeli'yi birleştiren ve Sırplar'a galip gelen bu prensin tedfini merasimine büyük bir ihtifal şekli verilmiştir.
 (20) Said Paşa'nın Hatıratı.

Makedonya Meselesi

- (21) Mase choubilier: La Question de Orient.
 (22) Umumen Reşid Paşa İngiliz, Âli Paşa da Fransız siyasetini iltizam eder sayılır. Fransızlar ise Türk ricali arasında (yegâne sözünden dönmez) diye takdir ettikleri Âli Paşa'nın daima Avusturya siyasetini iltizam ettiğini iddia eylerler. Âli Paşa bu sözleriyle Fransızların o zannına telmih ediyor.
 (23) Mahmud Muhtar Paşa: Maziye Bir Nazar.
 (24) Said Paşa'nın Hatıratı.
 (25) Doktor Yek: Şarkta Almanya. [*Yükselen Hilâl* isimli kitabın yazarı Dr. Ernest Jackh]
 (26) Yalnız Avusturya Şansölyesi Prens Meternih, Osmanlı Hıristiyan tebaasının isyana tahriklerine taraftar değildi. İsyanları çabuk yatıştırmağı Bâb-ı Âliye tavsiye ederdi.
 (27) Engelhardt: La Question Macédonienne.
 (28) Arnavutlar'dan da Büyük İskender'i kendilerinden sayanlar vardır.
 (29) E. Kupfer (La Macédonie et Les Bulgare) eserinde Ohri'nin asırlarca (Bulgarlar'ın mukaddes Siyonu) sayıldığını zikrediyor. Kupfer Ohri ruhanî riyasetini yalnız Bulgarlar'a münhasır zannediyor. Hakikat böyle değildir. Ohri ruhanî reisleri Rum ırkına mensup bulunuyorlardı: Ohri ruhanî bölgesi garp eyaletlerini ihtiva ettiğine göre burada yalnız Bulgarlar değil, Sırplar, Boşnaklar, Arnavutlar, Yunanlılar dahi vardı.
 (30) Sırp ricalinden Novakoviç'in Kostandin'e müstear namıyla İstanbul Patrikhanesine ve Rumeli Ortodoksları arasındaki münasebetlere dair Sırpça neşrettiği eserin Fransızca tercümesi. Bizim tarihlerde Sokullu Mehmed Paşa'nın bu kardeşinden bahsedildiğine hiç tesadüf etmedim.
 (31) Bunlardan Dördüncü Gabriel İslâmiyeti kabul etmiş.

-
- (32) Kupfer: La Macédonie et Les Bulgares.
- (33) Georges Bousquet: Histoire du Peuple Bulgare.
- (34) Sociéré Mocedo - Roumaine de Culture Intellectuelle: La Macédoine aux Macédoniens.
- (35) Les intriques Moscovités in Turquie.
- (36) Serez sancağına tâbi Nevrekob kazasının Lebekovo Köyü'ndendir.
- (37) Svoboda ili Smırt!
- (38) Prenslığın hududuna, Cumaibalâğa yakın yerdedir.
- (39) Bu itilâf ilk defa Gazette dö Frankfurt tarafından 16 Mayıs 1898 tarihli nüshasında ortaya atılmış ve Avrupa'da gürültülü siyasî bahislere meydan açılmıştı.
- (40) Maz Hoschijler: L'Europe Devant Constantinople.
- (41) Said Paşa'nın Hatıratı.
- (42) Eksarh Yusuf Efendi'nin Fransız muharrirlerinden René Pinona ifadesi.
- (43) André Choradame: La Macédonie.
- (44) Draganof: La Macédonie et Les Réformes
- (45) René Tinon: L'Europe et L'Empiré Ottoman.
- (46) A. Cheradame: La Macédonie.
- (47) Münir Paşa: Yeni Türk mecmuasında (sayı: 37) Bulgarlar ve Makedonya Meselesi makalesi.
- (48) Victor Bérard: La Révolution Turque.
- (49) Poincaré: Les Origines de la gurre.
- (50) Memduh Paşa: Hal'ler ve İclâslar.
- (51) Berlin'de Vossiche Zeitung tarafından 1908'de neşredilen gizli bir Bulgar raporu.
- (52) René Pinon: L'Europe et L'Empire Ottoman.
- (53) Serasker Rıza Paşa'nın Hatıratı.
- (54) Birincisi Lorando - Tubini davasında Fransız donanması tarafından.
- (55) Ben bunu nefsimde tecrübe ettim: Ohri kaymakamı iken İttihat cemiyetiyle münasebetimi gösteren bir varaka Hüseyin Hilmi Paşa'ya takdim olunmuştu. Bununla beni nefyettirmekte onun için hiç bir külfet yoktu. Yapmadı.
- (56) René Pinon: L'Europe et L'Empire Ottoman. s. 296
- (57) Bu suretle bunların tahsisatı da devlet hazinesine tahmil edilmiş olurdu.
- (58) 26 Mart 1908 Rus

- (59) Doktor Yek (Dr. Ernest Jackh): *Şark'ta Almanya.*
(60) Doktor Yek (Dr. Ernest Jackh): *Şark'ta Almanya.*
(61) Victor Berard: *La Mort de Stambul.*
(62) Doktor Yek (Dr. Ernest Jackh): *Şark'ta Almanya.* İtalya ittihadından sonra İtalya'nın Fransa'ya karşı hareketi de buna başka bir misaldir.
(63) Said Paşa'nın Hatıratı.